

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

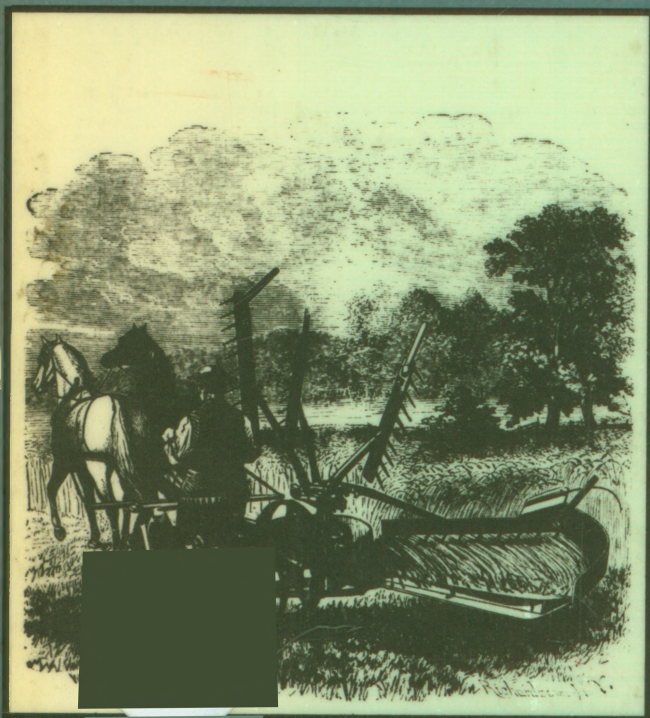
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FYNSKE MINDER

1983

FYNSKE MINDER 1983

UDGIVET AF
ODENSE BYS MUSEER

ODENSE 1984

Indhold

Stenalderfolk fra Tybrind Vig, Vestfyn, af <i>Søren H. Andersen</i>	7- 28
Lindebjerg og Røje mose, af <i>Jesper Laursen og Andersen Jæger</i>	29- 50
En lille broncering fra Vedel Simonsens samling, af <i>Henrik Thrane</i>	51- 64
Høstmaskiner – et bidrag fra landbrugssamlingen i Den fynske Landsby, af <i>Torben Grøngaard Jeppesen</i>	65- 82
Melby-huset i Den fynske Landsby, af <i>Esben Hedegaard</i>	83-105
Skamby-Torup gården, af <i>Bjarne Porsmose</i>	107-121

Stenalderfolk fra Tybrind Vig, Vestfyn

Af SØREN H. ANDERSEN

Herhjemme begyndte man først fra omkring 1950 at foretage arkæologiske undersøgelser under havets overflade. Den nye teknik viste fra starten sine muligheder, og flere vigtige fund fremkom, bl.a. i Tybrind Vig på den vestfynske Lillebæltkyst. Her fandtes en undersøisk stenalderboplads (Ertebøllekultur), der kort efter blev fremlagt af E. Albrechtsen i »Fynske Minder« 1959.¹

Dette fund blev et af de første resultater af undervandsarkæologi her i landet, men desværre var man ikke tilstrækkelig opmærksom på de muligheder, der hermed åbnedes for arkæologiske undersøgelser i den del af landet, der siden oldtiden er sænket i forhold til havet (fig. 1). Fundet gik snart i glemmebogen, og vi skal helt frem til slutningen af 1960'erne, før svømmedykkere fra Fredericia-Midelfart atter rettede opmærksomheden mod Tybrind Vig.

I de forløbne 10-15 år var der sket vigtige tekniske fremskridt med dykkerudstyret, der var blevet sikrere og lettere at arbejde med; samtidig havde storm og strøm eroderet så kraftigt i havbunden, at der var blotlagt en ny fundrig Ertebølleboplads, ca. 150 m længere ude i vigen (fig. 1) (nederst).

I modsætning til den første havde den ny lokalitet et tykt, urørt kulturlag og særdeles gode bevaringsforhold for organiske levn. En prøveudgravning i 1979 bekræftede alle forhåbninger til stedet; en systematisk udgravning blev iværksat og er fortsat siden. Fra den første spæde og lidt famlende start voksede undersøgelsen i de følgende fire år så meget i omfang og effektivitet, at den i dag er vor første, større undersøiske stenalderudgravning.

Ertebøllebopladsen, der i oldtiden lå ved den datidige kyst, var benyttet i perioden 4.500-3.300 f.Kr. (konventionelle C-14 år). Da vestfyn siden stenalderen er sænket i forhold til havet, findes bopladsen derfor i dag ca. 250 m ude i vigen på ca. 2-3 meters dybde. – Her har stenalderens kystlinie altså gået.

De arkæologiske udgravninger kan derfor kun foretages af frømand med pumpeudstyr. I praksis udføres det daglige arbejde fra en stor ponton-flåde,

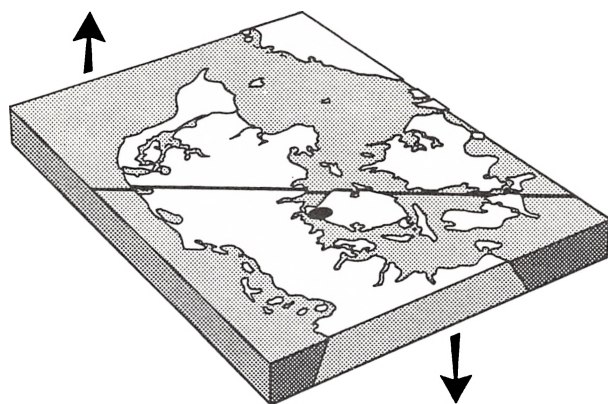
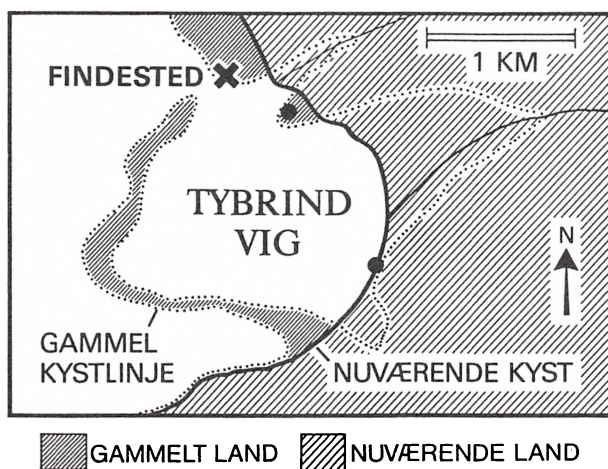

Fig. 1. Bopladsens beliggenhed i forhold til »vippelinien«

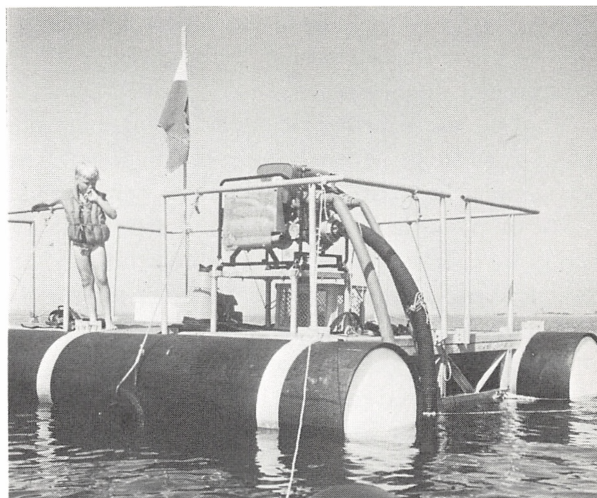
Ertebølle tidens kystforløb med angivelse af den her omtalte boplads (x) og andre fundsteder (●) (efter »Skalk«).

der ligger forankret over bopladsområdet (fig. 2). På flåden findes alle de tekniske hjælpemidler, der er en betingelse for en sådan undersøgelse, først og fremmest en centrifugalpumpe; fra en slange suges vand, der derefter via andre tykke slanger ledes ned under havoverfladen til de injectorpumper, som fjerner det dynd og slam, der hvirvles op i vandet ved udgravningen.

Skønt undersøgelsen foregår på havbunden med alle de praktiske og tekniske problemer, der er forbundet hermed, har det dog været muligt at

Fig. 2. Ved udgravningsstedet er der forankret en stor pontonflåde, konstrueret og fremstillet af frømand fra Fredericia. På flåden findes bl.a. en benzindrevet kompressor, der med højt tryk sender vand gennem to kraftige slanger til de injektorpumper, som frømandene bruger ved udgravningen nede på havbunden.

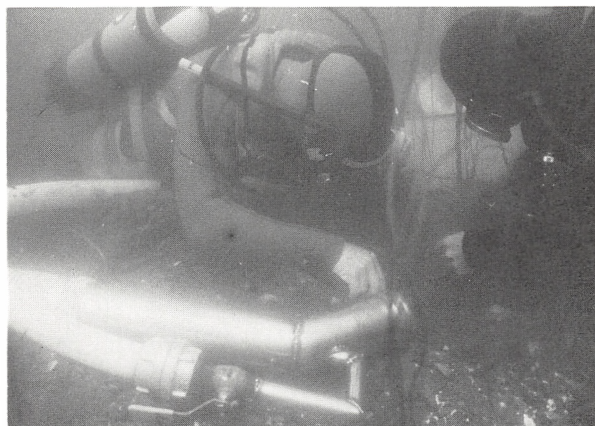
Fot. Søren H. Andersen.

Udgravningsarbejdet på havbunden.

I forgrunden en injektorpumpe med afgangsslange, der bruges til at fjerne dynd og slam fra undersøgelsesområdet.

Fot. H. Dal.

gennemføre udgravningen lige så omhyggeligt og nøjagtigt, som havde den været på tørt land. Fundlaget gennemgraves forsigtigt med graveske, og den frigravede gytje suges bort med kraftige pumper. Oldsagerne indmåles i tredimensionalt koordinatsystem, og efter at de enkelte felter er undersøgt, opmåles profilvæggene, og prøver til undersøgelse af frø, blomsterstøv, fiskeknogler og kulstof 14 datering etc. udtages.

At alt dette overhovedet kan lade sig gøre, skyldes dels, at vigen er et for-

holdsvis beskyttet og roligt farvand, dels at fundlaget er blødt, men alligevel så fast i koncistens, at profiler og udgravningsfelternes kanter står fast og lodret under udgravningen.

Vind og strøm nedbryder dog støt og roligt bopladsområdet, der formentlig vil være helt forsvundet om nogle år. Hermed vil et vigtigt fund til belysning af Danmarks jægerstenalder være uigenkaldelig tabt.

For ca. 5.000 år siden var den inderste del af Tybrind Vig et stort nor, adskilt fra Lillebælt af små øer eller en krum landtange, der sydfra skød sig mod nordøst, hvor et andet næs strakte sig ud vestpå (fig. 1). Noret har været omkranset af jævne flader og bakkedrag, mens landskabet længere mod øst er gået over i de stejle og bakkede områder, Ørslev bjerge. Omegnen har været bevokset med egeskov, isprængt lind, elm og fyr; mens der nær norets bredder fandtes nøddekrat samt elle- og birkebevoksning.

I stenalderen var noret et roligt farvand kranset af rørskov, og kun mod nord-nordvest var der en smal åbning ud til Lillebælt. Inden for munden ses en dyb, stejsidet strømrende i havbunden – dannet af tidevandets erosion nær udløbet.

Østpå løb flere åer og bække ud i noret, hvis vand nok har været brakt; kun helt ude ved munden var saltholdigheden så høj, at muslinger kunne eksistere. Her findes en lille naturlig skaldyrbanke.

Bopladsen, der var udgangspunkt for beboernes fangst, lå derfor også på det mest hensigtsmæssige sted: yderst på det sydvestvendte næs ved norets munding. Her var der lige let adgang til det åbne havs og det rolige nors ressourcer med havjagt, fiskeri samt søfuglefangst. Ud for bopladsen lå skalbanken, og det var let at opsætte fiskegårde ved den smalle, dybe strømrende. Også omegnens vandløb med muligheder for rusefiskeri kan have haft betydning, og sidst, men ikke mindst, har urskoven haft en bestand af kød- dyr, pelsvildt samt vegetabilsk føde.

Desværre er den del af bopladsen, hvor hytterne lå, stort set bortskyllet af havet; tilbage er kun en del af det nordvestlige bopladsområde, strandbredden samt aflejringerne fra norets bund ud for bebyggelsen. Her findes oldsager over et ca. 50 m langt (Ø-V) og ca. 10 m bredt (N-S) areal langs norets bred. Fundene består af bortkastet affald og redskaber.

I de forløbne år er der gjort mange fine fund – især af træ – hvoraf adskillige er helt enestående, og fundet har allerede været omtalt ved flere lejligheder.²

Midt i begejstringen over de mange sjældne genstande kan man let

Fig. 3. Kraniedel af kvinde (»individ A«). Nakkepartiet set fra højre side.
Foto. G. Jansen, Utrecht Universitet, Holland. Str. 1:3.

komme til at glemme de mennesker, der boede på stedet og fremstillede de oldsager, vi udgraver i dag. Det har imidlertid i mange tilfælde sin helt naturlige forklaring, da direkte levn af stenalderfolk, som regel er meget sjældne.

Ved Tybrind Vig er der imidlertid fundet en begravelse samt en del skeletrester, der fortæller om de mennesker, der for ca. 5-6.000 år siden levede ved den fynske Lillebæltkyst.

Blandt de mange knogler, der ved undersøgelsens start lå udskyllet på havbunden, var der en del, som ved den senere artsbestemmelse viste sig at stamme fra menneske (*Homo sapiens*).³ Da de var fundet spredt, kunne man ikke umiddelbart være sikker på, at de også stammede fra Ertebølle-tid. Da deres farve og bevaringsstilstand imidlertid svarede til de øvrige knogler, og der kun er fundet Ertebølle-oldsager på stedet, er det mest sandsynligt, at disse menneskeknogler også oprindeligt har ligget i fundlaget.

Materialet er foreløbig undersøgt af den hollandske antropolog T.S. Constandse-Westermann fra universitetet i Utrecht. I forbindelse med den endelige publikation vil skeletmaterialet imidlertid blive mere detaljeret beskrevet og analyseret ved Tine Trolle-Lassen, Moesgård.⁴

Fra Constandse-Westermanns rapport kan følgende uddrages: Menneskeknoglerne stammer fra mindst to personer, da der findes stykker af højre isseben fra to forskellige individer.

Begge kraniestykker stammer fra voksne – det ene sandsynligvis af en

Fig. 4. Kraniedel (»individ B) med to helede læsioner henholdsvis oven på hovedet og i højre side. Set skråt ovenfra og fra højre side. Foto G. Jansen, Utrecht Universitet, Holland. Str. ca. 2:3.

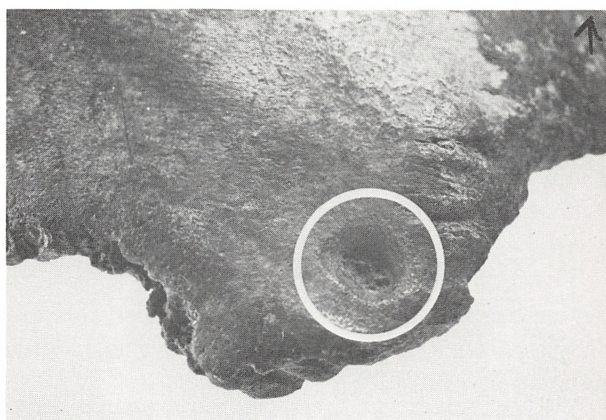
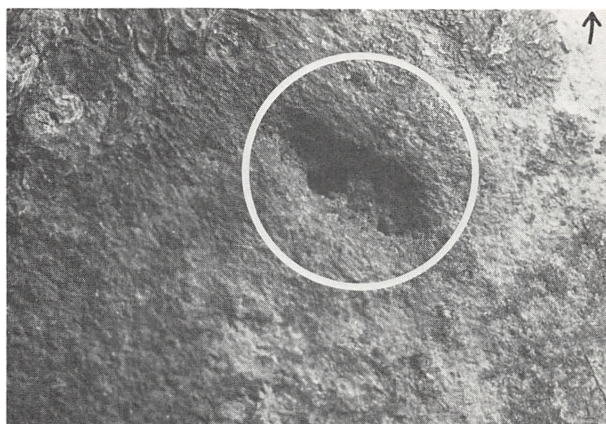

kvinde – mellem 20 og 30 år, benævnt »individ A« (fig. 3); det andet stykke er også fra en person på ca. 20-30 år, »individ B«, (fig. 4-5).

Desuden foreligger flere andre kraniestumper, der både kan tilhøre »individ A«, »B«, eller et/flere andre individ(er).

Da kraniestykket, »individ A« blev fundet, antog dykkerne i første

Fig. 5. Nærbillede af kranielæsionerne på »individ B«. Foto G. Jansen, Utrecht Universitet, Holland. Str. 1:1.

omgang, at det var en del af et lerkar. Det blev derfor hjembragt i en gytjeklump, hvori der ved den påfølgende rensning fandtes en tandperle (fig. 10,3). Den er lavet af en kronhjortefortand, i hvis rod, der er boret et hul, så den enten har kunnet sys på dragten eller bæres som smykke. De heldige fundomstændigheder viser altså, at der tæt ved kvindekraniet, »individ A« har ligget en tandperle.

Kraniedelen af »individ B« er interessant, da den dels har to tydelige mærker efter kraftige læsioner, der dog ikke har gennemhullet hjerneskinden, dels viser »snitspor« – antagelig frembragt med en flintkniv (fig. 4). Selvom skaderne synes voldsomme, har de ikke været dødelige, da begge sår har helede

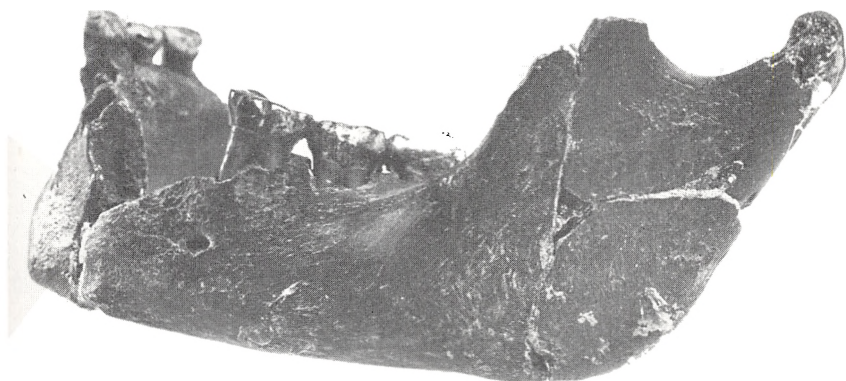

Fig. 6. Venstre underkæbehalvdel af kvinde. Set fra siden. Foto G. Jansen, Utrecht Universitet, Holland. Str. 1:1.

rande og nydannet benvæv. Den ene læsion, der sidder lige bag øret, er rund og måler ca. 10 mm i tværmål, mens den anden er mere aflang og er ca. 20 x 8 mm (fig. 5).

Hvorvidt snitsporene er fremkommet før eller efter døden – og hvad de betyder – kan ikke afgøres.

Tilsvarende hovedlæsioner kendes fra en jævn gammel Ertebøllemand, der var begravet på en boplads ved bredden af Korsør Nor.⁵ Denne mand, der var ca. 40-50 år gammel og kraftig bygget, havde også overlevet to voldsomme slag i hovedet.

Af andre menneskeknogler findes et stykke (venstre side) af en spinkel underkæbe med et veludviklet hageparti, hvis tænder viser, at vedkommende har haft en alder på ca. 25-35 år. Kæben kan meget vel have tilhørt én af de ovennævnte personer – antagelig en kvinde (fig. 6). Desuden foreligger en række forskellige skeletdele, bl.a. hvirvler, dele af venstre skulderblad og overarm etc.

De mange spredte menneskeknogler på Tybrind Vig bopladsen, er sandsynligvis rester af grave, som er blevet udvasket og spredt ved havets overskyning af bopladsen.

Er denne formodning rigtig, viser skeletresterne således, at der oprindeligt må have været mindst to og antagelig flere begravelser på bopladsen.

Indtil videre kendes gravpladser fra denne tid kun fra Sjælland og Skåne.

Som et gennemgående træk er de døde gravlagt på bopladsens højere del og ofte med rigt gravgods. Mændenes gravudstyr består af flint- og benredskaber samt våben som f.eks. flintdolk, økse etc. Kvindernes udstyr er derimod næsten udelukkende tandperlesmykker.

Skeletresterne fra Tybrind Vig stammer også fra bopladsens højeste parti, og fundet af kraniedel »A« med tandperlen kan i analogi med de sjællandsk-skånske grave forsigtigt antages at være resterne af en ung kvinde, begravet med sit tandsmykke.

Formodningen om tilstedeværelse af Ertebøllegegrave ved Tybrind blev bekræftet i 1979, da der fandtes en jordfæstegrav med to skeletter på bopladsens vestlige og højeste del. Havet havde næsten bortslidt hele det dækkende, fundførende gytjelag, således at størstedelen af kraniet samt højre sides lemmeknogler var frilagt, men dog stadig lå in situ på havbunden; resten af skelettet var endnu dækket af gravfylden (fig. 7).

Graven (fig. 8), der var orienteret N-S, havde et spidsovalt-rhombisk omrids og var gravet ca. 15 cm ned i undergrundens gråhvide ler. Fylden i graven var gråsort, sandet muld med stort indhold af skalstumper.

Fig. 7. Sketgrav liggende in situ på havbunden. Set fra sydvest. Fot. H. Dal.

Den døde var anbragt liggende udstrakt på ryggen med hovedet i nord. Venstre arm hvilede over underlivet, og selvom højre underarm og hånd manglede, viser gravens forløb, at også højre hånd må have ligget ind over underkroppen.

Ved udgravningen fandtes også skelettet af et barn, der lå udstrakt ovenpå og skråt ind over den voksne med hovedet ved dennes højre skulder; ansigtet vendte ind mod den voksnes bryst (fig. 8).

Desværre blev der ikke fundet gravgods. Da graven som nævnt var delvis blotlagt, og det dækkende lag fjernet, kan havstrømmen have bortskyllet evt. gravgods, hvis det har ligget ovenpå de døde.

De anthropologiske undersøgelser viser, at de gravlagte er en ca. 14-16 årig ung kvinde og et nyfødt spædbarn på ca. 0-3 måneder.⁶ Den unge kvinde har været ca. 145 cm høj og spinkelt bygget.

Hendes tænder er undersøgt af tandlæge V. Alexandersen, København. En rigelig forekomst af tandsten tyder på en kronisk tandkødsbetændelse, parodontose, måske forårsaget af en dårlig mundhygiejne⁷ (fig. 9).

Fundet tyder på, at der er tale om en ung mor og hendes barn, men andre forklaringer kan også tænkes, og om dødsårsagen fortæller skeletterne intet. Forandringer på en af barnets knogler tyder på, at det har været sygt, uden at der på nuværende tidspunkt kan siges noget om sygdommens art.

Da jordlagene over graven var borteroderet, kunne gravens alder ikke umiddelbart fastslås, hvorfor der blev foretaget en kulstof-14 datering, der

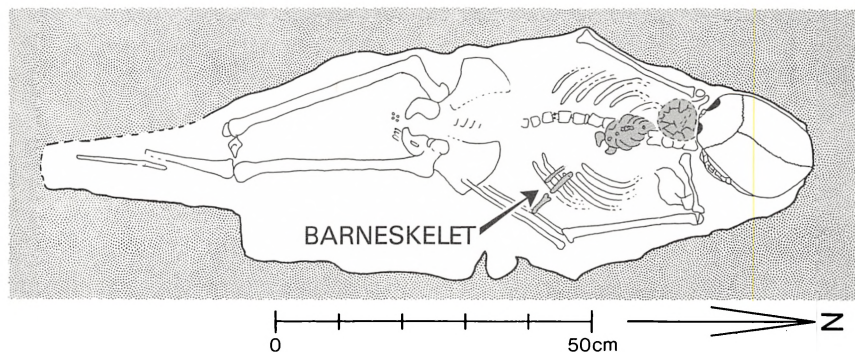

Fig. 8. Opmåling af graven, mens den lå in situ på havbunden. Målt af Per Smed Philipsen, Århus. Tegning Jørgen Kraglund, »Skalk«.

Fig. 9. Kvindekranium
set fra siden og forfra.
Str. ca. 1:3.
Fot. P. Dehlholm.

gav en alder på ca. 4.490 f.Kr.⁸ Mor og barn er altså samtidig med ældre Ertebøllekultur.

Dette resultat var overraskende på flere måder. Den høje alder gør graven til vor hidtil ældste kulstof-14 daterede begravelse i Danmark (og dermed står vi også overfor nogle af vore ældste skeletter); hertil kommer, at gra-

ven er lidt ældre end, (samtidighed kan dog ikke helt udelukkes) – bopladsen, der er dateret til 4.050-3.370 f.Kr. (konv. C-14 år).⁹

Er kvindegravens alder korrekt, fortæller den, at bopladsens bebyggelsesperiode må gå endnu længere tilbage end konstateret ved vore hidtidige udgravninger og dateringer.

Mens alderen på mor og barn er fastlagt ved kulstof-14 dateringen, kan hovedparten af de øvrige skeletrester – som udvaskede løsfund – ikke dateres mere præcist indenfor bopladsens bebyggelsesperiode. En undtagelse er dog »individ A«, hvor tilstedeværelsen af tandperlen (fig. 10,3) ved kraniet hjælper med til at datere dette individ.

I vestdanmark forekommer tandperler fra Ertebøllekulturen kun fra tidsrummet før ca. 4.000 f.Kr. (konv. C-14 år), mens de er ukendte i kulturens senere faser. Denne iagttagelse bekræftes også ved Tybrind, hvor flere perler (fig. 10) er fundet i lagene fra bopladsens ældste del fra ca. 4.100-4.000 f.Kr. (konv. C-14 år).

Det betyder, at »individ A« også må henføres til dette tidsrum, ældre Ertebøllekultur.

Tybrindgravene er altså jævn gamle med den østjællandske Ertebøllegravplads Bøgebakken ved Vedbæk, hvilket også understøttes af lighederne i gravform og ritus.

Til trods for disse skeletfunds fåtallige og delvis ødelagte karakter er de vigtige, da de dels fortæller om begravelsesskik på en egn, hvor en sådan ikke tidligere har været konstateret, dels øger vort antropologiske fundstof, der som helhed stadig er meget begrænset; endelig er det de ældste fund af Ertebølle tidens fynske befolkning.

Samtidig med kulstof-14 dateringen blev der foretaget en undersøgelse af kvindens knogler med henblik på at kaste lys på hendes kostvaner. Ved undersøgelse af knoglernes indhold af kulstof-isotopen C-13 kan det nemlig afgøres, om vedkommende overvejende har levet af føde fra havet eller landjorden.¹¹

Analysen af Tybrind-kvinden viste et C-13 indhold i knoglerne på 15,7 ‰, hvilket tyder på, at hun overvejende har levet af havets føde.¹²

Dette resultat er egentlig ikke overraskende, når man tager bopladsens beliggenhed ude ved kysten i betragtning. Fiskeriets (og havets) betydning som erhvervsgrundlag dokumenteres af store mængder knogler fra torsk, en del fladfish og pighaj samt lidt ål og makrel, men også enkelte knogler af sæl, marsvin, storhval og søfugle samt skaller af havets bløddyr.¹³ Hertil kommer

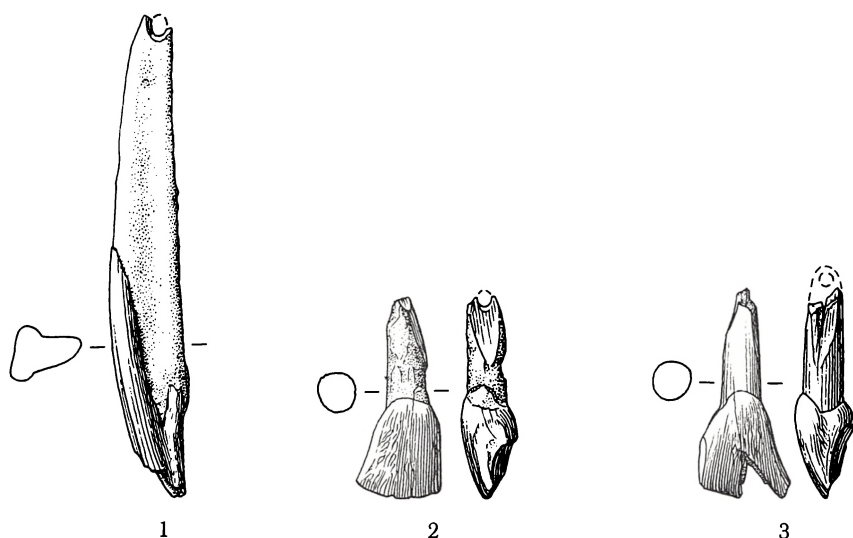

Fig. 10. Tandperler fra kulturlaget (nr. 1-2) og fra kraniedel »A« (nr. 3). Nr. 1 nedre, første fortand af vildsvin; nr. 2 nedre, første fortand af kronhjort (venstre side), og nr. 3 nedre, første fortand af kronhjort (fra højre side). Alt 1:1. Tegnet af O. Svendsen.

de mange fund af fiskeredskaber, f.eks. trålystre, benspidser, kroge, ruser og rester af »fiskegårde«.

Dette erhvervsaspekt belyses også på en anden og overraskende måde ved Tybrind Vig. Undersøgelser af forkullet »madskorpe« på indersiden af lerkarskår fra én af de spidsbundede Ertebøllekrukker viser, at der har været kogt fisk (torsk) i karret¹⁴ (se fig. 11).

Samlet viser disse fund, at havets og kystens fødekilder må have spillet en væsentlig rolle for bopladsens beboere.

At kvindens kost har været af overvejende marin art, tyder på, at hun har tilhørt en befolkningsgruppe, der enten har boet permanent ved kysten eller ihvertfald opholdt sig der i så lange perioder, at den marine føde har formået at præge knoglernes kemiske sammensætning.

Denne oplysning er vigtig, da den kan hjælpe med at kaste nyt lys over Ertebølle tidens bebyggelse på Vestfyn.

Under hensyn til de åbenbare begrænsninger, der nu engang ligger i materialet, synes Ertebøllebebyggelsen stort set kun at forekomme i to områder, repræsenterende vidt forskellige biotoper, henholdsvis ude ved havet (f.eks.

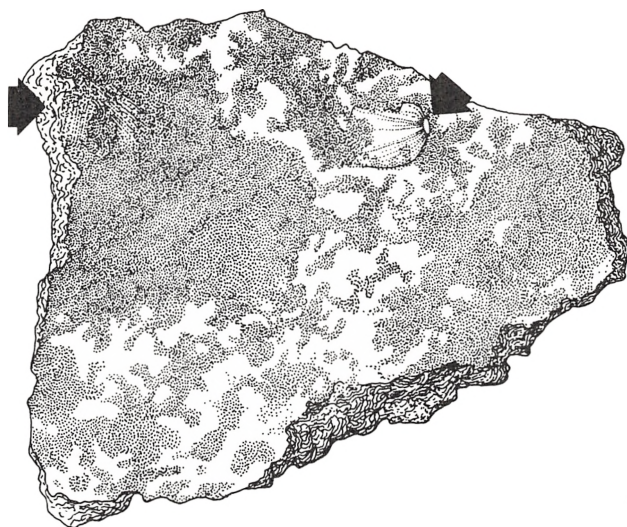

Fig. 11. Indersiden af lerkarskår fra spidsbundenet kar med forkullet skorpe af fiskeskæl og -knogle samt rester af planter (pil). Str. 1:1. Tegnet af E. Morville.

Tybrind Vig) og inde i landet ved bredderne af de store søer og åer (f.eks. ved Neverkær og Stævningen) (fig. 12).¹⁵

Øens størrelse og topografi bevirker, at selvom bopladserne ligger i to helt forskellige ressourceområder, er der kun ca. 15 km's afstand imellem dem; samtidig er de to bebyggelsesområder forbundet ved en række åer, først og fremmest Brænde å og Pugemølle å (se fig. 12).

Ertebøllekulturen på Vestfyn giver herved en enestående god mulighed for at studere den samme kulturs tilpasning til to forskellige miljøer indenfor en kort afstand.

I en artikel om Ertebøllekulturen på Vestfyn i »Fynske Minder«, 1977 (s. 26), blev spørgsmålet rejst, om stenalderbebyggelsen i disse to områder havde fungeret uafhængig af hinanden eller tilsammen dannet ét stort system, omfattende hele vestfyn?

Selvom der stadig mangler mange undersøgelser – især af indlandsbopladserne i Neverkær og Stævningen – viser de foreløbige resultater, at bopladserne i de to områder har været anvendt i de samme århundreder. Kystbopladserne er imidlertid gennemgående større både m.h.t. bebygget areal og fund end indsøbopladserne, og meget tyder på, at der har været en større og mere stationær befolkning ved kysten end inde i landet.

Dyreknoglerne fra Tybrind Vig fortæller om et bredt, alsidigt erhvervs-

grundlag baseret på jagt, fiskeri og indsamling, men uden nogen åbenbar specialisering, hverken hvad angår arter eller sæson. I knoglematerialet findes både sommer- og vinterindikatorer, hvilket kan tyde på en stabil helårsbebyggelse på den samme boplads, men befolkningen kan også uafhængig af sæson have skiftet mellem flere forskellige kystboplads i løbet af en årække.

Disse oplysninger kan forsøgsvis sammenfattes i flere simplificerede teorier om hvorledes Ertebøllefolket udnyttede Vestfyn i ældre stenalder, (fig. 13). I det første eksempel tænkes to forskellige, men samtidige befolkningsgrupper, der henholdsvis holdt til ude ved kysten og inde i landet. Bebyggelsen kan have været koncentreret på en enkelt hovedboplads, hvorfra omgennens ressourcer er blevet udnyttet, eller man kan have skiftet mellem flere hovedboplads indenfor ressourceområdet, (fig. 13,1).

En anden mulighed er, en stabil og større kystbefolkning – enten boende på den samme eller skiftende mellem flere forskellige hovedboplads – der lejlighedsvis har udnyttet bestemte, sæsonprægede ressourcer inde ved søerne, (fig. 13,2). En tredje, men måske mindre sandsynlig teori, er en rytmisk skiftede bebyggelse mellem kyst og indlandet – enten sæsonmæssig eller efter et langvarigt ophold i ét af områderne.

På nuværende tidspunkt kan vi ikke afgøre, om hypotese nr. 1 eller 2 skal foretrakkes, eller hvorvidt der er tale om andre, komplekse bebyggelsesformer. Et er imidlertid sikkert: At yderligere studier af den vestfynske Ertebøllekultur byder på nogle oplagte muligheder for at nå en bedre indsigt i jæger-tidens erhvervs- og samfundsforhold.

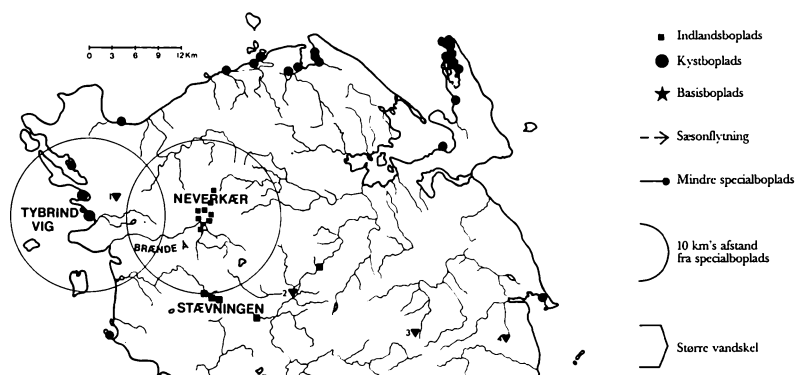

Fig. 12. Oversigtskort med angivelse af Ertebøllebebyggelsen på Vestfyn. Med sort cirkel er angivet en afstand af 10 km omkring bopladsområderne i Tybrind Vig og Neverkær.

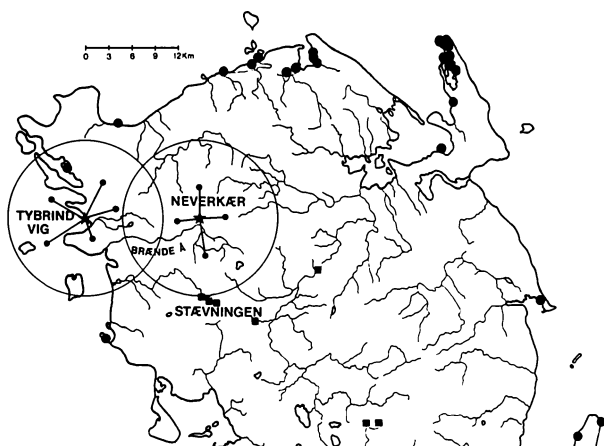

Fig. 13.1. To forskellige, men samtidige bebyggelsessystemer, henholdsvis ude ved kysten og inde i landet. Med cirkler er markeret en afstand af 10 km omkring basisbopladser med tilknyttede specialbopladser ved Tybrind Vig og i Neverkær.

- Indlandsboplads
- Kystboplads
- ★ Basisboplads
- > Sæsonflytning
- Mindre specialbopladser
- ⌋ 10 km's afstand fra basisboplads.
- ⌋ Større vandskel

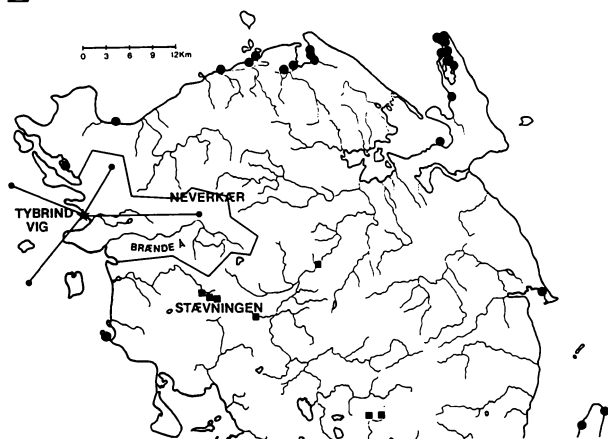
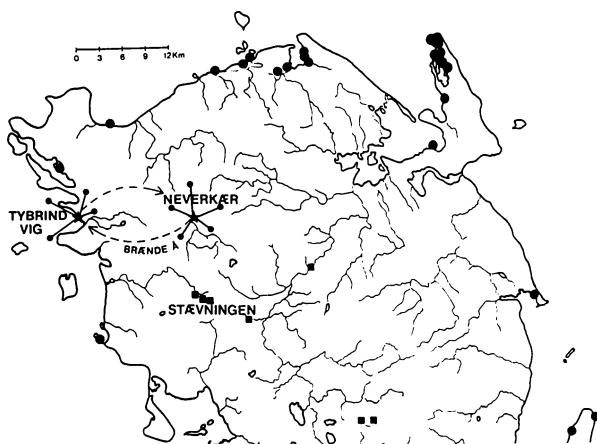

Fig. 13.2. En kystbebyggelse, hvorfra de sæsonmæssige indlandsressourcer udnyttes som en del af ét samlet bebyggelsesmønster. På tegninger er angivet større vandskel.

Fig. 13.3. Bebyggelsen skifter rytmisk og sæsonmæssigt mellem to forskellige biotoper med hoved- og specialbopladsler.

Sammenfatning:

Udgravningen af den undersøiske Ertebølleboplads i Tybrind Vig har lært os meget nyt. Først og fremmest, hvorledes vi kan udgrave undersøiske bopladsler og hvilken teknik, der er nødvendig, men også hvilke store muligheder, denne type bopladsler rummer i forhold til fundstederne på landjorden.

Det er først og fremmest de gode bevaringsforhold for organiske levn – især træ –, der har betydning. Tybrind-bopladsen har givet nye vigtige fund af jægertidens materielle kultur og den tilknyttede teknologi.

Mindst lige så vigtige er fundene af grave og skeletrester, der både fortæller om livsvilkår og lidt om samfundsforhold for datidens befolkning på Vestfyn for ca. 6-7.000 år siden. Fundene viser, at der mindst har været én og antagelig flere grave ved bopladsen (mindst 3 voksne og 1 barn) – formodentlig har der været en regulær gravplads på stedet.

Såvel tidsmæssigt som rituelt svarer Tybrindgravene til de Ertebøllegrav-

pladser, vi hidtil kun har kendt fra Østsjælland og Skåne. Tybrind-fundene viser, at den samme tradition også har været en del af den vestfynske Ertebøllebefolkningens forestillingsverden, og graven med kvinden og barnet fortæller både om ritualer og den nænsomhed, hvormed de døde blev behandlet. Barnet døde enten ved fødslen eller kort tid derefter, mens de voksne opnåede en alder på 14-35 år. Selvom ingen personer viser spor efter mangelsygdomme, har dagligdagen dog ikke været uproblematisk: En person har været udsat for vold, og den unge pige, der har haft tandkødsbetændelse under svangerskabet, døde formodentlig i forbindelse med fødslen eller af følgevirkninger fra denne.

De tilhørte alle en stenalderbefolkning, hvis livsgrundlag var baseret på fangst, og som formodentlig holdt til ude ved kysten – enten permanent eller i lange perioder, men ikke nødvendigvis på den samme boplads hele tiden.

1. Albrechtsen, E.: »Flintflækker og frø-mænd«. »Fynske minder« 1959, s. 147-151.
2. Andersen, Søren H.: Tybrind Vig. Foreløbig meddelelse om en undersøisk stenalderboplads ved Lillebælt. *Antikvariske Studier* 4, 1980, s. 7-22.
Andersen, Søren H.: »Sunket i havet«. *Skalk* nr. 4, 1982.
Andersen, Søren H.: En stenalderbåd fra Tybrind Vig. *Antikvariske Studier* 6, 1983. s. 162-172.
Andersen, Søren H.: Mønstrede åreblade fra Tybrind Vig. *Kuml* 1982. (1984).
3. Knoglerne er artsbestemt af U. Möhl, København, T. Trolle-Lassen, Århus og P. Rowley-Conwy, Cambridge. Menneskeknoglerne er bearbejdet af antropologen T.S. Constandse-Westermann, Universiteit Utrecht, Holland. Den endelige bearbejdning af menneske- og dyreknogeterne med henblik på den afsluttende publikation foretages af cand. phil. Tine Trolle-Lassen, Århus.
4. Rapport af 1/2 1979 og 1980 (udateret) ved T.S. Constandse-Westermann i FHM's arkiv.
Skeletdelene er også publiceret i: Newell, R.R., T.S. Constandse-Westermann & Ch. Meiklejohn: *The Skeletal Remains of Mesolithic Man in Western Europe: An Evaluative Catalogue.* *Journal of Human Evolution* 8, 1979, p. 76-77 og 229-230.
5. Norling-Christensen, H. & K. Bröste: Skeletgraven fra Korsør Nor. Et Menneskefund fra Ældre Stenalder. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 5, 1945, s. 5-17.
6. Rapport ved cand. phil Tine Trolle-Lassen, Århus, der takkes for tilladelse til at citere.
7. Rapport ved tandlæge V. Alexandersen, Ballerup, der takkes for tilladelse til at citere.
8. K-3558 = 4.790 f.Kr. i konventionelle C-14 år. Da den døde har levet af overvejende marin kost, skal alderen korrigeres med ca. 300 år, d.v.s. der opnås en alder på 4.490 f.Kr. (iflg. brev fra H. Tauber,

- Kulstof-14 laboratoriet, København).
9. Den ældste datering af bunden af gytjelaget i undersøgelsesområdet er 3810 f.Kr. (K-3764), og bunden af skalbanken ud for bopladsen er dateret til 4050 f.Kr. (K-3294). Fra gytjelagets øverste, bevarede del findes en datering på 3370 f.Kr. (K-3767).
 10. Andersen, Søren H.: 1980 anf. arb. og 1982 anf. arb.
 11. Tauber, H.: Kostvaner i forhistorisk tid – belyst ved C-13-målinger.
 - »Det skabende menneske 1«. Kulturhistoriske skitser tilegnet P.V. Glob 20. februar 1981 s. 112-126.
 12. K-3558 (se note 8 ovenfor).
 13. Andersen, Søren H.: 1980 anf. arb. s. 10-15.
 14. Rapport ved konservator K. Rosenlund, Universitetets Zoologiske Museum, København. K. Rosenlund takkes for tilladelse til at citere.
 15. Andersen, Søren H.: Ertebøllekultur på Vestfyn. »Fynske Minder« 1977, s. 7-36.

Steinzeitmenschen aus Tybrind Vig, Westfünen

Seit 1979 sind archäologische Untersuchungen auf einer unterseeischen Ertebølle-Siedlung in Tybrind Vig auf Westfünen (1), (Fig. 1) durchgeführt worden.

Die Siedlung, die in der Vorzeit an der damaligen Küste lag, war in der Periode von 4.500-3.300 v. Chr. (konventionelle C-14 Jahre) benutzt. Da Westfünen seit der Steinzeit im Verhältnis zum Meer gesunken ist befindet sich die Siedlung heute ca. 250 m draussen in der Bucht in ca. 2-3 m Tiefe – hier war also damals die Küstenlinie.

Aus diesem Grunde können die archäologischen Ausgrabungen nur durch Froschmänner mit Pumpenaussteuer vorgenommen werden.

Obwohl die Untersuchungen auf dem Meeresgrund mit allen den praktischen und technischen Problemen, die sie mit sich führen, vorgehen, war es trotzdem möglich, die Ausgrabungen eben so sorgfältig und genau durchzuführen, als ob es auf dem trockenen Land vor sich gegangen wäre. Die Funde werden im dreidimensionalen Koordinatensystem eingemessen, die Profilwände werden aufgemessen und Proben zur Unter-

suchung von Samen, Blumenstaub, Fischknochen und C-Datierung etc. werden entnommen.

Vor ca. 5.000 Jahren war Tybrind Vig eine grosse Inlandsbucht, vom Kleinen Belt durch eine krumme Landzunge getrennt (Fig. 11).

Die Siedlung, die der Ausgangspunkt für den Fang der Bewohner war, lag ganz aussen auf einer gegen Südwesten gelegenen Landspitze, an der Mündung der Bucht. An dieser Stelle war genau so leicht Zugang zu den Ressourcen des offenen Meeres sowie der ruhigen Bucht, mit Meerjagd, Fischerei und Seevogelfang. Im Meer vor der Siedlung lag eine Sandbank mit Muscheln und man konnte mit Leichtigkeit Fischkasten an der schmalen, tiefen Stromrinne anbringen. Auch die Wasserläufe der Umgebung mit Möglichkeit für Reusenfischerei dürften von Bedeutung gewesen sein. Nicht zuletzt hatte der Urwald einen Bestand an Fleischtieren, Pelzwild sowie vegetabilischer Nahrung.

Die Siedlung, wo die Hütten lagen, ist längst vom Meer weggespült; zurück sind nur der Strand sowie die Abfallagen in den

feuchten Ablagerungen der Bucht ausserhalb der Siedlung. Hier liegen Funde über ein ca. 50 m langes (O-W) und ca. 10 m breites (N-S) Areal längs des Ufers. Die Funde bestehen aus Siedlungsabfall.

In den vergangenen Jahren sind viele Funde zutagegebracht worden – besonders hölzerne, wovon einige ganz einmalig sind (2).

Zusammen mit den vielen Beispielen aus der materiellen Kultur der Ertebøllezeit sind auch Skelettreste einer Grablegung gefunden worden; Spuren der Menschen, die vor 5-6.000 Jahren an der Küste des Kleinen Beltes gewohnt haben.

Am Anfang der Untersuchung lagen etliche ausgespülte Menschenknochen auf dem Meeresgrund (3). Da sie einzeln gefunden worden sind, können sie nicht mit Sicherheit in die Ertebølle-Zeit datiert werden, obwohl dies anzunehmen ist.

Die Menschenknochen sind von dem holländischen Anthropologen T.S. Constandse-Westermann von der Universität Utrecht untersucht worden.

Die Knochen stammen von wenigstens 2 Personen, da zwei Stücke des rechten Scheitelknochens dabei sind.

Das eine Kraniestück stammt von einem Erwachsenen – wahrscheinlich eine Frau – zwischen 20-30 Jahren, genannt »Individuum A«, (Fig. 3); das andere Stück ist auch von einem Erwachsenen, von ca. 20-30 Jahren, »Individuum B«, (Fig. 4-5).

Ausserdem gibt es ein Stück (linke Seite) eines zart gebauten Unterkiefers, dessen Zähne anzeigen, dass die betreffende Person ca. 25-35 Jahre alt war, (Fig. 6).

Als man das Kraniestück, (Fig. 3), fand, kam auch eine Zahnperle zum Vorschein, (Fig. 10,3). Diese ist durch Löcherung aus dem Vorderzahn eines Edelhirsches gemacht, in dessen Wurzel ein Loch gebohrt ist, so dass er entweder an ein Kleidungs-

stück genäht oder aber als Schmuck getragen werden konnte.

Der Kraniestück des »Individuum B«, (Fig. 4-5), hat zwei deutliche Zeichen von starken Verletzungen, die jedoch nicht durch die Gehirnschale gedungen sind. Obwohl die Schäden gross gewesen zu sein scheinen, waren sie nicht mit tödlichem Ausgang, da beide Wunden geheilte Ränder und neugewachenes Knochengewebe aufweisen.

Die vielen, verstreut liegenden Menschenknochen auf der Tybrind Vig-Siedlung stammen vermutlich aus Ertebøllegräbern, die ausgewaschen und durch das Überspülen der Siedlung durch das Meer verstreut werden.

Die Skelettreste zeigen an, dass ursprünglich mindestens zwei, vermutlich aber mehrere Grablegungen auf der Siedlung waren.

Die Vermutung des Vorkommens von Ertebøllegräbern bei Tybrind wurde im Jahre 1979 bestätigt, als man ein Grab mit zwei Skeletten, (Fig. 7-8), das N-S orientiert war, fand.

Der Umriss des Grabes war spitzoval und er war ca. 15 cm in den Untergrund gegraben.

Der Tote war auf dem Rücken liegend mit dem Kopf nach Norden angebracht. Der linke Arm ruhte auf dem Unterleib und auch die rechte Hand muss über dem Körper gelegen haben, (Fig. 7-8).

Beim Ausgraben fand man auch das Skelett eines Kindes, das ausgestreckt darüber lag, über dem Körper des Erwachsenen mit dem Kopf an dessen rechter Schulter und dem Gesicht nach innen gegen die Brust des Erwachsenen gewendet, (Fig. 8).

Leider waren keine Grabgaben zu finden.

Die Begrabenen sind eine 14-16-jährige Frau und ein neugeborenes Kind von ca. 0-3 Monaten (6).

Die junge Frau war ca. 145 cm gross, nor-

mal gebaut und mit moderater Zahnabnutzung.

Ein reichliches Vorkommen von Zahnstein deutet auf eine chronische Zahnfleischentzündung hin, Parodontose, vielleicht durch schlechte Mundhygiene verursacht (7).

Es ist anzunehmen, dass es sich um eine junge Mutter und ihr Kind handelt, doch erzählen uns die Skelette nichts über die Todesursache.

Das Grab ist C-14 datiert ins Jahr 4.490 v. Chr. (8), d.h. gleichzeitig mit der Ertebøllekultur.

Die übrigen Skelettreste können nicht präziser innerhalb der Bebauungsdauer der Siedlung datiert werden. Mit Ausnahme von »Individuum A«, wo die Zahnperle, (Fig. 10,3), beim Kranium mithilft, dieses Individuum in die Periode 4.100-4.000 v. Chr. zu datieren.

Die Tybrind-Gräber sind also gleich alt wie der ostseeländische Ertebøllegrabplatz Bøgebakken bei Vedbæk, was auch durch die Ähnlichkeiten in der Grabform und den Ritus unterstützt wird.

Gleichzeitig mit der C-14 Datierung wurde eine Knochenanalyse der Frau durchgeführt, die einen 13-C Inhalt von 15,7‰ ergab, was auf eine überwiegend marine Kost hinweist (12).

Dieses Resultat ist eigentlich nicht überraschend, wenn man die Küstenlage der Siedlung in Betracht zieht. Die Bedeutung des Fischfanges als Ernährungsgrundlage wird durch viele Knochen von Dorsch, Stachelhau, Aal, Robbe, Kleiner Tümmler, Grosswal, Seevogel sowie Schalen von Meerschnecken und Muscheln (13) dokumentiert. Dazu kommen die vielen Funde von Fischereiwerkzeugen, Leistern, Knochen spitzen, Angelhaken, Reusen und Fischkasten.

Dieser Erwerbsaspekt wird auch auf ande-

re Weise beleuchtet. Untersuchungen von Nahrungsresten aus einem spitzbodigen Ertebølletopf zeigen, dass es sich hierbei um gekochten Fisch (Goldbutt und kleinen Dorsch) (Fig. 11) (14) handelt.

Gesammelt zeigen diese Funde, dass die Nahrungsquellen des Meeres und der Küste eine wesentliche Rolle für die Bewohner der Siedlung spielten.

Dass die Kost der Frau überwiegend mariner Art war, deutet an, dass sie einer Bevölkerungsgruppe angehörte, die entweder permanent an der Küste wohnte, oder sich auf jeden Fall in langen Perioden dort aufhielt, so dass die marine Kost die chemische Zusammensetzung der Knochen zu prägen vermochte.

Diese Auskunft kann behilflich sein, neues Licht auf die Siedlungsweise der Ertebøllezeit auf Westfünen zu werfen.

Ertebøllesiedlungen scheinen nur in zwei Gegenden vorzukommen, weit verschiedene Biotypen vertretend, d.h. am Meer und im Landesinnern an den Ufern der grossen Seen und Flüsse, (Fig. 12) (15).

Die Grösse und Topographie der Insel bewirken, dass, obschon die Siedlungen in zwei ganz verschiedenen Ressource-Gegenden liegen, nur 15 km Abstand zwischen ihnen sind; gleichzeitig sind die beiden Siedlungsgegenenden miteinander durch verschiedene Flussläufe verbunden, die namenswertesten sind Brænde å und Pugebølle å, (Fig. 12).

Obwohl immer noch viele Untersuchungen fehlen – hauptsächlich was die Inland-Siedlungen in Neverkær betrifft – zeigen die vorläufigen Resultate, dass die Siedlungen in diesen zwei Gegenden »gleichzeitig« sind; die Küstensiedlungen sind jedoch bedeutend grösser als die Inlandsiedlungen im Hinblick auf das bebaute Areal und die Funde; ausserdem zeigen uns die Tierknochen aus Tybrind Vig eine breite, vielseitige Erwerbsgrundlage ohne jegliche Spezialisie-

rung. Das Knochenmaterial weist auf eine Ganzjahr-Siedlung hin, obschon auch andere Erklärungsmöglichkeiten bestehen.

Diese Auskünfte können versuchsweise in mehrere vereinfachte Theorien, auf welche Weise das Ertebøllefolk Westfünen in der älteren Steinzeit ausgenutzt hat, zusammengefasst werden, (Fig. 13).

Zum jetzigen Zeitpunkt scheinen die

meisten Indizien auf eine grössere, verhältnismässig permanente Siedlung and der Küste hinzuweisen, von wo aus kleinere Gruppen gelegentlich die saisongeprägten Ressourcen ausgenutzt haben – entweder in Form von Rohstoffen und/oder Nahrung – im Innern des Landes an den Seen auf Westfünen.

Lindebjerg og Røjle mose

– to fynske bopladser fra tidlig bronzealder

Af ANDERS JÆGER og JESPER LAURSEN

I betragtning af, at ældre bronzealders monumentale gravhøje kendes i et sådant antal og omfang i Danmark, at det ganske land nærmest har haft karakter af én kæmpemæssig bronzealdergravplads, har periodens bopladser længe glimret ved næsten totale fravær.

Nu er regulære bopladser med huse dog langt om længe begyndt at dukke op. Dette gælder også på Fyn. Indenfor de senere år er der således udgravet 2 tidlige bronzealderbopladser på Nordvestfyn – den ene beliggende ved Bogense, den anden nær Strib (fig. 1).¹

Lindebjerg

På en mark nær bebyggelsen Lindebjerg ca. 2 km sydøst for Bogense, blev der i midten af 1970-erne opsamlet en hel del flintredskaber, især skrabere og fragmenter af fladehuggede segl og dolke.

Pladsen blev registreret af Nordfyns Museum i 1974 som en boplads med overfladefund af dolktids-/ældre bronzealders karakter. Den dækker tilsyneladende det meste af en lille sandet holm i et lavt moseagtigt terræn (fig. 2).²

Centralt på pladsen sås et askeblandet fyldskifte på ca. 6 x 8 m, med en mængde flintaffald, enkelte redskaber og lerkarskår samt – koncentreret i den sydøstlige del af fyldskiftet – flere store fragmenter af vævevægte.

Der blev foretaget en prøvegravning i området henover fyldskiftet, og herved fandtes en struktur af grubeagtig karakter, afgrænset langs siderne mod nord og vest af en række stolpehuller, som for den nordlige dels vedkommende fortsatte mod øst udenfor udgravningsfeltet. Herudover blev der iagttaget enkelte stolpehuller under den centrale del af fyldskiftet, mens der ingen kunne påvises mod syd (fig. 3).³

Området indenfor stolperækkerne fremstod som en svag forsænkning indeholdende kulturjord. I den øverste del fandtes en mængde flintafslag og redskaber, keramik, ildskørnede granitskærver og trækul. I det sydøstlige

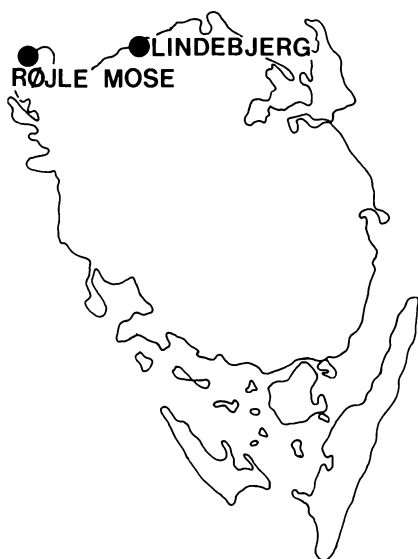

Fig. 1. De to bopladers beliggenhed.

område fandtes en væbevægt og fragmenter af andre, som viste sig at høre til de opløjede stykker. Under det øverste kulturlag og forsejlet af dette fandtes et 15-20 cm tykt, sort brandlag, som rummede trækul og forkullede kornkerner i så store mængder, at det bogstaveligt talt kunne skovles op (fig. 4 og 5).

Laget var noget mindre i fladeudstrækning end det overlejrende kulturlag. Det havde et vinkel-formet omrids og strakte sig i en tunge mod syd til det område, hvor væbevægtene blev fundet (fig. 3). Langs lagets ydre grænse, især mod syd, viste en brømme af rødbrændt sand, at der har været kraftig ild på stedet, men noget egentligt ildsted fandtes ikke.

Anlægget tolkes som et hus, der formodentlig strækker sig længere mod øst udenfor udgravningsfeltet. Måske er der tale om vestenden af et langhus med forsænket gulv.⁴ Et eller flere af de centrale, op til 60 cm dybe stolpehuller kan være spor af tagbærende stolper. Det kornførende lag angiver gulvniveauet på det tidspunkt, da huset nedbrændte. Senere er laget blevet overlejret af nedskredet bopladsmateriale. Fundstedet for mere end 8 væbevægte angiver formodentlig en væveplads, mens 33 liter forkullet korn vidner om, at der har været et større kornlager i den nordvestlige del af huset.

Tæt vest for huset fandtes et system af op til 90 cm dybe gruber med stejle

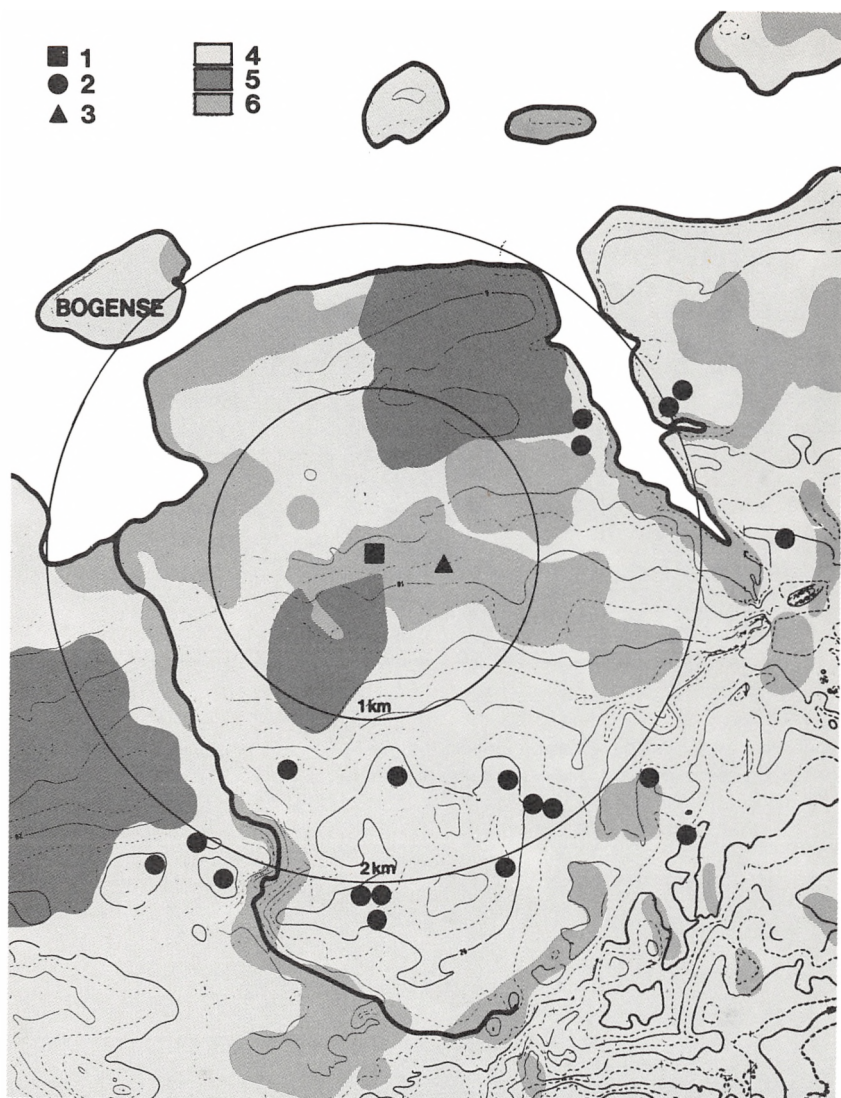

Fig. 2. Højdekort over egnen omkring Lindebjerg. 1. boplad, 2. gravhøj, 3 depotfund, 4. sandjord, 5. lerjord, 6. vådområde. Vådområder udtegnede på grundlag af udskifningskort fra omkring 1800, jordbund iverigt efter Landbrugsministeriets jordklassificeringskort. Tegning: Elsebet Morville. (Grundkort gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse).

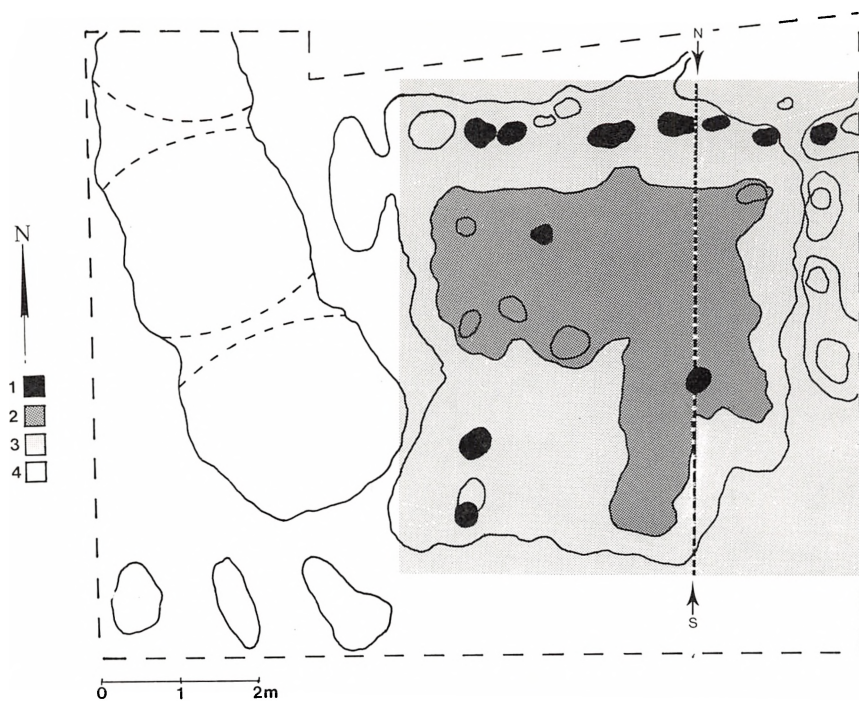

Fig. 3. Plan over Lindebjerg hus og gruber. 1. stolpehul, 2. sort brandlag med forkullet korn, 3. husets vestende, 4. grube. Tegning: Sven Kaac.

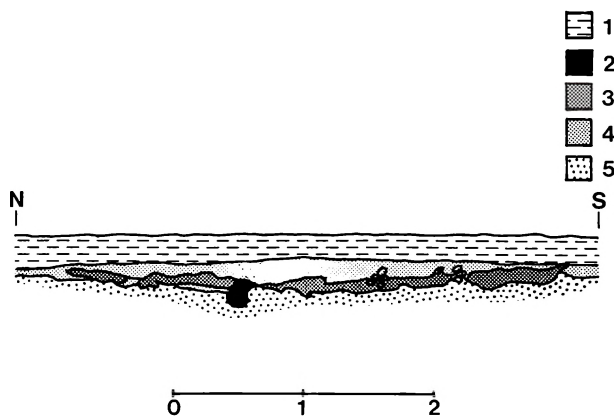

Fig. 4. Tværsnit gennem Lindebjerg hus. 1. pløjelag, 2. stolpehul, 3. brandlag med forkullet korn, 4. øvre kulturlag, 5. undergrund. Tegning: Sven Kaac.

Fig. 5. Lindebjerghuset under udgravning. Sækkene i forgrunden indeholder forkullet korn fra husets brandlag. Foto: A. Jæger.

sider. De rummede stort set det samme oldsagsmateriale som huset, men mængden af forkullet korn var dog betydeligt mindre her. Der er tilsyneladende sammenhæng mellem hus og gruber, som er overlejret af samme kulturlag. Gruberne har muligvis været brugt i forbindelse med tørring af korn.

Kornfundet fra Lindebjerg, som er af de største af sin art herhjemme fra, omfatter sorterne nøgen seksradet byg og emmer-hvede, samt enkelte kerner af almindelig hvede. Fundets sammensætning og karakter vidner om et systematisk landbrug. Man har høstet korn og ukrudt for sig, foretaget kunstig tørring af kornet og endelig efter endt behandling opmagasineret det.⁵

Udover forkullet korn og vævevægte (fig. 6) blev der fundet lerkarskår og et stort antal flintoldsager, herunder bl.a. spydspidser, kornsegl og pilespidser (jvf. fig. 17-19 og skemaet s. 47). En flintdolk (fig. 7) er af en form, som kun kendes fra tidlig bronzealder, og bl.a. på dette grundlag kan bopladsen som helhed dateres til denne periode.⁶

Lindebjerg-bopladsen er som nævnt placeret på en lille, lav holm (fig. 2). Denne måler 85 m i øst-vestlig retning, 60 m i nord-syd og dækket et areal på ca. 1/3 ha. Holmen ligger i den vestlige del af et større vådområde, som i for-

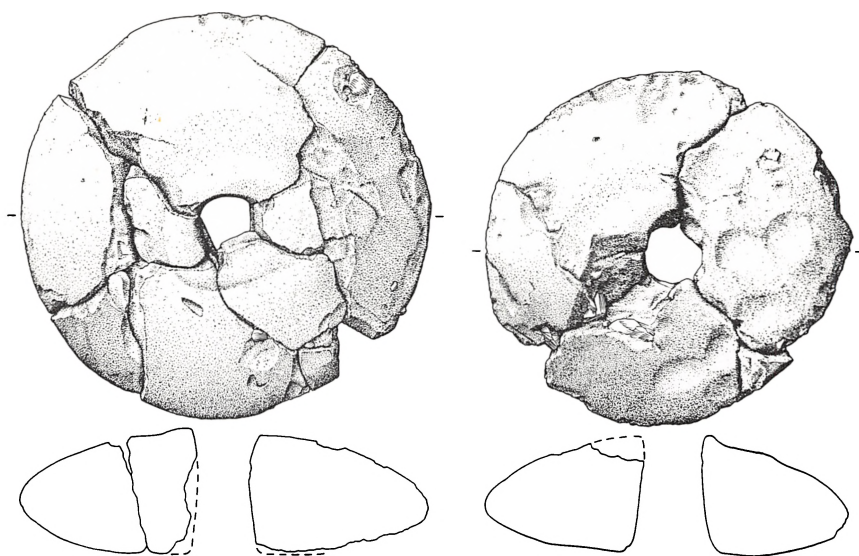

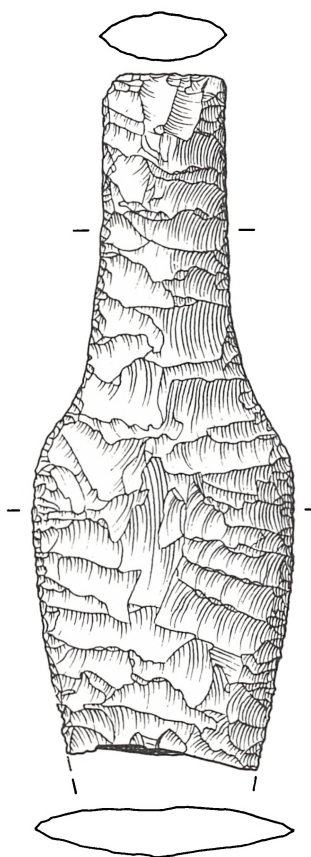
Fig. 6. Vævevægte fra Lindebjerg. Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:2.

historisk tid antagelig henlå som eng eller mose, der periodevis må have stået under vand. Herfra stammer en bronzespydspids, som efter alt at dømme er resterne af et depot ligeledes fra tidlig bronzealder.⁷

Bosættelsesområdet var i en radius af 1,5-2 km fra pladsen naturligt afgrænset til 3 sider. Havet angav nordgrænsen, en smal fjordarm øst- og en dyb ådal vestgrænsen. Langs den sydlige periferi af samme radius findes omkring 10 gravhøje, som kan være delvist samtidig med bopladsen.⁸ I så fald er det sandsynligt, at i hvert fald den mere intensivt udnyttede del af bosættelsesområdet har ligget indenfor denne radius. Her er terrænet gennemgående ret fladt og præget af udstrakte vådområder. Udenfor disse består jordbunden fortrinsvis af sandjord, men i den nordøstlige del af området og umiddelbart syd for bopladsen forekommer der dog større lerjordsflader (fig. 2).

Ressourcemulighederne i det hermed afgrænsede bosættelsesområde, bopladsens placering samt det foreliggende fundmateriale giver visse fingerpeg om bosættelsens erhvervsmæssige grundlag.

Således tyder det store kornfund på, at der har været drevet agerbrug fra pladsen. Da mulighederne herfor har været begrænsede på den lille holm,

som ikke kan have levnet plads til stort andet end almindelige bopladsaktiviteter, må dyrkingen fortrinsvis være foregået på de tørre, lerede og/eller sandede flader udenfor det vådområde, som omgiver bopladsen. Indenfor en radius af 1 km har dette areal omfattet maksimalt 156 ha sandjord og 50 ha leret jord.

Fangstaktiviteter kan ikke at dømmes efter bopladsens beliggenhed og oldsagsmaterialet, have haft nogen større betydning. I det omfang man har udnyttet havets og kystegnens ressourcer, måtte man bevæge sig mere end 1,5 km fra pladsen.⁹

Da hverken agerbrug eller jagt og fiskeri kan have været bestemmende for bopladsens placering på en holm i et vådområde, er det, for så vidt den skyldes ikke-erhvervsøkonomiske forhold herunder forsvarshensyn, nærliggende at søge forklaringen i, at husdyravl har været det dominerende erhverv på pladsen. Såvel bosættelsesområdets udstrakte vådområder som formodede skovarealer har frembudt gode muligheder for græsning samt eng- og løvhøslet.

Fig. 7. Flintdolck fra Lindebjerg.
Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:1.

Røjle mose

Den anden fynske boplads fra tidlig bronzealder er beliggende på en mark ud til Røjle Mose (fig. 8). Her havde man gennem en årrække overfladeopsamlet et stort antal flintredskaber, og da der forelå planer om udstykning af marken til byggegrunde, blev der i årene 1974-77 foretaget en række nødudgravninger.¹⁰

Der blev afdækket et areal på i alt ca. 5000 m², og i forbindelse hermed undersøgtes flere kulturlagsområder og omkring 650 anlæg. Heraf kunne 2 udstrakte kulturlag og adskillige anlæg, som for en dels vedkommende ind-

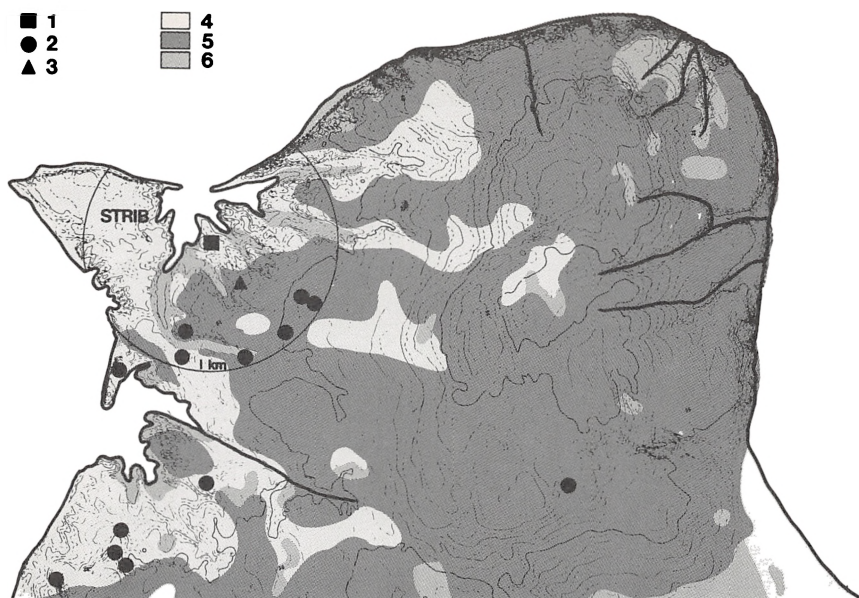

Fig. 8. Højdekurvckort over Røjløhalvøen. 1. boplads, 2. gravhøj, 3. depotfund, 4. sandjord, 5. lerjord, 6. vådområde. Vådområder udtegnede på grundlag af udskiftningskort fra omkring 1800, jordbund iøvrigt efter V. Nordmann (Beskrivelse til Geologiske Kort over Danmark. Kortblad Fredericia. Danmarks Geologiske Undersøgelser, I Række, Nr. 22A. 1958) og Landbrugsministeriets jordklassificeringskort. Tegning: Elsebet Morville. (Grundkort gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse).

gik i 3 konstruktionslignende systemer, henføres til ældre bronzealder (fig. 9).¹¹

De 3 konstruktioner var placeret på en langstrakt øst-vest gående bakke, hvorfra terrænet skråner jævnt mod nord, mere stejlt mod syd-sydvest.

Konstruktion A (fig. 10) fremtrådte umiddelbart under pløjelaget som et ca. 5,5 x 3,5 m stort C-formet grundplan. Nordsiden udgjordes af et uregelmæssigt aflangt øst-vest orienteret fyldskifte, hvis fortsættelse i et krumt forløb mod syd-sydøst samtidig angav konstruktionens østlige afgrænsning, mens vestsiden markeredes af en række stolpehuller.

En centralt placeret grube med rødbrændte sider rummede foruden sort trækulsholdig jord en intakt flintsegl.

Det store nordlige fyldskifte tegnede sig i snit som en op til 120 cm dyb, mod syd lodret, mod nord trinformet nedgravning med plan bund i den midterste del, hvorfra den steg brat og fladede ud mod øst og vest (fig. 11). Kon-

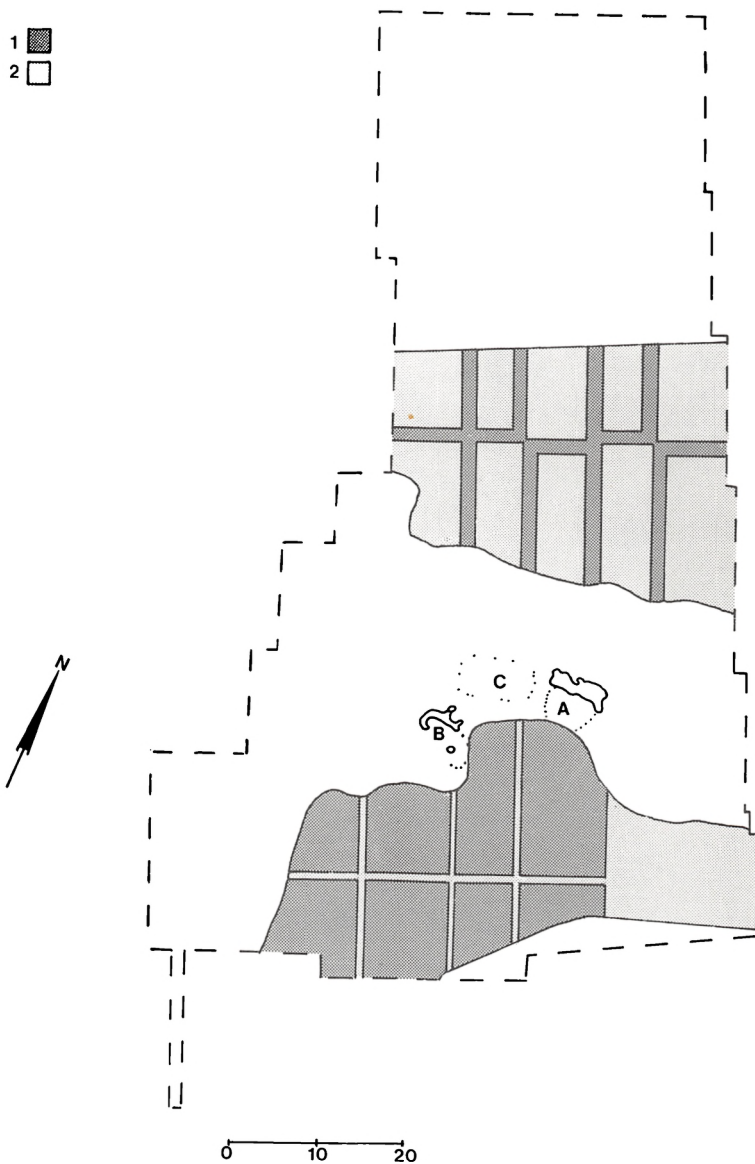

Fig. 9. Oversigtsplan over den udgravede del af Røjle Mose-bopladsen. A, B og C: konstruktioner. 1. udgraved kulturlag, 2. udgraved kulturlag. Tegning: Sven Kaee.

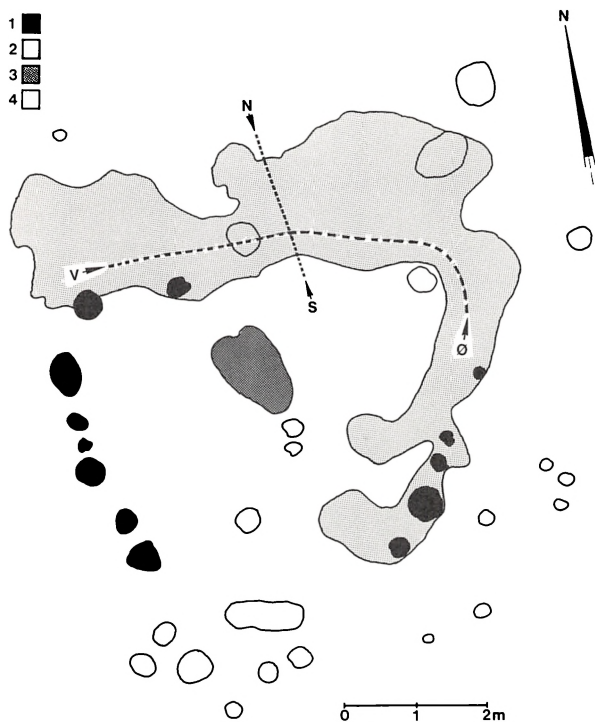

Fig. 10. Plan over konstruktion A. 1. stolpehul, 2. store nedgravning, 3. ildsted, 4. grube. Tegning: Sven Kaae.

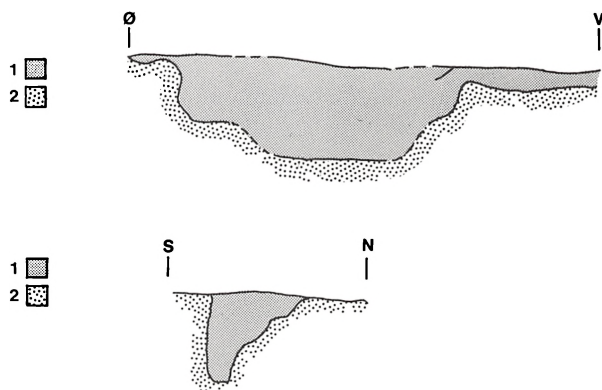

Fig. 11. Tvær- og længdesnit gennem store nedgravning, konstruktion A. 1. nedgravning, 2. undergrund. Tegning: Sven Kaae.

Fig. 12. Plan over konstruktion B. 1. stolpehul, 2. store nedgravning, 3. ildsted, 4. grube. Tegning: Sven Kaae.

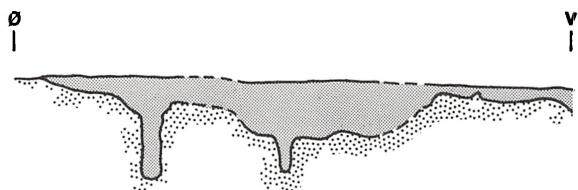
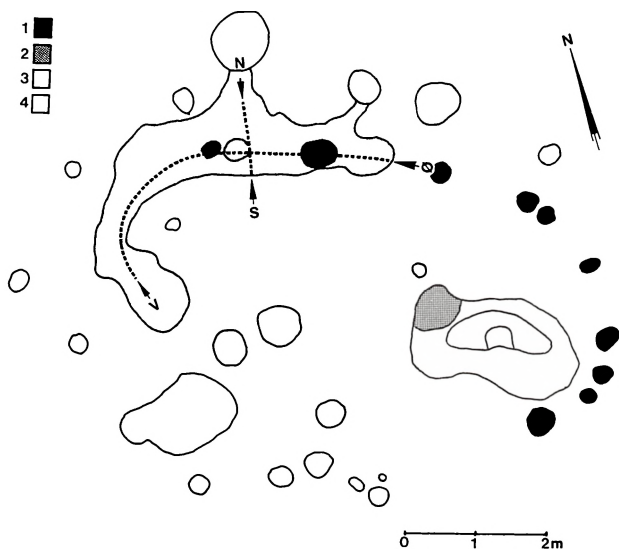
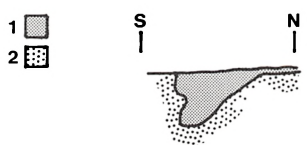

Fig. 13. Tvær- og længdesnit gennem store nedgravning, Konstruktion B. 1. nedgravning med stolpehuller, 2. undergrund. Tegning: Sven Kaae.

struktionen østside fremtrådte i et lavere niveau som en række mindre stolpehuller.

Konstruktion B's ligeledes C-formede grundplan med åbning mod syd målte ca. 6,5 x 3 m (fig. 12). Nordvest- og vestsiden markeredes af et aflangt krumt fyldskifte, mens den resterende del udgjordes af en krum stolperække. I konstruktionens østende fandtes en muligvis samtidig kogestensgrube.

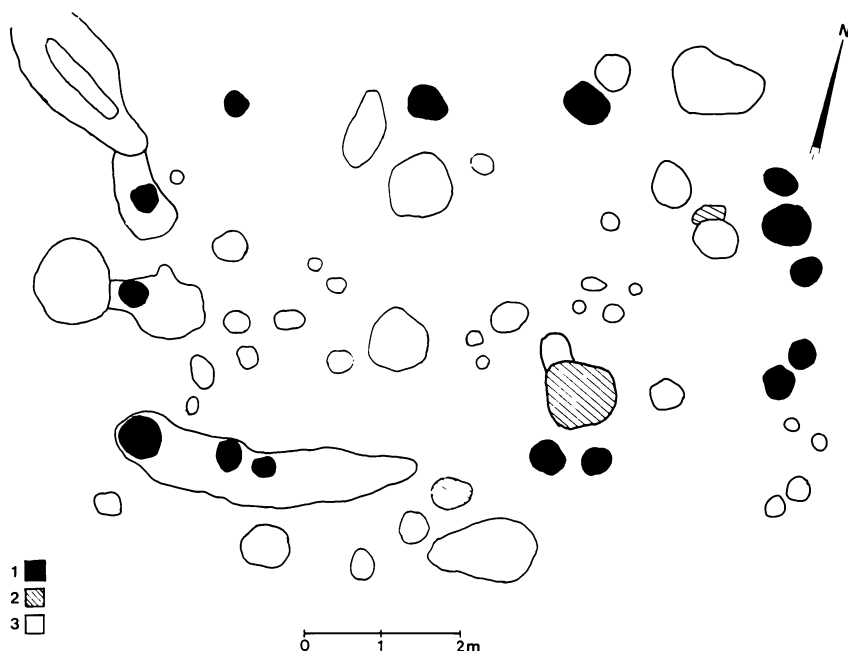

Fig. 14. Plan over konstruktion C. 1. stolpehul, 2. sten, 3. grube. Tegning: Sven Kaae.

Også i dette tilfælde fremtrådte det store fyldskifte i snit som en mod syd nærmest lodret og mod nord trinformet nedgravning, dybest – ca. 55 cm – omkring den midsterste del, hvorfra den stiger brat og flader ud til siderne. Desuden iagttoges 2 dybe stolpehuller i bunden af nedgravningen (fig. 13).

Konstruktion C var beliggende mellem de 2 førstnævnte i et område med tæt koncentration af stolpehuller og gruber (fig. 14). Her kunne en serie stolpehuller indpasses i et 8 x 4 m stort øst-vest orienteret grundplan af afrundet rektangulær form. Den sydvestlige del fremtrådte umiddelbart under pløjelaget som et aflangt krumt fyldskifte, der dog i et lavere niveau opløste sig i en stolperække.

Ingen af de talrige stolpehuller og gruber indenfor stolpesætningen kunne med rimelig sikkerhed tilknyttes konstruktionen.

De nærmeste paralleler til konstruktionerne A og B findes på den nordjyske Vadgårdboplads. De C-formede konstruktioner udgøres dér af ét sammenhængende anlæg, og tolkes som fundamentgrøft til et tørvevæghus.¹²

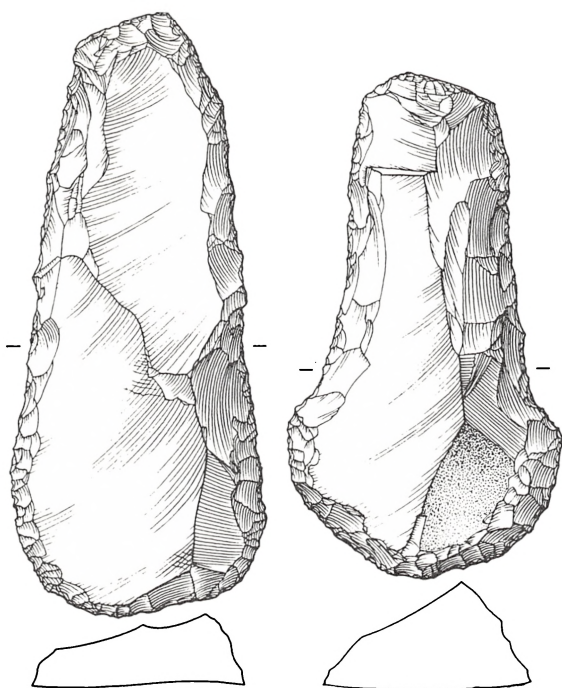

Fig. 15. Pære- og skeformet skaftskraber fra Røjle Mose.
Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:1,2.

Fig. 16. Flintdolk fra Røjle Mose.
Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:2.

Der er dog hverken i konstruktion A eller B iagttaget spor af tørveopbygning i forbindelse med de store nedgravninger, og en tørvevægsg fundamentgrøft på op til 1,20 m's dybde forekommer da også noget overproportioneret. Da der er påvist stolpehuller i bunden af nedgravningerne, skal de nok snarere opfattes som nedgravninger til en kraftig stolpesætning, som sammen med de tilstødende, knap så kraftigt dimensionerede, stolperækker er indgået i tilsyneladende mærkeligt irregulære trækonstruktioner. Skønt fraværet af tagbærende stolper og aflukke mod syd ikke ligefrem indikerer, at de har været anvendt til beboelse, så tyder tilstedeværelsen af et muligt ildsted i konstruktion A og en kogestensgrube i B dog på, at de har fungeret som én eller anden form for opholds- og arbejdssted.

Også hvad stolpekonstruktionen C angår findes de nærmeste paralleller på ovennævnte Vadgård boplads, hvor flere ligeledes mangler tagbærende stolper.¹³ Trods dette må de dog opfattes som beboelseshuse.

De 2 udstrakte kulturlag, der som ovenfor kan dateres til tidlig bron-

zealder, er beliggende umiddelbart nedenfor de omtalte konstruktioner på henholdsvis en nord- og en sydskråning (fig. 9). Kulturlagene strækker sig med en gennemsnitstykkelse på omkring 20 cm over et tilsammen ca. 2000 m² stort areal. Heraf blev 400 m² udgravet kvadratmetervis i 10 cm lag, mens yderligere 150 m² blev udgravet ved fladeskovling.

Oldsagsspredningen i lagene tyder ikke på, at de primært er dannet som følge af direkte aktiviteter på stedet eller naturlig erosion fra det højereliggende terræn. De er snarere opstået som følge af fortløbende henkastninger af udrømnings- og oprensningsaffald fra det ovenfor liggende beboelses- og aktivitetsområde, som formodentlig har strakt sig vest og øst for det undersøgte område.

Størsteparten af oldsagsmaterialet er jvf. skemaet s. 47 fundet i de udstrakte kulturlag. Nogle af de mest karakteristiske flintredskaber afbildes fig. 15-19. Aflange slagsten (fig. 20), som er et af de hyppigst forekommende redskaber på pladsen, har efter alt at dømme været brugt ved fremstilling af sænkesten med furer (fig. 21). Disse sten har formodentlig været anvendt

Fig. 17. Spydspids fra Røjle Mose. Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:2.

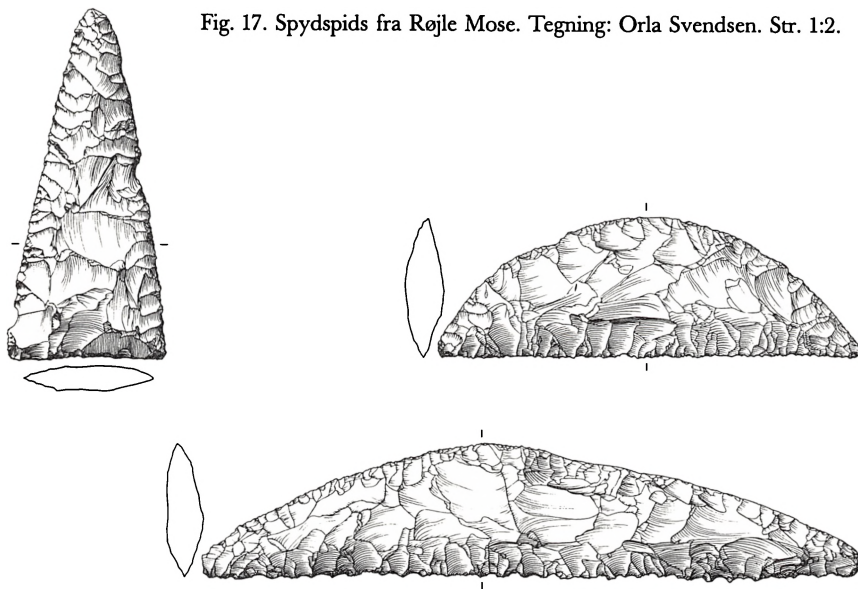

Fig. 18. Kornsegl fra Røjle Mose. Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:2.

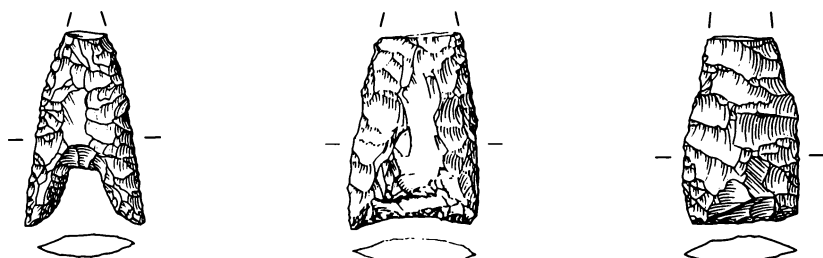

Fig. 19. Pilespidser fra Røjle Mose. Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:1.

som vægt til krogliner i forbindelse med fiskeri på dybt eller i strømmende vand.¹⁴

Skiferhængesmykket og bronzespiral-fingerringene (fig. 22-23) tyder på, at der også har været plads til lidt pynt.

Keramikmaterialet, som er af ret grov karakter, er så fragmenteret, at der ikke kan udskilles egentlige karformer. Randskår med afsats umiddelbart under kanten (fig. 24) er af en form, som vidner om at bopladsen hører til i en tidlig del af bronzealderen, hvilket bekræftes af flintdolkene (jvf. fig. 16).¹⁵

Røjle Mose-bopladsen er beliggende på et næs, som skyder sig ud i Røjle Mose fra syd (fig. 8). Da mosen, som mod nord er afskåret fra havet af en anelig strandvold, i forhistorisk tid antagelig har henligget som et åbent fjord- og vådområde, har bopladsen kun været umiddelbart tilgængelig fra

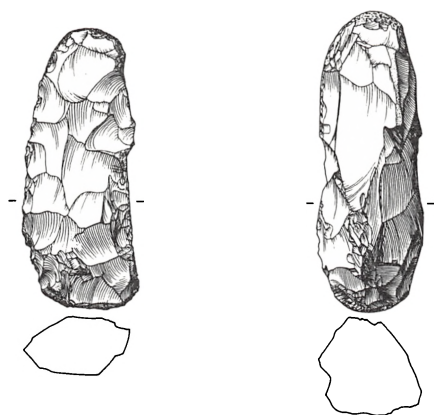

Fig. 20. Aflange slagsten fra Røjle Mose. Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:2.

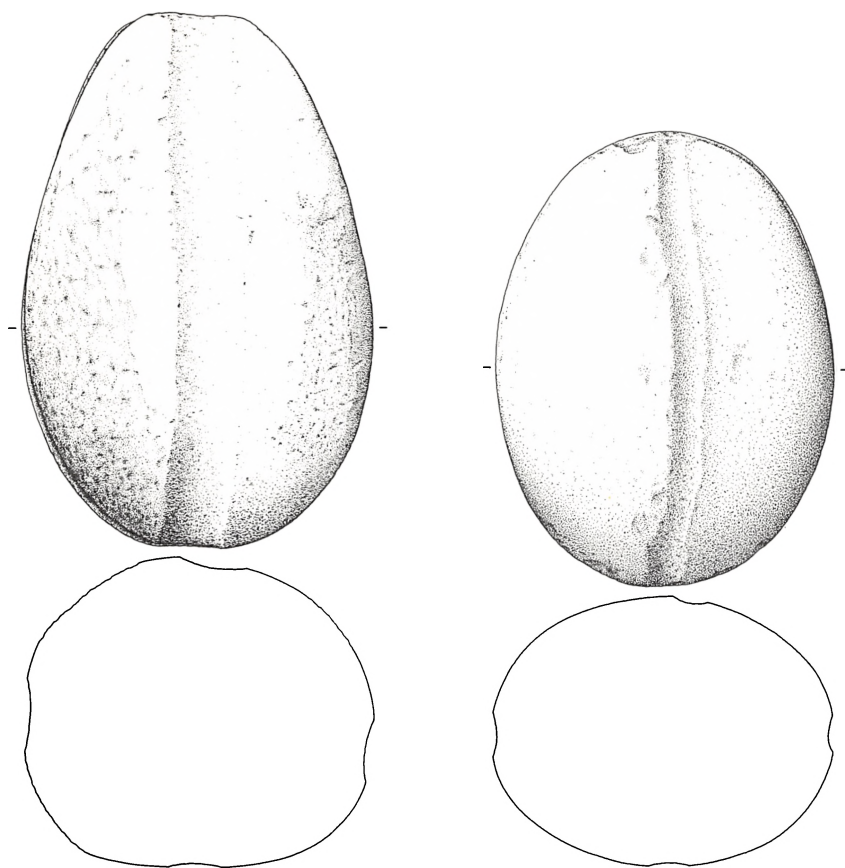

Fig. 21. Sænkesten fra Røjle Mose. Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:2.

syd. Den nuværende mose har imidlertid strakt sig videre ind i landet mod syd og øst og har derved yderligere afgrænset bosættelsesområdet, således at dette i en radius af 1 km fra pladsen kun har været »åbent« mod sydøst.

Det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at samtlige kendte gravhøje i området netop grupperer sig langs den sydlige og sydøstlige periferi af denne 1 km radius.¹⁶ En enkelt af højene kan med sikkerhed henføres til begyndelsen af bronzealderens periode II,¹⁷ og det kan derfor ikke udelukkes, at gravhøjene og den nuværende mose tilsammen angiver grænserne for om ikke det totale bosættelsesområde, så dog den mere intensivt udnyttede

del. I øvrigt skal det bemærkes, at der få hundrede meter syd for bopladsen er fundet et større bronzedepot ligeledes fra periode II.¹⁸

Som det fremgår af fig. 8, er området omkring bopladsen stærkt kuperet. Ca. 250 m mod syd går det over i et mere jævnt terræn, og samtidig skifter undergrunden fra morænesand til tung moræneler.

Det just afgrænsede ressourceområde har budt på forskellige muligheder for fødevarerproduktion. Pladsens kystnære beliggenhed har således muliggjort forskellige former for fangst. Eksempelvis tyder tilstedeværelsen af sænkesten i fundmaterialet på, at der har været drevet linefiskeri fra pladsen. At dette fiskeri har haft en vis betydning, antydes af det usædvanligt store antal aflange slagsten, der, som ovenfor nævnt, kan have været anvendt netop ved fremstilling af sænkesten med furer.

Korndyrkning, som i fundmaterialet giver sig tilkende gennem forkullede kornkerner og segl med gloss, kan såvel være foregået på mindre, let skrånende, sandede partier omkring bopladsen, som på morænelersfladerne syd herfor. Når vådområder og de mest skrånende arealer fraregnes, har det

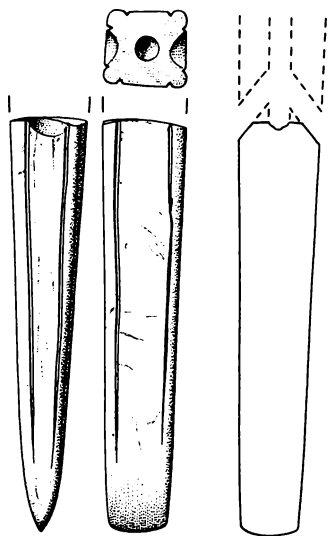

Fig. 22. Skiferhængesmykke fra Røjle Mose.
Tegning: Orla Svendsen. Str. 1:1.

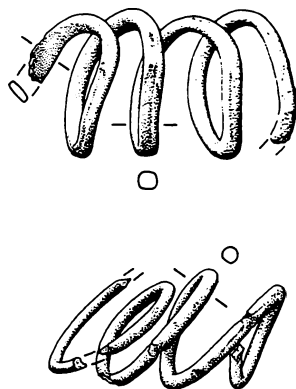

Fig. 23. Bronzespiralfingerringe fra Røjle Mose. Tegning: Orla Svendsen.
Str. 1:1.

Fig. 24. Randskår fra Røjle Mose. Foto: Mette Sommer.

potentielle landbrugsareal bestået af ca. 15 ha sandjord og 47 ha lerjord. I det omfang man har haft husdyrhold, har der været gode græsnings- og høsletmuligheder lang vådområderne og det formodentlig delvis skovdækkede bosættelsesområde som helhed.

Konklusion

De 2 her omtalte fynske bopladser har altså begge en topografisk placering, som set i sammenhæng med det samtidige fundmateriale muliggør en afgrænsning af bosættelsesområdet og dermed en vurdering af bosættelsens karakter. Såvel Lindebjerg- som Røjle Mose-bopladsen ligger i et område, som i en afstand af henholdsvis 1,5-2 km og 1 km er naturligt afgrænset til tre sider af enten hav, ådale eller vådområder, og da de tilstødende og muligvis delvist samtidige gravhøje grupperer sig i stort set samme afstand i det »åbne« område, er det rimeligt at opfatte dem som territorieafgrænsende.¹⁹ Hermed være dog ikke sagt, at de angiver grænserne for det totale bosættelsesområde. Formodentlig drejer det sig blot om den del, hvortil der var knyttet særlige

Oldsagsfortegnelse	Lindebjerg		Røjle Mose	
	Hus	Anlæg	Kulturlag	Anlæg
Flint				
Skrabere	5	6	128	8
Bor	1		67	
Stikler			4	
Afslag med kanttilhugning	1	2	98	3
Kombinationsredskaber			2	
Afslag med hak/tanding	11	12	403	18
Afslag med tværretouche			7	
Afslag med kontinuerlig kantretouche	2	5	331	10
Dolke, ildslagningssten, spydspidser	5	3	45	1
Segl	1	1	14	6
Pilespidser	1	2	52	1
Slagsten			81	4
Forskelligt			28	3
Redskaber i alt	27	31	1260	54
Blokke	13	15	168	8
Simple afslag	474	290	11677	549
Flint i alt	514	336	13105	611
Bjergart				
Redskaber			24	3
Keramik				
Randskår	17	6	92	10
Sideskår	138	75	762	60
Bundskår	13	16	30	3
Forskelligt	4			
Keramik i alt	172	97	884	73
Diverse			4	
I alt	686	433	14017	687
Total	1.119		14.704	

eventuelt slægtsbetingede rettigheder. Højene kan således have ligget ved overgangen til bl.a. større skovområder med fri brugsret.

Vurderet ud fra de hermed afgrænsede bosættelsesområders karakter, bopladsernes placering og genstandsmateriale i øvrigt synes fødevarerproduktionen på Lindebjerg-bopladsen at have været baseret på landbrug herunder især husdyrhold, mens fangstaktiviteter tilsyneladende har ydet et væsentligt supplement til Røjle Mose-bopladsens husdyrhold og formodentlig mindre betydelige agerbrug.

1. Se endvidere A. Jæger og J. Laursen: Two early Bronze Age Settlements on Fyn. *Journal of Danish Archaeology*, Vol. 2. Odense 1983.
2. Skovby sogn, Bogense kommune, Odense amt. Fyns Stiftsmuseum journal nr. 1701. Pladsen blev først konstateret af Aage Møller Andersen, Bogense.
3. En tak til Gdr. Helge Schmidt, Hærritslev, for velvillig indstilling til udgravningen på Lindebjerg. Ligeledes en tak til de gode hjælpere Ellen, Anders, Lars, Trille og Hans Ole. Udgravningerne på Lindebjerg fortsatte sommeren 1983.
4. Lignende huse kendes fra 2 samtidige jyske boplads, jvf. N.A. Boas: Egehøj-bopladsen fra ældste bronzealder og E. Lomborg: Bronzealderbopladsene ved Vadgård og Skamlebæk. Begge i H. Thrane (red.): *Bronzealderbebyggelse i Norden*. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 1980.
5. Se P. Rowley-Conwy: Forkullet korn fra Lindebjerg. En boplads fra ældre bronzealder. *Kuml* 1978.
6. Se E. Lomborg: Die Flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südkandinavischen Spätneolitikums. København 1973, s. 69ff.
7. E. Aner og K. Kersten: Die Funde der älteren Bronzezeit des nordische Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Bd 3, s. 135, nr. 1890. København 1977. Den moseparcel, hvorfra fundet stammer, er senere blevet lokaliseret.
8. Nationalmuseets sognebeskrivelse, Skovby sogn nr. 3-4, 33-40 og Guldbjerg sogn nr. 15 og 2. Ved sidstnævnte høj er der fundet spor af en fladmarksgrav fra bronzealderens periode I, jvf. E. Aner og K. Kersten op. cit. s. 133, nr. 1882.
9. En sæksten fundet i vådområdet lige nedenfor holmen kan være samtidig med bopladsen, og dermed indicere fiskeri.
10. Strib - Røjleskov sogn, Middelfart kommune, Odense amt. Fyns Stiftsmuseum journal nr. 1304. I udgravningen deltog Niels Axel Boas, Leonard Foss Hansen, Niels Henningsen, Allan Herrik, Sven Østergård Jensen, Bjarne Kingo, Frode Kingo, Jesper Laursen, Lars Lyremark, Eigil Nikolajsen, Michael Storm og Carsten Sørensen.
11. De øvrige anlæg og kulturlag er fra sen enkeltgravskultur og førromersk jernalder. Bopladsen påtænkes fremlagt i sin helhed i et kommende nummer af *Tidskriftet Kuml*.
12. E. Lomborg: En landsby med huse og

- kultsted fra ældre bronzealder. Nationalmuseets Arbejdsmark 1973, s. 6ff og E. Lomborg: Vadgård. Ein Dorf mit Häusern und einer Kultstätte aus der älteren nordischen Bronzezeit. Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag. Wien 1976, s. 416ff.
13. E. Lomborg 1976 op. cit. s. 419ff.
 14. Se J. Chr. Svabo: Indberetninger fra en Reise i Farøe 1781 og 1782. København 1959, s. 96, og J. Petersen: Vikingetidens redskaber. Oslo 1951, s. 263ff.
 15. Se note 6.
 16. Nationalmuseets sognebeskrivelse, Vejlbjerg og Strib – Røjleskov sogn nr. 17, 20, 21, 27, 30, 31. Andre 6 høje – sognebeskrivelse nr. 1 og 8-12 – som lidt sydlige grupperer sig omkring et ligeledes forgrenet fjord- og vådområdesystem angiver muligvis et andet bosættelsesområde (jvf. fig. 8).
 17. J. Berglund: En kondemneret høj fra ældre bronzealder i Vends herred. Fynske Minder 1978.
 18. H. Thrane: Det store bronzealderfund fra Røjle mose. Fynske Minder 1972.
 19. I øvrigt behøver territoriemarkerende gravhøje ikke nødvendigvis være samtidige med en kendt boplads, idet en højgruppe kan angive gravområdet for en i forhold til de bevarede høje både ældre og yngre bebyggelse.

Lindebjerg and Røjle Mose

– two early Bronze Age Settlements on Fyn

In recent years some regular early bronze age settlements with houses have begun to appear in Denmark. Two of these are from the northwest part of Fyn, Lindebjerg is near Bogense, and Røjle Mose is near Strib (fig. 1).

At Lindebjerg an excavated feature is interpreted as the west end of a longhouse with a sunken floor (fig. 3). A layer containing more than 33 litres of carbonised cereal grains shows the location of a major grain store in the northwestern part of the house (fig. 4-5), while the place where about 8 loom weights were found presumably indicates a spinning area (fig. 6).

At Røjle Mose 3 constructions (fig. 9-14) used for some form of occupation and 2 areas of cultural deposits (fig. 9) were excavated. The layers contained many finds, flint artifacts and waste, pottery and stone tools (fig. 15-24 and the list p. 00).

These two settlements from Fyn dating from the later part of bronze age period I and possibly extending into period II, are both so located that consideration of the contemporary situation allows a reconstruction of the site territory, and thus of the nature of the sites themselves.

Both Lindebjerg and Røjle Mose are in areas which are naturally bounded on three sides by the sea, a steep valley and wet areas, at distances of 1,5-2 km and 1 km respectively. As the adjacent and perhaps partly contemporary barrows cluster at about the same distance on the »open« sides of these territories, it seems reasonable to view them as territorial markers (fig. 2 and 8). This is not to say, however, that all activities were necessarily carried out within these areas. Presumably the territories only represent those over which the group had inherited particu-

lar rights. The barrows might thus have lain at the edge of for example larger areas of woodland with common access.

Taking the above-defined territories, the site locations and the finds into account, it seems possible that the economy at Linde-

bjerg was based upon agriculture, particularly domestic stock, while fishing probably contributed an important supplement to the stock rearing and presumably less important arable economy at Røje Mose.

En lille broncering fra Vedel Simonsens samling

Af HENRIK THRANE

Siden 1856 har ringen (fig. 1) ligget i Nationalmuseets magasin, hvor den endnu findes rubriceret under »Jernalderen Suiter«. Betegnelsen »suits« dækker i den museale sprogbrug enkeltgenstande, der ikke indgår i fund af bestemt art, f.eks. gravfund. Det er normalt genstande, hvis fundforhold er uoplyste, eller som stammer fra mark eller mose uden ledsagende fund, der havner i suiterne.

Ringens er slemt irret, stedvis med smuk blank grøn patina. På ydersiden er den profileret med en 2 mm bred fure flankeret af to mindre furer. Ringen måler 3 cm i diameter, er 9 mm tyk og 8 mm bred. Den er ikke særlig meget slidt, men på indersiden er dog et slidmærke i den ene side.

På ringen sidder en nu lidt forvredet krampe med en 1,1 cm bred flad krave omkring selve ringen. Øskenen er 3,3 cm lang og 2 mm tyk. Den er dannet af et sammenbøjet stykke broncestang med et bredt, fladt stykke på midten, hvor den nu er bøjet om ringen. Uden for ringen fortsætter den i to ben, hvis yderste spidser nu mangler.

Øskenens frie ender har utvivlsomt været bøjet ud til siderne, så øskenen på den måde som en split kunne holdes fast i det materiale, den har været stukket igennem. Det må have været 2-3 cm tykt. Ved et voldsomt træk har man vredet ringen ud af den oprindelige sammenhæng, hvorved øskenen er blevet deformeret.

Broncens patinering tyder på, at stykket har ligget fugtigt i århundreder, men en tilsvarende patina kan forekomme i en grav. Patinaen alene kan ikke give alverdens oplysninger.

»Opgravet i den for sine Spøgerier i gl. Dage saa bekendte Lundebjerg Grusgrav Haarslev s. og skjænket af Propr. Rasmussen til Lundegd.« skrev datidens førende fynske oldforsker Vedel Simonsen i sin protokol over den samling på 500 oldsager, som han påbegyndte d. 4 dec. 1853 og fuldendte d. 4. juni 1854 (Jacobsen 1962, 120ff.).

1856 skænkede han denne samling »uden Godtgørelse af de udlagte Ind-

Fig. 1. Broncering fra Lundegård, Hårslev sogn, Nationalmuseet inv. no. 15987. Anatomisk Institut, Odense Universitet fot. 1:1.

købsbeløb« til det oldnordiske museum d. 23. august 1856. Proprietær Rasmussen var gennem en årrække medlem af den lille »klub«, der om vintrene samledes på Elvedgård (Jacobsen 1962, 90).

Godt nok siger oplysningen ikke noget om fundforholdene, eller hvad ringen eventuelt lå sammen med, men det er måske heller ikke så mærkeligt, hvis den er fremkommet ved grusgravning. Grusgraven er på Geodætisk Instituts kort fra 1872 markeret på Lundebjergs midte. På senere kort er den kraftigt udvidet, så findestedet er for længst fjernet. Da Lundebjerg er et højt og markant punkt i terrænet, er der vist kun to muligheder at regne med for alvor. Enten stammer ringen fra en grav eller et offer. Da der ingen grave kendes med tilsvarende ringe, men derimod flere offerfund, som vi skal se i det følgende, vil jeg plædere for at tolke ringen som del af et offerfund, dette til trods for at der i sognebeskrivelsen fra 1892 nævnes fund af urner fra Lundebjerg.

Samme slags ringe blev for alvor bemærket, da man i 1927 i Jönköping i Småland fandt 11 ringe i lidt varierende størrelser sammen med flere bronseskiner med mandshoveder (Norberg 1929 a-b, Arbman 1963, 78ff). I det skånske Sösdala I-fund fremkom flere lignende ringe, nogle løse, men andre på plads på dyrekropsformede skinner af samme hovedtype som Jönköping (Norberg 1931, Forssander 1937, Geisslinger 1967 pl. 17,5; løse ringe pl. 13-15 fig. 2).

Andre fund af samme slags er kendt fra Skåne (Åmossarna, Strömberg 1961 II fig. 6), Fulltofta, (Geisslinger 1967 fund I, 2), Hassle Bösarp (Stjernquist 1974 fig. 21) (af jern), Gotlands Skedemosse (Hagberg 1967a pl. 6, 1967b, 73f) og Vennebo og Finnestorp i Västergötland (Norberg 1929b fig. 13 og s. 105, Holmquist 1951 fig. 47ff).

I det store Thorsbjergfund ligger en ring, anbragt på en flad stang (Engelhardt 1863 pl. 18,16) og fra det andet slesvigske mosefund er der en lille ring i Nydam 2 (Neergaard 1902 fig. 14). Mogens Ørsnes nævner 28 ringe fra

Fig. 2. Bronzebeslag fra Sösdala fund I, Skåne, Lunds Universitets historiska Museum fot. 1:2.

Ejsbølfundet (Ørsnes 1970, 181). En enkelt ring stammer fra det sydfynske Kragehulfund (Engelhardt 1867 pl. IV, 6).

Helt tilsvarende ringe kan også findes uden split, f.eks. på beslag til læderremme som i det andet Sösdalafund (Bunte 1961, 199ff fig. 1 og 3-9) og en grav fra Hovgårdsberg (Arne 1932 fig. 8a), samt flere fund fra Gotland (Nerman 1969).

Alle de nævnte fund er såkaldte offerfund, nedlagt (udsmidt) i moser eller gravet ned i grusbakker uden at vi kender den nærmere begrundelse for anbringelsen – trods livlig diskussion (f.eks. Arbman 1963, Hagberg 1967, Ørsnes 1969 XXI ff, 1970, Stjernquist 1974), se s. 59.

Alle ringene og beslagene hører til et kort afsnit af vor forhistorie, den gryende germanske jernalder, Ejsbøl og Thorsbjerg dog lige før. Afsnittet kaldes Sösdalafasen efter det omtalte skånske fund og karakteriseres ved stempelornamentik og stiliserede dyr (Hansen 1970), og kendes bedst netop ved metalsagerne.

Jeg skal ikke kaste mig ind i den til tider heftige diskussion om afsnittets datering, men nævne et par forslag: 400-475 (Voss 1954) og 350-440 (Geisslinger 1967, 17 se også Hansen 1970, 94ff og Ørsnes 1969).

For almindelige mennesker er det vel nok, at en rimelig datering af Sösdalafasen og dermed af vore ringe vil være første halvdel af 400-tallet e.Kr.f..

En undtagelse danner Stormandsgraven fra Högom i Nordsverige, der dateres til ca. 500 (Jansson & Björnstad 1953).

Længe nok har læseren nu måttet vride sig i sædet uden at kunne få besked om ringenes anvendelse.

Beslagene i Jönköpingfundet var udgangspunkt for Rune Norbergs rekonstruktion (1929 b og fig. 3), der var et af de tidlige eksempler på en tredimensionel rekonstruktion af et forhistorisk redskab. Norberg anbragte beslagene på et sadeltræstel lavet efter nyere svenske kløvsadler (paksadler).

De fleste nutidsdanskere kender vel kun den moderne, lette »engelske«

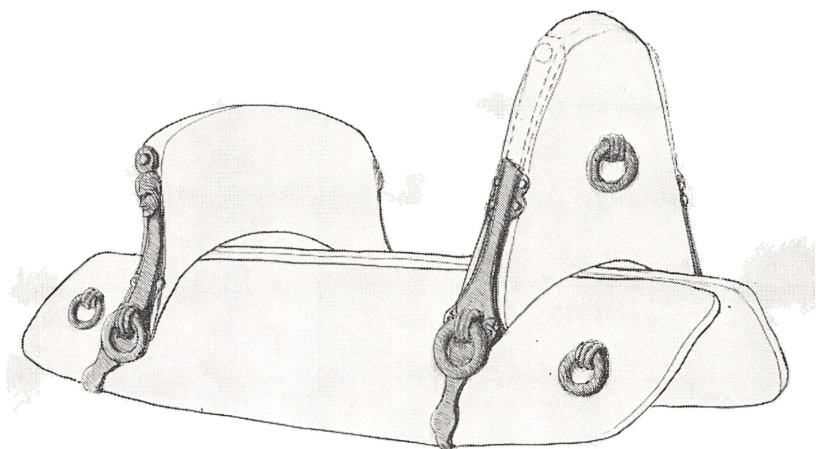

Fig. 3. Rune Norbergs rekonstruktion af beslagene fra Jönköpingfundet (efter Arbman 1963 fig. 5).

sadel uden træstel, men den er meget ny, og sadler bygger over samme grundprincip som Norbergs rekonstruktion har domineret, siden sadlen blev indført i oldtiden.

Det er ganske pudefigt, at USA i 1859 indførte en ny kavallerisadel, der ganske nemt kunne udstyres med Jönköpingbeslagene, McClellansadlen (Hutchins 1970). Den brugtes til anden verdenskrig på grund af sine kvaliteter nemlig styrke, enkelthed, pakkekapacitet og komfort for både rytter og hest. I Europa brugte man fortrinsvis den »ungarske« sadel med samme grundprincip som Jönköping (Hutchins 1970 fig. 9).

Træstellet var nødvendigt for at hesten kunne bære rytters og oppaknings 110-120 kg, de høje for- og bagstykker tjente til at løfte oppakningen, så den ikke gnavede hestens ryg. Sadlen skulle give en mere stående stilling til våbenbrug. De samme behov må have været til stede for tidligere tiders kampryttere.

Forsøg med Norbergs rekonstruktion blev foretaget af Søren Krogh i 1960'erne. Hans reviderede udgave indspændte træværket i læder og bedømtes som ubehagelig at sidde på med visse vanskeligheder (fordi stibøjler ikke benyttedes), sædet var højt, men kontakten med hesten upåklagelig (Krogh 1970).

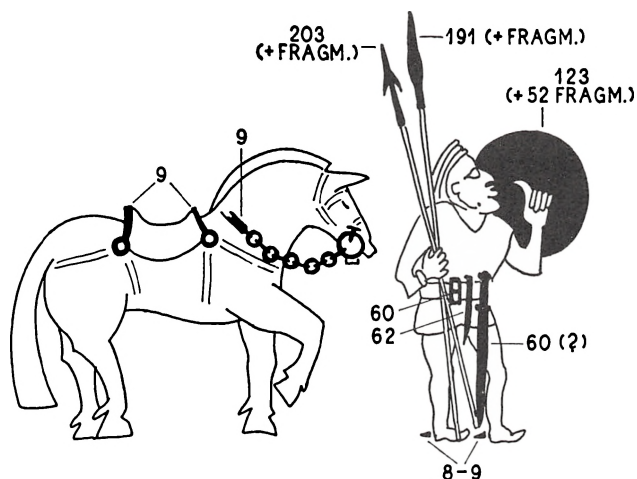

Fig. 4. Det store Ejsbølfunds krigsudstyr (efter Ørnsnes 1970).

Begrundelsen for ikke at bruge stighbøjler var, at sådanne ikke kendtes. Godt nok optræder de ikke i skandinaviske fund før vikingetiden, men i betragtning af at f.eks. McClellansadlens stighbøjler var af træ, skal man nok ikke lægge for megen vægt på denne mangel. I fundene mangler ikke blot stighbøjler, men også spænder til stigremmene – og til buggjorden. En sadel uden buggjord vil næppe kunne tænkes.

En skriftlig kilde nævner, at den alamanniske konge Chnudomer i år 370 rejste sig i sadlen og rettede sin lanse mod fjenden (Ammianus). Mon ikke han rejste sig i stighbøjlerne? Netop til lansekamp og bueskydning er sadlen og stighbøjlen en forudsætning. Det er imidlertid rigtigt, at de første arkæologiske spor af stighbøjler ikke kendes før sent 600-tal i Europa (Geisslinger 1967, 79f). Et af de pragtfulde græsk-skythiske guldsmykker fra 4. årh.f.Kr. viser rytterne med stighbøjler, men hvornår de trængte vestpå vides ikke (Scythians 1975 pl. 19).

Søren Krogh fik plads til alle Jönköpingfundets 11 ringe på sin rekonstruktion. Den velkendte skematiske tegning af Ejsbølsadlerne viser derimod kun 4 ringe per sadel (fig. 4). McClellansadlen har 4 ringe anbragt på samme måde, men desuden 4 andre øskner plus to ekstra slidser til bæreremme. De fire ringe må være absolut mindstemål for udnyttelse af sadlens oppaknings-

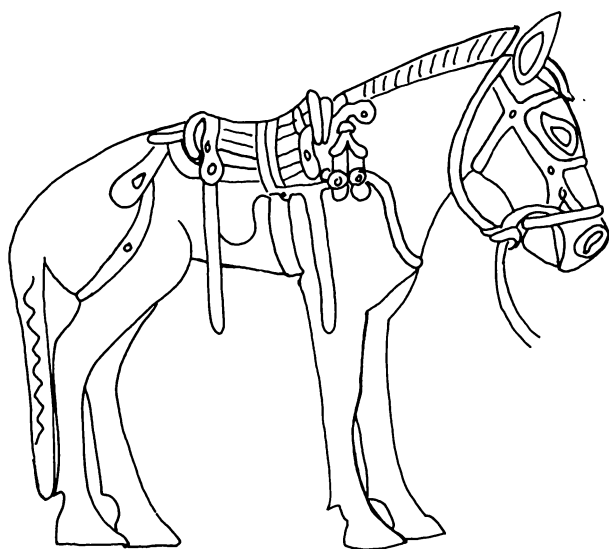

Fig. 5. Skythisk sadel, formentlig den bløde udgave uden egentligt træstel, som skythere og andre nomader brugte, også som hjælpetropper i den romerske hær (efter Scythians 1975).

muligheder. Netop muligheden for at bære oppakning må være en hovedgrund til sadlens udbredelse blandt nomader og rytteri, der på denne måde kan forøge sin aktionsradius.

Ikke alle ringene er ens, der er flere størrelser, men de fleste ligger nært op ad Lundegårdringen både i profileringen og i målene. Man fristes til at tro på et enkelt værksted, hvor ringene – og resten af sadlerne – blev fremstillet?

Vi har endnu en fynsk sadelstump: Bronzebeslaget (fig. 8) stammer fra en mose ved Krumstrup på Midtfyn og er tidligere afbildet (Holmquist 1951 89,107f, fig. 40,3; Geisslinger 1967 pl. 20c). Sølvtråde er indlagt i bronzen i lighed med Sösdala og flere a. fund (Holmquist 1951, især 107ff).

Den 14. oktober 1887 sendte skolebestyrer H. Rasmussen, Odense tegninger af nogle fynske fund, derimellem fig. 8, til Sophus Müller. Om fig. 15 stod der: »Det er fundet i en Mose et Par Miil herfra (Krumstrup Mose?)«.

Den 26. oktober indsendtes stykket til Nationalmuseet. Rasmussen ville have sin indkøbspris 5 kr. refunderet og skrev: »Broncestykket er fundet i Krumstrup Mose ved Ringe, og skal jeg nok faa fat i Finderen for at faa, hvad han mulig for Fremtiden skulde finde der«. Det synes der nu ikke at være kommet noget ud af, broncestykket forblev en enlig svale. Hvad Sophus Müller svarede om stykkets datering og anvendelse vides ikke.

Krumstrup er en hovedgård på Sallinge ås sydside. Hvor mosen skal

lokaliseres, er usikkert. Fra den anden side åen stammer to af de kendte guldfund fra 4' og 5' årh. (Albrectsen 1960 – Boltinggård og Brangstrup) og et tredje guldfund skal være gjort syd for åen mod sydvest.

Beslaget er 11,8 cm langt fra snude til snude, 1,2 cm bredt og 0,4 cm tykt, hvad den firkantede stang angår.

I det firkantede hul inden for det ene hoved har der siddet en ring som fig. 2.

De manglende fundiagttagelser gør det ikke muligt at sige, om hele sadlen har været nedlagt, eller kun beslaget som pars pro toto i lighed med Hassle Bösarp og fl.a.?

Krumstrup-beslaget svarer til de to beslag foran på Jönköpingsadlen (fig. 3). Den ene ende er formet som et dyrehoved, der må være en hest – jvfr. familieligheden med Fedtmule. Hestehovedet svarer til de korsformede fiblers (Reichstein 1975; Madsen 1975; Jensen 1978), hvilket passer godt

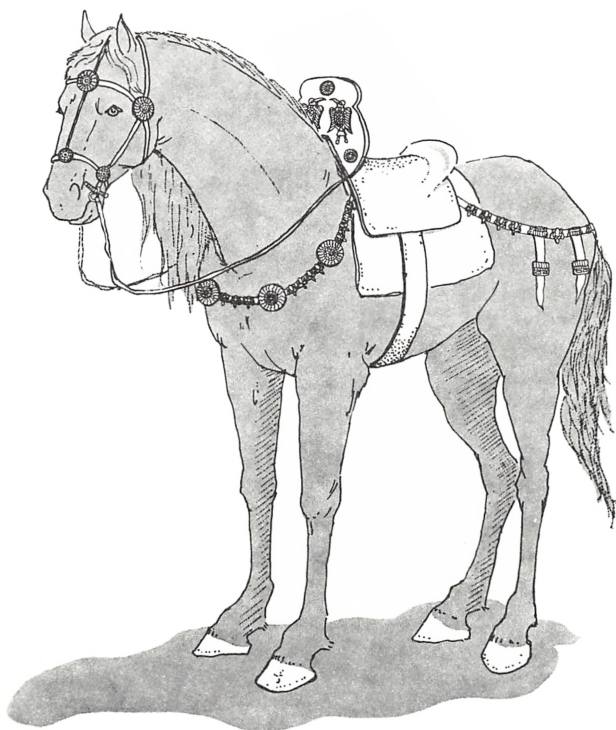

Fig. 6. Rekonstruktion af sadel og seletøj fra Apahida, Rumænien. Anden halvdel af 400-tallet (efter Horedt & Protase 1972).

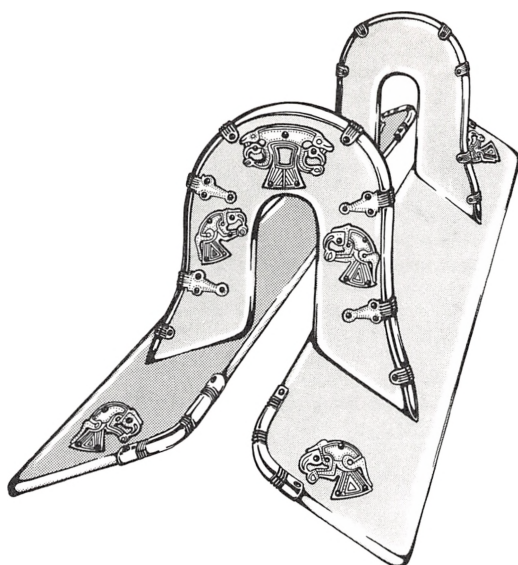

Fig. 7. Rekonstruktion af sadel fra Wesel-Bislich, Tyskland, første halvdel af 600-tallet (efter Janssen 1981).

med tidsbestemmelsen. Også andre sadelbeslag og seletøjsdele har tilsvarende hoveder (Müller 1888-95 no. 509; Holmquist 1951 fig. 49-50).

Hest på hest – for at forstærke den lykkebringende virkning? Hesten synes i denne periode at have haft særlig betydning – som offerdyr eller gudeattribut (billeder: Ørsnes 1966, 147 fig. 163, fig. 42-43 m.fl.).

Den anden ende af Krumstrupbeslaget er formet som en rovfugl – også i Norden et magtsymbol? (se side 60, keltiske eksempler Klindt-Jensen 1961, 31 og Rusu 1969, danske eksempler se Ørsnes 1966 fig. 160-161).

Sadlerne i de nævnte fund er de første, som kan påvises herhjemme, længe efter at ridning indførtes. De første sikre vidnesbyrd om ridning har vi kort før Kristi fødsel i form af en spore (Jørgensen 1973) og billederne på Kraghedekarret, (og Gundestrupkedlen der dog viser keltiske ryttere) (Klindt-Jensen 1951, 157 og fig. 102; 1961 fig. 36-37).

Kelterne kendte sadler på Cæsars tid (Günther 1927-28, Lund 1978); det gjorde romerne også, selvom de tilsyneladende foretrak en slags dækken »ephippium«, som de via grækerne havde overtaget fra perserne. Cæsar nævnte, at germanerne red uden sadler, men om det gælder alle germanske stammer er tvivlsomt, mildt sagt.

Til disse tidlige, lette sadler, der måske ikke havde træstel, brugtes ikke stighbøjler; deres hovedfunktion var altså at gøre kontakten mellem rytterens sæde og hesten blidere. (Petrikovits 1980 fig. 70 som eksempel).

Derimod kommer der senest med de østfra kommende rytterfolk, som magyarer og avarer, i 6-8 årh. en høj sadel med træstel og høje for- og bagstykker (fig. 7). Denne sadeltype er bevidnet af svenske gravfund, og har formentlig afløst Jönköpingtypen som modesadel.

Indtil vi kender mere til sadlens udvikling i løbet af romertiden, kan det antages, at Jönköpingtypen også er østlig og måske bragt til Europa med hunnerne. Attila døde 453, men da havde hunnerne været længe i Europa (Werner 1956, 50ff. viser pl. 71 hunnersadler helt til Elsass i 400-450) og de var formentlig ikke de første østlige nomadestammer, som faldt ind i Østeuropa.

Det er ofte fremhævet, at sadlerne i de foran nævnte fund alle var ødelagt, inden de kom i jorden (eller mosen). Da også tingene i de store våbenofre fra romersk jernalder var ødelagte, er det nærliggende at se begge fænomener under et. Ørsnes (1969, XXII ff) nævnte den martialske overklasse som ofrende part, Geisslinger (1967, 110f) tolkede fundene som få, men socialt højtstående krigeres ofre.

Ødelæggelsen kan forklares som en indvielse til de højere magter, der skulle modtage ofret. Modsat de dødelige kunne de formodes at få glæde af sådanne ødelagte ting. Også Lundsgårdringen er vredet ud af sadeltræet med vold.

Det lyder jo ikke helt normalt at hakke sadler i stykker for at grave dem ned, og åbenbart holdt man også hurtigt op med denne besynderlige skik. I de følgende århundreder finder vi sadlerne i gravene på linie med andre dele

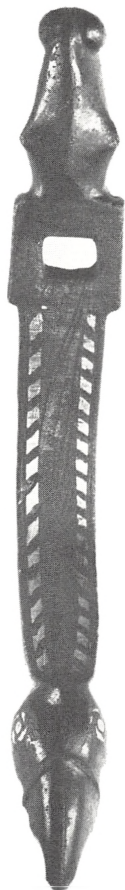

Fig. 8. Sølvindlagt bronzebeslag fra Krumstrup, Ryslinge sogn, Nationalmuseet inv. no. C 5856. Nationalmuseet fot. og H. Rasmussen del. 1:1.

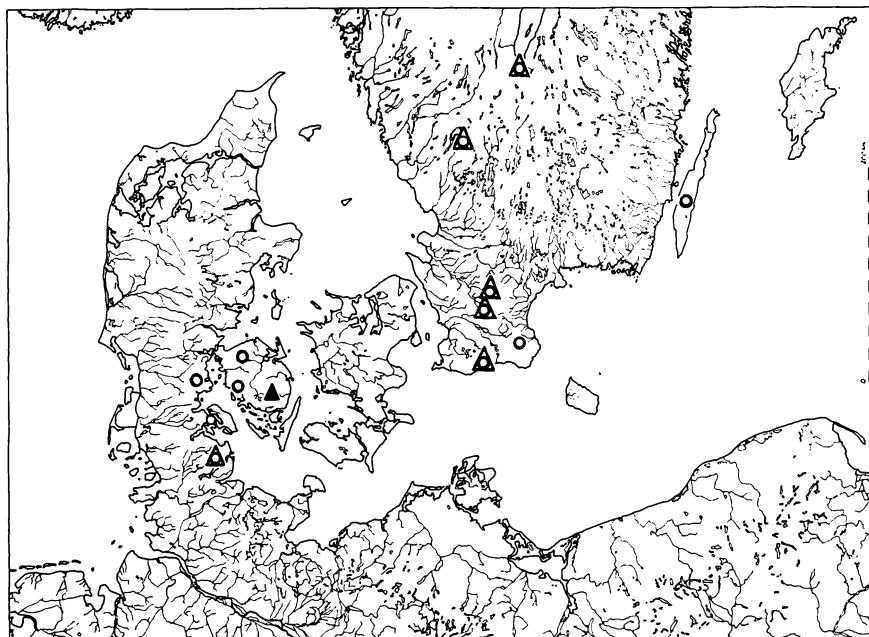

Fig. 9. Udbredelsen af fund med sadelbeslag fra sadler af Jönköpingstype, cirkler = ringe som fig. 1, trekanter = sadelbeslag som fig. 2-3 og 8.

af fornemt kampudstyr f.eks. i Vendel og Valsgårde. Denne sammenhæng med kostbare og pragtfuldt smykkede våben er nok ikke tilfældig og kan måske føre til en tolkning af de tidlige sadlers miljø.

Netop overklassens kunstnerisk smykkede, noget yngre pragtudstyr har meget til fælles med f.eks. Sösdalafundenes sølvindlagte, dyreprydede sadelbeslag. Der er formentlig også en, lidt mere indirekte, sammenhæng, med de forordninger, som de senromerske kejsere udstedte for at begrænse pragtudfoldelsen på 3-400-tallets sadler (ifølge Ammianus). Det var et fyrsteligt privilegium at bruge sadel og her tænkes formentlig på de høje, østlige sadeltyper, hvis store for- og bagstykker afgav god plads til guld- og ædelstensglinsende ornamenter, ikke mindst herskersymbolet ørnen (Werner 1956, 69ff, pl. 72; Beck 1973; Horedt og Protase 1972; Janssen 1981; i nordisk udgave Norberg 1929b fig. 18 og Arrhenius 1978; Nerman 1969, pl. 147).

Sadel og seletøj er specielt egnet til »display«, til at demonstrere rytterens

økonomiske og politiske status, idet allerede situationen højt til hest hæver rytteren over den gemene hob.

Også her i Norden synes sadlerne meget hurtigt at være indgået i den lokale overklassens magtdemonstrerende udstyr, efter en første fase med simplere beslag (Stjernquist 1974, 42f), hvor sadlerne indgik i kampledernes udstyr, f.eks. i Ejsbøl- og Thorsbjergfundene.

Ringene viser, at den praktiske brug m. bl.a. fuld oppakning var væsentlig for Jönköpingstypen.

Dette praktiske formål synes helt forsvundet med de yngre sadler. Deres hovedformål synes at have været at falde i øjnene. De er pragtsadler – vel et symbol for rytternes i dobbelt forstand ophøjede position. Sadlerne er et af flere vidnesbyrd om en stærkere markering af ejernes topplacering i samfundet og dermed vel om en magtstramning eller magtkamp i yngre germanertid.

Ejerne må have været økonomisk velstående, og formentlig også af politisk betydning; høvdinge ville vi have kaldt dem tidligere i oldtiden, men i århundrederne efter 400 er det nok ikke længere urimeligt at bruge betegnelsen konger (småkonger) (Hyenstrand 1974, 127f, 154). Man kan undres over at disse konger kun optræder stærkt lokalt begrænset; det forekommer mærkeligt, hvis tendensen til magtsamling kun eksisterede i Mellemsverige og Sydnorge, men endnu savnes i Sydsandinavien arkæologiske fund af samme karat som f.eks. Valsgärdsgravene eller Uppsala-højene.

Datidens gravslik i Sydsandinavien har tilsyneladende hindret gravlægning af de fornemme udstyr, og derfor ofrede man dem til guderne, man viste sin rigdom ved at kunne undvære kostbarhederne.

På denne baggrund, der jo er en hypotese, bliver også den uanseelige nordfynske ring interessant. Uanset, om den stammer fra et offerfund af Vimosekarakter, eller er en del af en nedlæggelse som Sösdalafundene, er den sammen med Krumstrupbeslaget vidne om at også Fyn var med på noderne i 400-tallets begyndelse, og om at samfundsforholdene på Fyn ikke var så forskellige fra det øvrige Sydsandinavien.

Hvad der siden skete, og hvorfor der ikke i Danmark er grave med pragtsadler som Valsgårde, er et andet problem, som ligger udenfor denne lille meddelelses rammer.

Nationalmuseets I. afdeling takkes for tilladelse til publicering af de to stykker.

Litteraturliste

- Albrectsen, E. 1960: Fynske Guldfund, Odense.
- Ammianus, M.: Femogtyve År af Roms Historie i det fjerde Århundrede e.Kr. oversat af V. Ullmann, Arendal 1887-81.
- Arbman, H. 1963: Jönköpingstrakten under förhistorisk tid, Jönköpings stads historia I, 11-128 Värnamo.
- Arne, T.J. 1932: Vendel före Vendeltiden, Fornvännen 1932, 1-22.
- Arrhenius, B. 1978: Diskussion kring Valsgårde 7, Fornvännen 1978, 187-193, Stockholm.
- Beck, H. 1973: Adlersymbolik, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde I, 83, Berlin.
- Bunte, K. 1962: A New Bridle Find from Södala. Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum 1961, 194-206, Lund.
- Engelhardt, C. 1863: Thorsbjerg Fundet, København (ny udg. 1969).
- Engelhardt, C. 1867: Kragehul Fundet, København, (ny udg. 1970).
- Forssander, J.E. 1937: Provinzialrömisches und Germanisches, Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum 1936-37, 11-99, Lund.
- Geisslinger, H. 1967: Horte als Geschichtsquelle dargestellt an völkerwanderungs- und merowingerzeitlichen Funden des südwestlichen Ostseeraumes, Neumünster.
- Günther W., 1927/28: Sattel, Ebert Reallexikon der Vorgeschichte 11, 212-216, Berlin.
- Hagberg U.E., 1967a: The Archaeology of Skedemosse I, Stockholm.
- Hagberg U.E., 1967b: The Archaeology of Skedemosse II, Stockholm.
- Hansen, U. Lund 1970: Kvarmløsefundet – en analyse af Sösdalafasen og dens forudsætninger, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1969, 63-102, København.
- Holmquist, W. 1951: Tauschierte Metallarbeiten des Nordens aus Römerzeit und Völkerwanderung, Stockholm.
- Holmquist, W. 1977: Figürliche Darstellungen aus Frühgeschichtlicher Zeit, Studien zur Sachsenforschung, 197-214, Hildesheim.
- Horedt, K. & Protase, D. 1972: Das zweite Fürstengrab von Apahida, Germania 50, 174-220, Berlin.
- Hutchins, J.S. 1970: The US Cavalry Saddle McClellan Pattern Model 1857, Väbenhistoriske Årbøger XVI, 145-162, København.
- Hyenstrand, Å. 1974: Centralbygd – Randbygd, Stockholm.
- Jacobsen, H.H. 1962: Historikeren Vedel Simonsen, Odense.
- Janssen, W. 1981: Die Sattelbeschläge aus Grab 446 des fränkischen Gräberfeldes von Wesel-Bislich, Archäologisches Korrespondenzblatt 11, 149-169, Mainz.
- Jansson, S. & Björnstad, M. 1953: En stormansgrav från Högum, Från Stad och Bygd, Medelpad 9, 60-87, Sundsvall.
- Jensen, J.S. 1978: Overgangen fra romersk til germansk jernalder 4, 101-116, Århus.
- Jørgensen, E. 1973: Til hest, Skalk 1973, 29-30, Århus.
- Klindt-Jensen, O. 1950: Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age, Acta Archaeologica XX, 1-230, København.
- Klindt-Jensen, O. 1957: Bornholm i Folkvandringstiden, København.

- Klindt-Jensen, O. 1961: Gundestrupkedlen, København.
- Krogh, S. 1970: Foreløbig rapport over forskning med rekonstrueret rideudstyr af jernaldertype. *Nyt fra Lejre* 1970:1, Roskilde.
- Lund, A. 1978: Cæsar som etnograf, København.
- Madsen, H. Brinch 1975: En nordjysk kvindegrov fra omkring 400 e.kr. *Hikuin* 2, 123-130, Århus.
- Müller, S. 1888-95: Ordning af Danmarks Oldsager, II, Jernalderen, København.
- Neergaard, C. 1902: Et nyt Fund fra Nydam Mose, *Nordiske Fortidsminder* I, 81-196, København.
- Nerman, B. 1969: Die Völkerwanderungszeit Gotlands, Stockholm.
- Norberg, R. 1929a: Ett folksvandringstidsfynd från Jönköping, *Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening*, 1929, 5-23, Jönköping.
- Norberg, R. 1929b: Om förhistoriska Sadler, *Rig* 1929, 97-113, Stockholm.
- Norberg, R. 1931: Moor- und Depotfunde aus dem 5. Jahrhundert nach Chr. in Schonen, *Acta Archaeologica* II, 104-111, København.
- Petrokovits, H. von 1980: Die Rheinlande in römischer Zeit, Düsseldorf.
- Reichstein, J.D. 1975: Die kreuzförmige Fibel, Neumünster.
- Rudenko, S. 1953: Frozen tombs of Sibiria, London.
- Rusu, M. 1969: Das keltische Fürstengrab von Ciamești in Rumänien, 50. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 267-300, Berlin.
- Scythians 1975: From the Land of Scythians, New York 1975.
- Stein, F. 1967: Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland, Berlin.
- Stjernquist, B. 1974: Das Opfermoor in Hassle Bösarp, *Acta Archaeologica* XLIV, 19-62, København.
- Strömberg, M. 1961: Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen, Lund.
- Thrane, H. 1982: Fra boplads til bispeby, *Odense Bys historie* I, 12-112, Odense.
- Voss, O. 1954: The Höstentorp Silver Hoard and its period, *Acta Archaeologica* XXV, 171-220, København.
- Werner, J. 1956: Beiträge zur Archäologie des Attilareiches, München.
- Ørsnes, M. 1966: Form og stil i Sydskandinaviens yngre jernalder, København.
- Ørsnes, M. 1969: Forord til Engelhardt 1863, København.
- Ørsnes, M. 1970: Der Moorfund von Ejsbøl bei Hadersleben und die Deutungsproblem der grossen nordgermanischen Waffenopferfunde, H. Jankuhn, *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, 172-187, Göttingen.

Zwei völkerwanderungszeitliche Sattelbeschläge aus Fünen

Der Ring auf Fig. 1 wurde 1856 von dem bekannten finischen Historiker, L.S. Vedel Simonsen (Jacobsen 1962) dem Nationalmuseum übergeben. Er ist aus grüner Bronze, misst 3 cm im Durchmesser und hat eine anhängende Krampe, die aus dem 2-3 cm dicken Gegenstand, woran sie ursprünglich

angebracht war, herausgerissen ist. Der Ring stammt aus dem Hügel Lundebjerg auf Nordfünen, wo er beim Kiesgraben – vermutlich in der Mitte des Hügels – gefunden worden ist. Man kennt keine anderen Funde aus diesem Hügel, doch berichten alte Rapporte von »Urn« im Hügel.

Vermutlich hat der Ring ursprünglich zu einem Opferfund des Typs Sösåala gehört. Er gehörte sehrwahrscheinlich zu einem Sattel – entsprechende Ringe kennt man von manchen skandinavischen Moor- und Feldfunden sowie von dem »Huptlingsgrab« in Hgom (Norberg 1931, Geisslinger 1967, Hagberg 1967, Stjernquist 1974, rsnes 1970, Engelhardt 1867, Jansson & Bjrnstad 1953). Diese Ringe treten am Ende der Späten Kaiserzeit auf, doch gehören sie hauptsächlich zur Völkerwanderungszeit, mit Ausnahme von Hgom, der in die Vendelzeit datiert wird. Die Ringe gehören zu den Sätteln des Jönköping-Typs (Fig. 3; Norberg 1929).

Zu diesem Typ gehört auch der silbertauschierte Bronzebeschlag, Fig. 8 aus dem Krumstrup-Moor auf Mittelfnen; auch hier handelt es sich vermutlich nur um einen Teil eines gesammelten Fundes (oder pars pro toto?).

Der Jönköping-Typ scheint der frhste Satteltyp in Skandinavien zu sein, und dieser Typ mit Sattelbaum entspricht im Prinzip

den späteren Kavalleriestteln (Hutchins 1970), wo die hohen Bäume mit Ringen die Aufpackung über den Rücken des Pferdes heben. Man nimmt an, dass dieser Typ spätestens mit den Hunnen nach Europa gebracht worden ist. Er wird im Norden von einer weiter entwickelten Form (Fig. 6-7) abgelöst, die in der Vendelperiode in schwedischen Gräbern (Norberg 1929b, Fig. 18, Arrhenius 1978) gefunden wird. Dieser Typ kommt in Dänemark nicht vor. Diese Sättel vorstellen wahrscheinlich eines der Statussymbole der damals führenden politischen und ökonomischen Schicht, u.a. wird die Adlersymbolik auch auf die nordischen Sättel übertragen.

Die Niederlegungsverhltnisse zeigen lokale und chronologische Variationen, deren Begründung unbekannt ist. Auf Fünen kennen wir die Völkerwanderungszeit fast ausschliesslich durch die Goldfunde (Albrechtsen 1960, Thrane 1982, 92ff) und deshalb sind diese beiden Funde eine willkommene Erweiterung des Fundbildes.

Høstmaskiner

– et bidrag fra landbrugssamlingen i Den fynske Landsby

Af TORBEN GRØNGAARD JEPPESEN

I dagene 30. juni til 8. juli år 1900 dannede Odense ramme for et meget stort landbrugsarrangement, nemlig den 18. danske landmandsforsamling. I løbet af de 9 dage (med ekstra 3 dages forlængelse på grund af dårligt vejr) besøgte over 100.000 mennesker den store udstillingsplads på Heden – det areal, som i dag er bebygget med Odense Sygehus (fig. 1).¹

De danske landmandsforsamlinger startede i 1845 i Randers og afholdtes med varierende års mellemrum forskellige steder i landet frem til Odenseforsamlingen år 1900, som blev den sidste. Odense var tillige vært for den 2. landmandsforsamling i 1846 og for den 9. i 1863. Arrangementerne kan nærmest sammenlignes med nutidens dyrskuer, blot i noget større format, idet de var landsdækkende og havde stor bredde. Således vistes i Odense år 1900 både dyr, redskaber, maskiner, afgrøder, mejeriprodukter, husflid og havebrug. Og dertil også en landbohistorisk udstilling.

De enorme omvæltninger, der skete i landbruget i løbet af 1800-tallet – dels som følge af landboreformerne omkr. år 1800 og dels som følge af den eksplosive vækst i løbet af århundredet – skabte en betydelig interesse for at bevare spor efter tidligere tiders landbrug. Ved den store nordiske udstilling i København år 1888 – som samtidig var den 16. danske landmandsforsamling – besluttedes det at arrangere en landbrugshistorisk udstilling, som i 100-året for stavnsbåndets løsning skulle vise udviklingen af landbrugets hjælpemidler. Men samtidig skulle de i den forbindelse indsamlede genstande danne begyndelsen til det landbrugsmuseum, som det var tanken at skabe på grundlag af udstillingens eventuelle overskud.

Knap 400 ting kunne efter udstillingen overdrages til det nyetablerede landbrugsmuseum i Lyngby. Ved afholdelsen af den 18. danske landmandsforsamling ved århundredskiftet faldt det naturligt gennem udstilling m.v. at skildre udviklingen i det netop forløbne århundrede, og med dette formål nedsattes en særlig sektion med den opgave »at tilvejebringe en Fremstilling af Landbrugets Udvikling, særlig gennem det 19. Årh., dels ved Udstilling af

Fig. 1. Udsigt over dele af maskinudstillingen ved Landmandsforsamlingen i Odense år 1900 (efter foto i beretningen).

Litteratur, Modeller og Afbildninger af Redskaber, Maskiner, Bygninger, Husdyr, Kulturer, nationale Almuedrager m.v., dels ved Afholdelse af Foredrag om Sagen«. ² – For at løse denne opgave, besluttede sektionsbestyrelsen at foranstalte en omfattende indsamling af genstande med tilknytning til det danske landbrug i det 19. årh. Trykte opfordringer udsendtes i tusindtal til skolelærere, landboforeninger, højskoler m.v. Ved den storstilede og veltillæggede kampagne indkom ikke mindre end ca. 5000 genstande, heraf ca. 450 købte, resten skænkede som gave.

På grundlag af disse mange genstande – samt 2000 genstande beroende på landbrugsmuseet i Lyngby – udvalgte en typisk samling, som udstilledes i en særlig bygning – et militært eksercerhus.

Det er ikke tanken her nøjere at berette om hverken landmandsforsamlingen generelt eller yderligere om den landbohistoriske udstilling, men derimod om, at følgen af det store arrangement nær var blevet, at Odense i begyndelsen af dette århundrede havde fået et landbrugsmuseum. Sagen var nemlig den, at da de mange nytilkomne genstande fragtedes til landbrugsmuseet i Lyngby – museet var på det tidspunkt drevet af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab – besluttede selskabet i oktober 1900 at nedsætte et udvalg, som skulle overveje fremtiden for de mange indkomne effekter

ved Odense-landmandsforsamlingen. Udvalget kom til at bestå af medlemmer såvel fra selskabet som fra landboforeningerne på Fyn og i Jylland samt fra Dansk Folkemuseum (Nationalmuseets 3. afd.). Udvalget afgav betænkning i juli 1901, og heri pegedes på oprettelse af 3 landbrugsmuseer, alle med permanente redskabs- og maskinudstillinger (dvs. også nyt ting). Hovedmuseet skulle været det allerede etablerede landbrugsmuseum i Lyngby, medens 2 lokalmuseer skulle oprettes i henholdsvis Odense og Århus. Denne ordning begrundedes med, at flest muligt skulle have mulighed for at få glæde af de store samlinger, ikke blot folk i og omkring København. De 7000 genstande, som da var samlet i Lyngby, skulle fordeles mellem de 3 museer, dog som nævnt med Lyngby som det centrale. Denne ordning krævede store økonomiske midler, og der afgik samme år en ansøgning til Landbrugsministeriet.³ Det tog dog nogen tid, før et svar forelå, nemlig først i november 1904. Ministeriet var betænkelig ved oprettelse af 3 samlinger, og ønskede blot 1 samling – i Lyngby – medens udbredelsen til provinsen kunne ske ved uddeponering af samlingerne på nogle af landets landbrugsskoler. Det kgl. Landhusholdningsselskab accepterede planen og stillede museet i Lyngby gratis til rådighed for ministeriet. Det var dog ikke uden betænkelighed, at selskabet foretog denne disposition, idet man »maatte føle sig bundet ved de med Repræsentanter for Fællesforeningerne i Fyn og Jylland truffede Aftaler, navnlig med Hensyn til Fortrinsret for Odense til Andel i de Genstande, som vare afgivne til Landbrugsmuseet fra Landmandsforsamlingen i Odense i 1900.«⁴ Overdragelsen af museet i Lyngby til Landbrugsministeriet fandt sted i 1906, samme år som et beløb til drift af museet blev taget på finansloven.⁵ Derefter påbegyndtes deponering af genstande til udvalgte landbrugsskoler, som fik karakter af »filialmuseer«. I Jylland fik Ladelund først en samling, derefter Malling Landbrugsskole og sidst indrettedes også en samling på Dalum Landbrugsskole. Denne samling eksisterer dog ikke længere på Dalum Landbrugsskole, idet pladmangel betød flytning af de mange gamle redskaber og maskiner. Dansk Landbrugsmuseum sørgede for en flytning af samlingen til nogle længer på Hofmangsgave på Nordfyn, hvor størstedelen stadig har til huse, dog uden at der er adgang for publikum. En del af de mange ting, indkommet ved bl.a. Landmandsforsamlingen i Odense år 1900, kan dog ses i dag, idet museet Den fynske Landsby efter oprettelsen i 1940'erne fik deponeret en række mindre bruggenstande samt en række større landbrugsredskaber, f.eks. hjulpløve, såmaskiner m.v.

Odense – og dermed Fyn – fik således ikke et egentligt landbrugsmuseum – og det til trods for, at øen altid har haft et stærkt og vel udbygget landbrug. Men en vis opfyldelse af de intentioner, som museumsudvalget fremkom med for 82 år siden, synes dog på vej – ganske vist i en noget ændret form i forhold til udvalgets plan. Jylland blev for nogle år siden tilgodeset, idet Dansk Landbrugsmuseum blev flyttet fra Lyngby til herregården Gammel Estrup nord for Århus. Udflytningen var et led i den udflytningsidé for statsinstitutioner, som rådede i begyndelsen af 1970'erne. »Hovedmuseet« er således nået til »hovedlandet«. Sjælland synes dog i disse år at få en afløser – ganske vist i mindre format – idet der i Ringsted er oprettet et endnu ikke statsanerkendt »Ringsted Landbrugsmuseum«. Og endelig har Fyn »Den fynske Landsby«, hvis mål er dels at bevare gamle fynske landbygninger, dels at bevare og indsamle genstande og oplysninger med tilknytning til fynske landsbyer, som bekendt har været domineret af landbruget. Det er da også tanken at udbygge museets landbrugssamling væsentligt i de kommende år og at oprette permanente landbrugshistoriske udstillinger. Alle-rede i 1982 indledtes udstillingsarbejdet med 2 særudstillinger af redskaber til belysning af markbruget i 1700- og 1800-tallet og af udviklingen fra plejl til tærskeværk. I øjeblikket planlægges en permanent landbrugsudstilling i den firlængede gård fra Skamby-Torup, se herom i Fynske Minder 1982 s. 91ff. Fyn kan således gradvis få opbygget en landbrugshistorisk samling og dermed måske endelig få udbytte af den store indsamling, som fandt sted ved den 18. landmandsforsamling. Det er i hvert fald museets håb – når udstillingsmæssige og magasinmæssige forhold er i orden – at søge at få deponeret en større del af de genstande, som oprindeligt stod på Dalum Landbrugs-skole, og som nu opbevares i tillukkede længer på Hofmangave.

Først på programmet står dog en fornyet gennemgang og konservering af de eksisterende samlinger i Den fynske Landsby med henblik på at skabe et overblik og med henblik på at påvise mangler. Arbejdet hermed indledtes i 1982, og det stod hurtigt klart, at samlingerne havde mange »huller«, bl.a. mangledes høstmaskiner. Der rådedes alene over en såkaldt »selvaflægger« af mærket OSBORNE, som var modtaget i 1965 fra Frørup. En nærmere undersøgelse viste, at maskinen havde typebetegnelsen »Columbia Reaper«, at den var importeret af firmaet H.C. Petersen, København – og at denne maskintype udstilledes som ny ved landmandsforsamlingen i Odense år 1900!⁶

– For at råde bod på manglen på høstmaskiner – specielt mangledes en

selvbinder – efterlystes gennem Radio Fyn i sommeren 1982 gamle selvbindere. I løbet af få dage modtog museet ca. 35 henvendelser fra mange egne af Fyn. Efter en besigtigelse besluttedes det at hjemtage 2 selvbindere til museet, dels en OSBORNE-binder fra 1911 – den ældste blandt de tilbudte – dels en MC CORMICK-binder fra 1930'erne. Senere i 1982 blev museet tilbudt – og modtog – endnu en selvaflægger af mærket MILWAUKEE. Denne havde i 1930'erne og 40'erne arbejdet på en lille ejendom syd for Odense og var købt på en større gård i nærheden, da denne fik selvbinder. Alderen på selvaflæggeren kendes således ikke nøjagtigt, men den er formentlig fra første årti af dette århundrede. Også denne maskintype var repræsenteret ved landmandsforsamlingen i Odense år 1900! – udstillet af købmand S. Bjerre, Odense.⁷

Fig. 2 viser selvaflæggeren »OSBORNE – Columbia Reaper« placeret ved Hulegården i Den fynske Landsby. Fig. 3 viser »OSBORNE«-binderen fra 1911 ved ankomsten til museet i 1982. Typebetegnelsen er »New Self-

Fig. 2. Osborne-selvaflæggeren i Den fynske Landsby 1983.

binder«. Bemærk, at der er tale om en venstre-binder, hvilket vil sige, at skærebordet sidder på kuskens venstre hånd mod normalt på højre.

Museet Den fynske Landsby råder således i dag over 2 selvaflæggere og 2 selvbindere, alle fra de første 3 årtier af dette århundrede. Det er ganske vist ikke en høj alder for en museumsgenstand, men alligevel er de næsten totalt ukendte i dagligdagen i dag. Selvaflæggeren kendes slet ikke, selvbinderen kun i meget begrænset omfang – til brug for afhøstning af rug til langhalm. Der er hermed sikret »den fynske landbrugssamling« nogle repræsentanter for et meget betydeligt udviklingstrin i det danske landbrug – mekaniseringen af høstprocessen. Selvaflægger og senere selvbinder var afgjort de første rigtigt komplicerede maskiner, som vandt indpas ikke blot på de store gårde, men også – ganske vist først i dette århundrede – på almindelige bøndergårde. Desværre mangles ældre maskiner, men her må henvises til samlingerne ved Dansk Landbrugsmuseum, som bl.a. omfatter den første høstmaskine, som kom til Danmark. Stadigvæk er der chance for, at der på Fyn findes gamle selvaflæggere og selvbindere – samt slåmaskiner med aflæggeapparat. Sådanne maskiner søges opsporet gennem efterlysning bl.a. i landbrugsbladene.

For at få de 4 maskiner indplaceret i den landbrugstekniske udvikling skal i det følgende gives et kort overblik over høstmaskinens komme og udbredelse i Danmark i løbet af 1800-tallet og frem til begyndelsen af 1900-tallet, hvor den afgørende udbredelse finder sted. Hermed håbes at besvare nogle ofte stillede spørgsmål om f.eks. høstmaskinens alder, og tidspunktet for selvbinderens introduktion i Danmark.

Udviklingen af høstmaskinen er en længere historie, som tager sine første skridt i rommerriget, hvor en høstvogn, der skubbedes frem af okser, udvikledes.⁸ Vi skal dog helt frem til 1700-tallet, før nye forsøg på at udvikle en maskine til afhøstning af korn gjordes. Det skete i England og videreførtes i USA, hvor bl.a. Mc Cormick udviklede en brugbar maskine i 1830'erne. Maskinen forbedredes gradvis og vandt stadig større udbredelse i USA. Til Danmark nåede den første høstmaskine af Mc Cormicks fabrikat først i 1852, hvor godsejer A. W. Bech, Valbygaard på Sjælland, gennem sin broder i USA fik tilsendt en maskine.⁹ Denne »Mc Cormick Improved Reaper« var patenteret i 1845. Bechs maskine opnåede kun begrænset anvendelse på Valbygaard i 1853 og formentlig i 1854. Omkr. 1858 foræredes den til Landbohøjskolens Redskabssamling. Maskinen (se fig. 4) er udført næsten helt i træ. Den har vinger som på de senere selvbindere, men til gengæld ikke noget

Fig. 3. Osborne-selvbinderen ved ankomsten til Den fynske Landsby i 1982.

aflægningsapparat, hvorfor der foruden kusken måtte være endnu en person på maskinen, som med ryggen til kørselsretningen kunne lægge sæden af i negbundter med en hånddrive.

Mc Cormicks maskine videreudvikledes af det engelske firma Burgess & Key, som forsynede maskinen med 3 archimedes-skruer på bordet (se fig. 5). Disse 3 skruer sørgede for aflægningen af det afhøstede korn på skår i en bane uden for det afhøstede. Herved sparede personen, som ellers manuelt skulle aflægge. Et eksemplar af denne maskine – kommet til landet i 1859 – findes bevaret på Dansk Landbrugsmuseum.

I de følgende år går det stærkt, nye modeller introduceres i hastigt tempo, og mejemaskinen får nogen udbredelse på større gårde i Danmark. Stødet hertil var bl.a. landmandsforsamlingen i Odense år 1863, hvor der fremvises flere modeller fra engelske firmaer: Ransome, Burgess & Key og Samuelson & Co.

Allerede før 1860 havde Samuelson & Co. udviklet et helt nyt princip for mejemaskinen, nemlig en lodret aksel hvorpå sad 4 vinger (se fig. 6). To af

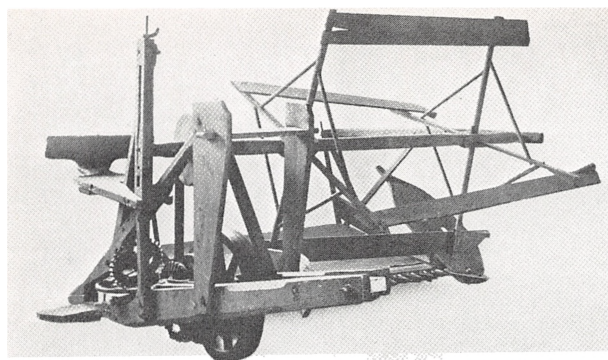

Fig. 4. Den første høstmaskine i Danmark 1852. (Efter Svend Nielsen 1970).

disse vinger havde påsatte rivetænder og kunne sørge for aflægning af kornet i ubundne neg i en fri bane. Maskinens bord var halvrundt (se maskinens arbejdsgang fig. 7). De to vinger uden tænder sørgede blot for indlægning af kornet mod maskinens skær. Denne maskine – nu kaldet »selvaflæggeren« – havde det problem, at kusen måtte ride på en af hestene, da vingernes rotation gjorde det umuligt at være nær maskinen. Det betød ofte en ekstra mand bag maskinen til at dirigere.

Samuelson & Co.'s nye maskine vandt indpas i Danmark allerede omkr. 1860, og den odenseanske maskinfabrik Phønix kunne i 1860 præsentere en

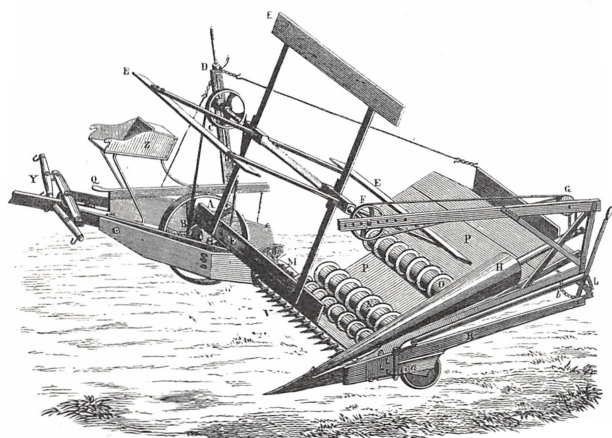
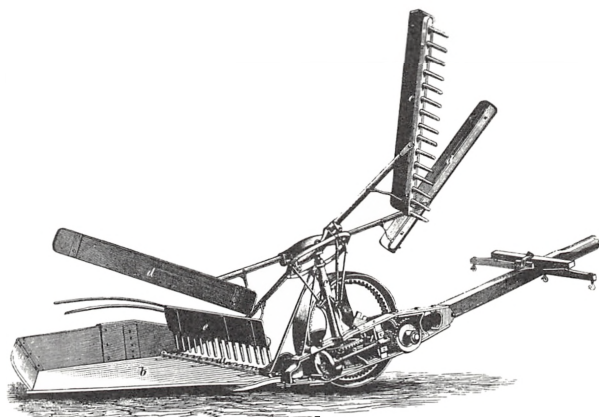

Fig. 5. Burgess & Key-maskinen fra 1850'erne (efter J.S. Greve 1871).

Fig. 6. Samuelson & Co-
maskinen 1850'erne.
(Efter J.S. Greve 1871).

efterligning (fig. 7). Phønix's maskine fik sølvmedalje ved Landmandsfor-
samlingen i Odense 1863.¹⁰

I begyndelsen af 1870'erne ændredes selvaflæggeren således, at vingernes
bevægelse rettedes op lodret, når de ikke var over maskinens bord (se fig. 8).
Denne ændring gjorde det muligt at montere et kuskesæde på siden af maski-
nen ved bære- og drivhjulet. Herved fik kusken bedre styremulighed samti-
dig med, at maskinen fik en bedre balance med mindre vægt på hestene. Her-
med var selvaflæggeren, som den anvendtes til ind i det første årtier af 1900-

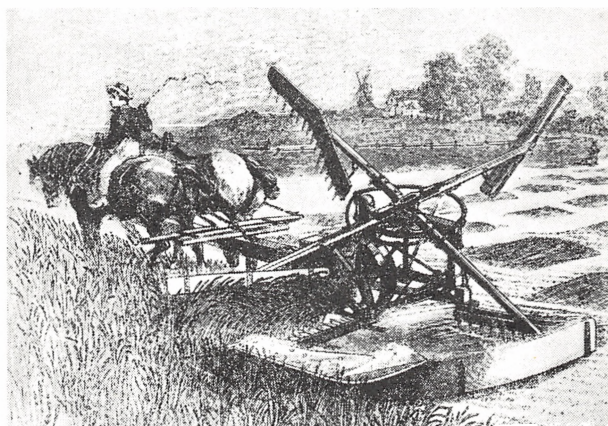
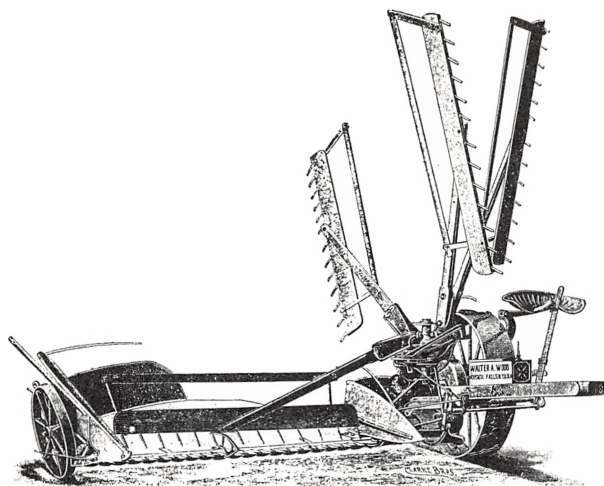

Fig. 7. Phønix's selv-
aflægger fra 1860. (Efter
H. Rosenstand Schacht
1941).

Fig. 8. Walter A. Woods selvaflægger fra 1874. (Efter E. Jørgensen og C.C. Larsen 1900).

tallet, skabt i hovedtræk. Kun mindre forbedringer fandt sted, f.eks. mulighed for at variere hvilke vinger, der aflagde neg (alle vinger med rivetænder) og hvilke, der blot lagde kornet ind mod skæret. Andre maskiner forsynedes med en vinge yderligere, f.eks. Milwaukee'en, der fik 5 vinger.

I USA fortsatte udviklingen af høstmaskinen stadig, og i 1860'erne fremkom en maskine forsynet med et »bindebord«. Ved hjælp af en elevator (noget lig de senere selvbinderes sejl) førtes kornet op til 2-3 bindere, som stod på en platform på maskinen. Ved almindeligt arbejdstempo kunne disse 2-3 mennesker stå og binde det afhøstede korn og kaste de bundne neg ned fra maskinen. De første maskiner af denne type – »Edwards Harvester« – kom til Danmark i 1874 (2 eksemplarer).¹¹

I de første 20 år af høstmaskinens tid i Danmark var der kun meget få maskiner i brug – og det hos særligt maskininteresserede store jordejere. På de almindelige bøndergårde og på langt hovedparten af godserne fortsatte den vante høstgang med brug af le og rive. For at skabe en større interesse for nyskabelsen »høstmaskinen« afholdte Det kgl. dansk Landhusholdningsselskab i august 1874 en prøve af mejemaskiner på Benzondal og på nogle gårde i Vallensbæk ved Glostrup. I prøven, som varede i 9 dage, deltog ialt 17 selvaflæggende mejemaskiner, heraf 11 amerikanske og 6 engelske maskiner fra følgende firmaer: Samuelson & Co., Warder Mitchell & Co., D.M. Osborne, W.A. Wood, R. Bickerton & Sons, The Johnston Harvester Co.,

C. Aultman & Co., Alexander Jack & Sons, The Harris manufacturing Co., James & Fred. Howard, R. Hornsby & Sons, F.G. Bradley & Co., Williams Co.¹² Prøven var meget indgående og omfattede høstarbejde i forskellige kornsorter og under forskellige betingelser. En dommerkomite fulgte arbejdet nøje foruden grundigt at gennemgå maskinerne, deres opbygning, vægt, mål, nødvendig kraftforbrug m.v. De forskellige funktioner fik karakterer efter »ug«-skalaen. 6 maskiner fik hædersdiplom og 200 kr., medens 4 maskiner alene fik hædersdiplom.¹² Alle deltagende maskiner var af samme princip som Samuelsons & Co.'s, dvs. med lodret aksel og 4 eller 5 vinger med rivetænder. Nogle af maskinerne havde 2 bære-/ trækjul mod normalen med et (se fig. 8 og 9). Høstmaskiner af dansk fabrikat var på dette tidspunkt igen ude af billedet. Phoenix's maskiner havde kun en begrænset fremstillingstid. Senere forsøgte andre danske fabrikker og jernstøberier at genoptage en produktion, som dog forblev begrænset, bl.a. gjorde Anker Heegaards Fabriker, Frederiksværk og M.P. Allerups Jernstøberi, Odense, forsøg i 1870'erne medens fabrikant Mortensen, Bolbro, startede en produktion omkring århundredskiftet.

Ifølge agerdykningsberetninger i Tidsskrift for Landøkonomi udbredtes høstmaskiner i nogen grad i de første år af 1870'erne, dels som følge af den øgede interesse, som maskinprøven i 1874 havde vakt, dels som følge af manglende arbejdskraft. Forpagter Bokelmann – en fremtrædende skikkelse i forbindelse med mejemaskinernes introduktion, bl.a. som dommer ved maskinprøven i 1874 – skrev i 1875: »Hvor meget end Interessen for Maskiner er vakt blandt Landmændene, er det dog ej saameget fordi de betragtes som medvirkende til paa forskjellig Maade at føre Agerbruget fremad, som navnlig fordi Arbejdskraften i de senere Aar er bleven saa kostbar og, hvad værre er, saa knap. Der er jo imidlertid ingen Tid paa Aaret, hvor Savnet af Arbejdskraft er saa følelig, og hvor det gjælder mere om at faa Arbejdet fremmet end i Høstens travle Tid, og det er her, at en god brugelig Mejemaskine kan yde uberegnelig Hjælp.«¹³

For agerbruget 1875 forlyder det: »Navnlig vinde Mejemaskinerne og Damptræskværkerne en meget stærk Udbredelse. De første kjøbes i Reglen af Brugerne selv; i mange Egne har enhver stor Gaard endog ofte flere Mejemaskiner, og man betragter dem for lige saa uundværlige som et af de gamle almindelige Redskaber; selv mange Bønder have anskaffet sig Mejemaskiner, – i Reglen ere 2 eller 3 da fælles om en Maskine.«¹⁴

Således lyder beretninger fra 1875, men allerede fra sommeren 1876 skif-

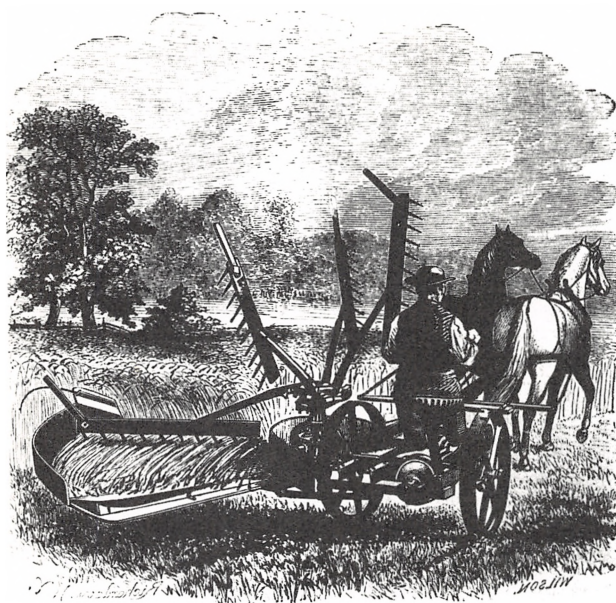

Fig. 9. 2-hjulet selv-
afløgger fra 1870'erne.
(Efter A. Eskeröd: Jord-
bruk under femtusen år
1977).

ter stemningen, f.eks. »den lille Høst og den rigeligere Arbejdskraft have bevirket, at der i Sommer er solgt færre Mejemaskiner og færre Damptærskemaskiner end i de nærmest foregaaende Aar.«¹⁵ – og 1878 »billig Arbejdskraft og knap Pengetid har medført, at der atter iaar kun er solgt faa Mejemaskiner.«¹⁶ Opsummeret lyder agerbrugsrapporterne fra disse år: arbejdskraften er rigeligere end tidligere, kornpriserne falder som følge af konkurrence fra USA – og dermed muligheden og lysten til at investere i mejemaskiner – det er krisetid! Først fra 1885 og fremefter synes stemningen igen at vende til fordel for mejemaskiner, som fra da af bruges i større tal – ja endog begynder agerdyrkningsberetningerne at omtale »selvbinderen«! Således lyder beretningen fra høsten 1885: »Derimod har Aargangen stærkt paavist Ønskeligheden af selvbindende Mejemaskiner, hvor man ikke har en saa rigelig Arbejdskraft, at man strax kan lade binde op efter Maskinen... Enkelte af disse Maskiner er nu igang herhjemme;«¹⁷

Men hvornår dukkede selvbinderen egentlig op herhjemme? Ja, den kom faktisk til landet i »kriseperioden«, hvor interessen for mejemaskiner var noget afkølnet, nemlig i året 1878. Ved landmandsforsamlingen i Svendborg det år fremvistes foruden en række selvaflæggere også de to første selvbin-

dende maskiner i Danmark, en Walter A. Wood-maskine og en Mc Cormick-maskine.¹⁸ Begge maskiner havde bindeapparat som bandt med ståltråd. Selvbinderen var udviklet i USA i begyndelsen af 1870'erne og først i 1879 opfandt (Deering, USA) et knytteapparat, som kunne binde med almindelig tråd. (Walter A. Woods selvbinder anno 1876 ses på fig. 10, formentlig den model, som vistes i Svendborg i 1878).

Selvbinderen fik ikke mange pæne ord med på vejen ved Svendborg-udstillingen; således skrev komiteen for redskabssektionen ved udstillingen i Ugeskrift for Landmænd 1878: »Desuden fandtes 2 selvbindende Maskiner fra Mc Cormick og fra Walter A. Wood, som begge udmærkede sig ved sindrig Konstruktion, men de syntes dog ikke tilstrækkelig paalidelig som Selvbindere, og det formentes at være en væsentlig Indvending imod dem, at de til Bindingen anvende Staaltraad. Bindeapparatet syntes tillige at komplicere selve Maskinen, navnlig dens Aflægningsapparat, og i hvert Fald antager Komiteen ikke, at disse Maskiner i deres nuværende Skikkelse ville kunne faa nogen praktisk Betydning.«¹⁹

Denne negative holdning blev fulgt i det danske landbrug – selvbinderen vandt først frem, da ståltråden som bindemiddel var udskiftet, og da lysere tider tegnede sig for indtjeningen, medens vanskeligheden ved at skaffe høstarbejdere igen blev et problem som i begyndelsen af 1870'erne.

Som nævnt – fra og med indberetninger fra 1885 omtales såvel selvaflægere som selvbindere. Ved Kolindsund arbejdede i 1885 en Walter A. Wood-maskine til stor tilfredshed. I resten af 1880'erne svingede udbredelsen/nyttens af mejemaskinerne – nogle år var det for vådt at bruge maskine, andre år var vejret godt – og igen andre år var der tilstrækkelig høstarbejdskraft.²⁰ Et væsentligt problem ved introduktionen af høstmaskinerne

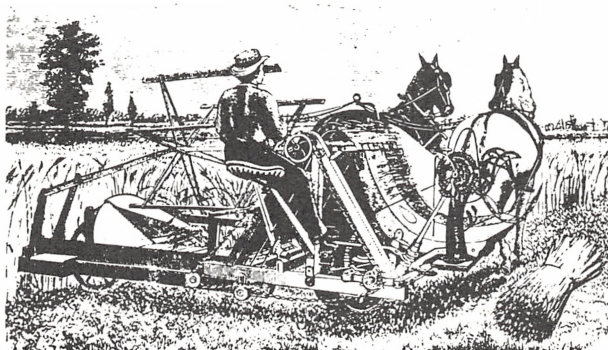

Fig. 10. Walter A. Woods selvbinder 1876. (Efter M. Partridge 1973).

– og specielt selvbinderne – var, at man i vid udstrækning var vant til at høste til trods for dårligt – regnfuldt – vejr. Var vejret vådt, blev sæden blot liggende på skår til det var tørt, medens brugen af selvbinderen krævede helt tør sæd, da bundne neg var for hårdt pressede til at kunne tørre væsentligt. Først da man lærte, at selvbinderen kunne bruges med fordel på tørre dage – og afvente sådanne – blev nytten af maskinen fuldt ud erkendt.

Rigtig fart i anskaffelsen af såvel aflæggere som selvbindere skete i begyndelsen af 1890'erne, hvor mangel på arbejdskraft blev et alvorligt problem såvel på godser som på almindelige gårde.

Ustandselig beklages i indberetninger fra alle landsdele over den manglende arbejdskraft: »Fra de fleste Egne lyde Beretninger om, at Udsigterne for Arbejdskraft for Sommeren ere alt andet end lyse. Fra Fyn skrives, at det er ret betegnende, at selv mindre Ejendomme anskaffe Høstmaskiner, ikke just for at faa Arbejdet udført billigere, men for overhovedet at kunne faa Avlen høstet;« – således ifølge Tidsskrift for Landøkonomi, sommeren 1893.²¹

I lyset af den øgede interesse for (og behov for) høstmaskiner foranstaltedes endnu en arbejdsprøve for mejemaskiner – såvel for selvaflæggere som for de nye selvbindere. Arbejdsprøven holdtes på Constantinborg ved Brabrand og på gårdene Vestervang og Højvang ved Århus. Interessen rettedes primært mod de selvbindende maskiner, som var forholdsvis nye i landet. Af disse afprøvedes ialt 11, medens 14 selvaflæggende maskiner afprøvedes. Sidstnævnte adskilte sig i udførelse ikke meget fra de maskiner, man havde gjort til genstand for prøven i 1874. Maskinerne var nok blevet lidt lettere og i bedre udførelse, men i hovedprincippet var der ikke sket forandringer. Udviklingsarbejdet havde primært været rettet mod den selvbindende maskine, som nu arbejdede i tusindtal på de store kornmarker i USA, hvorfra den danske korneksport truedes med alvorlig konkurrence.

Amerikanske fabrikanter var da også i stort overtal: Adriance, Mc Cormick, Deering, Johnston, Massey-Toronto, D.M. Osborne, J.F. Seiberling, Walter A. Wood, D.D. Morgan mod følgende fra England: Hornsby, Harrison, Warder Mitchell og Samuelson & Co.²²

Selvbinderens udbredelse gik rigtigt stærkt fra 1880'erne. Flere herregårde anskaffede sig en eller flere maskiner, og i 1896 leveredes således ikke færre end 16 selvbindere til Langeland – ganske vist et ekstraordinært stort tal i forhold til resten af det fynske område.²³ Fra Krarups beskrivelse af 52 fynske landbrug i årene 1895-96 (primært større brug) nævnes følgende

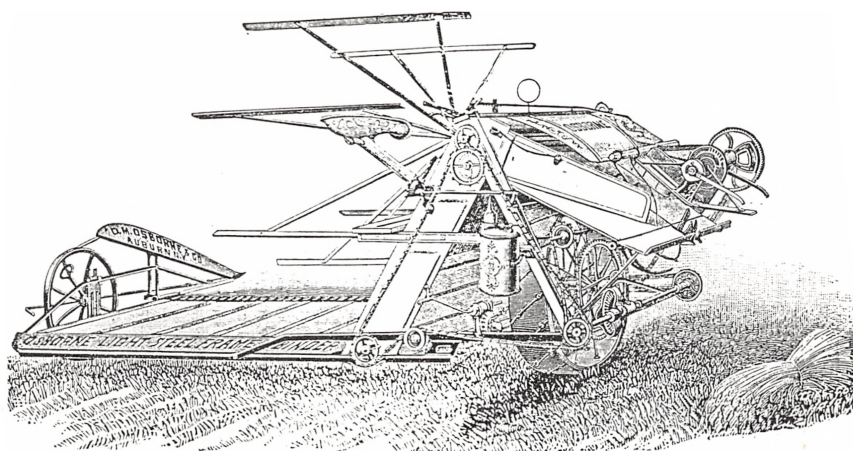

Fig. 11. Osbornes selvbinder 1892. (Efter Tidsskrift for Landøkonomi 1893).

gårde med nyanskaffede selvbindere: Anhof (394 tdr. agerland); Korsebølle (470 tdr.); ejendom i Åsum hrd. (390 tdr.); og hovedgården Tybrind 2 stk. (682 tdr.).²⁴

Efterhånden blev selvbinderen også populær på almindelige bøndergårde, ja endog mindre brug anskaffede sig en maskine i fællesskab. I 1906 nævnes i agerbrugsindberetninger, at der aldrig før er købt så mange selvbindere.²⁵ Noget egentligt tal for deres udbredelse får vi dog først i 1907, hvor en maskintælling viser, at 2,2% af samtlige ejendomme i landet har selvbindere, medens tallet for selvaflæggere er 8,8%.²⁶ I 1936 er tallene henholdsvis 41,6% (selvbindere) og 5,4% (selvaflæggere). Omregnet udgjorde det maskindækkede areal for selvbindere i 1936 ialt 68,4%, medens selvaflæggerne klarede 6,6%.²⁷ På det tidspunkt havde selvbinderen afgjort vundet overtaget – kun mindre ejendomme brugte selvaflæggeren eller fortsatte med le-høst.

Fig. 11 viser en Osborne-binder fra 1892. Sammenlignes denne maskine med de selvbindere som fungerede frem til 1960'erne, hvor mejetærskerne fik overtaget, så er der ikke sket synderlige ændringer i de da forløbne 70 år. Den egentlige udvikling af høstmaskinen fandt sted i tiden 1840'erne til 1870'erne – dels i England, dels i USA. Sidstnævnte land var dog oftest for-

rest, da høstmaskinen var en afgørende forudsætning for opdyrkning af de store prærier.

Den fynske Landsbys 4 høstmaskiner repræsenterer således ikke de ældste maskiner i Danmark, men derimod maskiner, som i stort tal udbredtes på almindelige gårde. Samlingen kan således stå som et levn fra en vigtig del af mekaniseringen af det fynske landbrug. Forhåbentlig får museet i de kommende år mulighed for at vise og fortælle langt mere om det fynske landbrugs udvikling gennem 1800- og 1900-tallet – en stor samling af redskaber, maskiner m.v. står klar til at fremvises i en mere eller mindre permanent landbrugs-udstilling.

1. Beretning om Den attende Landmands-forsamling i Odense den 30. Juni til 8. Juli 1900. Odense 1901.
2. *ibid* s. 596.
3. Tidsskrift for Landøkonomi 1901, s. 67-68 og Tidsskrift for Landøkonomi 1904, s. 27-28.
4. Tidsskrift for Landøkonomi 1905, s. 13.
5. Tidsskrift for Landøkonomi 1907, s. 184.
6. Se note 1 – s. 439.
7. Se note 1 – s. 440.
8. Litteratur om høstmaskiner: J.S. Greve: Redskabs- og Maskinlære til brug for Lanmænd. Kbh. 1871; E. Jørgensen og C.C. Larsen: Redskabs- og Maskinlære til brug for Landbrugsskoler og Landmænd. Kbh. 1900; E. Jørgensen: De danske Redskabs- og Maskinprøver, Kbh. 1902; A. Christensen: Redskabslære. Kbh. 1926; H. Rosenstand Schacht (red.) Det danske landbrugs Maskinbog. Odense 1941; Det danske Landbrugs Historie bd. IV (red. K. Hansen), Kbh. 1925-33; G.E. Fussell: The Farmers Tools, London 1952; M. Partridge: Farm Tools Through The Ages, 1973; S. Nielsen: The first reaping machines in Denmark. Tools and Tillage, 1970.
9. De første høstmaskiner i Danmark er beskrevet af Svend Nielsen, leder af Dansk Landbrugsmuseum, se note 8.
10. Den niende Landmands-forsamling i Odense 29. Juni – 4. Juli 1863. Odense 1864.
11. Ugeskrift for Landmænd 1874 II, s. 352-353.
12. Beretning om Mejemaskinprøven 1874 paa Benzondal og Vallensbæk Jorder. Tidsskrift for Landøkonomi 1875 s. 11-102.
13. Bokelmann: Om Mejemaskiner og deres Brug. Tidsskrift for Landøkonomi 1875, s. 117ff.
14. Tidsskrift for Landøkonomi 1876, s. 11.
15. Tidsskrift for Landøkonomi 1877, s. 13.
16. Tidsskrift for Landøkonomi 1867, s. 491.
17. Tidsskrift for Landøkonomi 1885, s. 721.
18. Beretning om Den 14. danske Landmands-forsamling i Svendborg d. 2. Juli til 6. Juli 1878, Kbh. 1879, s. 340.
19. Ugeskrift for Landmænd 1878 II, s. 31.
20. Tidsskrift for Landøkonomi div. årgange, agerbrugs-indberetninger.
21. Tidsskrift for Landøkonomi 1893, s. 492.

22. Beretning om Arbejdsprøve med selvbindende Mejemaskiner og en Mejeprøve med selvaflæggende Mejemaskiner. Tidsskrift for Landøkonomi 1893, s. 257-334.
23. Tidsskrift for Landøkonomi 1896, s. 743.
24. J.B. Krarup: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden, IV. Kbh. 1901.
25. Tidsskrift for Landøkonomi 1907, s. 23.
26. Statistiske Meddelelser, 4 rk., 34. bd., 2 hft. (Anvendelse af Landbrugsredskaber m.v. i Danmark) s. 17.
27. Det danske Landbrugs Maskinbog. Red. H. Rosenstand Schacht, Odense 1941, s. 619 og 621.

Erntemaschinen

– ein Beitrag der Landwirtschaftsammlung des Fünischen Dorfs

Im Sommer 1900 war Odense der Rahmen für das 18. Dänische Landmannntreffen, das im Laufe von neun Tagen von mehr als hunderttausend Menschen besucht wurde. Solche Treffen wurden in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts im Abstand von einigen Jahren an mehreren Orten abgehalten. Es handelte sich um grosse Veranstaltungen, zu denen Ausstellungen von Haustieren, Geräten und Erzeugnissen gehörten. In Verbindung mit dem 18. Landmannntreffen wurde überdies eine grosse historische Ausstellung über die Entwicklung der Landwirtschaft im vergangenen Jahrhundert gezeigt. Bei der vorher veranstalteten Einsammlung von Schaustücken wurden an 5000 Geräte verschiedenster Grösse eingeliefert. Daraus ergab sich der Plan, in Dänemark drei landwirtschaftliche Museen einzurichten, eines davon in Odense. Aus diesem Plan wurde jedoch nichts, nur *Dansk Landbrugsmuseum* – damals in Lyngby – kam zustande. 1946 wurde das Fünische Dorf eingeweiht, dem einige der seinerzeit eingesammelten Stücke in Form einer Deponierung seitens des Landwirtschaftsmuseums überlassen wurden.

Derzeit wird ein Ausbau des Fünischen

Dorfs geplant. Sobald Schau- und Lagerplatz vorhanden ist, wird hier hoffentlich ein grösserer Teil der beim Odenseer Treffen von 1900 eingesammelten Gegenstände deponiert werden können. Zu den bei diesem Treffen ausgestellten neuen Stücken gehörten u.a. Mähmaschinen, die in jenen Jahren grosse Verbreitung fanden (Abb. 1). Heute sind sie Museumsgegenstände. Das Fünische Dorf erwarb 1982 zwei Mähmaschinen, die – typenmässig – beim Landmannntreffen vertreten waren. Im restlichen Teil des Artikels werden diese Maschinen und ihr Platz in der technologischen Entwicklung geschildert.

Die erste Mähmaschine kam 1852 nach Dänemark (Abb. 2), aber erst in den sechziger Jahren und zu Beginn der siebziger Jahre fanden die Maschinen einige Verbreitung – auf den grösseren Höfen. Ab Mitte der siebziger Jahre kam es zu einer Unterbrechung infolge einer Agrarkrise, die durch die sinkenden Getreidepreise, ihrerseits eine Folge des grossen Exportes aus den USA nach Europa, verursacht war.

1878 kamen die beiden ersten Selbstbinder nach Dänemark, die aber wenig Interesse erregten und gar nicht verkauft wurden. Die

damaligen Fachleute schrieben negativ über die Zukunft dieser Maschinen. Nichtsdestoweniger dauerte es nicht lange, und der Selbstbinder war stark gefragt. Ab Mitte der achtziger Jahre hatte die Landwirtschaft eine bessere Konjunktur, gleichzeitig wurde die Arbeitskraft teurer und schwerer zu beschaffen. In den neunziger Jahren versahen sich nicht nur die eigentlichen Güter, sondern auch die grösseren Höfe in grosser Zahl mit

Selbstbindern. In den ersten Dezennien des 20. Jahrhunderts hielt der Selbstbinder seinen Einzug auch auf gewöhnlichen Bauernhöfen, ja sogar in kleineren Wirtschaften. Das Fünische Dorf verfügt heute über vier Mähmaschinen: zwei Selbstableger und zwei Selbstbinder, alle aus den ersten drei Jahrzehnten dieses Jahrhunderts. Sie veranschaulichen somit eine wichtige Epoche in der Mechanisierung der finischen Landwirtschaft.

Melby-huset i Den fynske Landsby

– et bidrag til undersøgelsen af livsvilkårene
for husmænd og småbønder

Af ESSEN HEDEGAARD

Gennem de sidste 30 år har antallet af husmandssteder i Danmark været så stærkt faldende, at et »gennemsnits sogn« næppe længere kan fremvise ét regulært eksemplar af den brugstype, der indtil 1950'erne var landets almindeligste!

Samtidig kan man konstatere en stadig voksende interesse for landalmuens historie – eller mere præcist, for småbønders, husmænds og indderes livsvilkår. Interessen kan sikkert tillægges erkendelsen af, at hovedparten af Danmarks befolkning har rødderne begravet i landalmuen, og at denne kun i ringe grad har nydt historieformidlernes bevågenhed.¹ Der er med andre ord store udfordringer til historieskrivere og historieundervisere, museumsfolk, arkivfolk og andre »folk« med relation til faget.

Finn Stendal Petersen har i et lille skrift om »Væverhuset« i Den fynske Landsby gjort rede for den sparsomme forskning omkring landalmuens boligforhold, og har selv taget hul på problemet ved at undersøge historien omkring et enkelt jordløst hus.²

I denne artikel følges initiativet op ved at tage udgangspunkt i en anden af museets bygninger, husmandsstedet/gården fra Melby ved Assens. Ved at sammenholde en stadig eksisterende bygning med et skriftligt kildemateriale og med mundtligt fortalte erindringer vil vi søge at finde de materielle rammer omkring livet i et husmandssted fra ca. 1800 til 1948.

Men hvad er et husmandssted egentlig?

Stiller man spørgsmålet til en forsamling, ville svarene sikkert falde højt forskelligt ud, for begrebet er flertydigt, og det har ændret betydning gennem tiderne. Et husmandssted bliver i det følgende brugt til at betegne en mindre landbrugsenhed, der før ca. 1900 kendetegnedes ved, at husstanden ikke alene kunne ernære sig ved indtægten fra eget landbrug – i modsætning til »gården«. En eller flere af husstandsmedlemmerne måtte skaffe en væsentlig

Fig. 1. Melby-huset, set fra syd, under opmålingen i 1948. Stuehusets stråtag er »simbare«, dvs. så slidt af vejrliget, at tækkæppene bliver synlige. På gavlens valmtag er der endda lagt nogle lægter for at holde på stråene. E. Hansen foto.

del af livsfornødenhederne gennem et andet erhverv, ved arbejde for andre, evt. ved tiggeri eller offentlig understøttelse.

Efter ca. 1900 gav statshusmandslovene og udstykningsforeninger husmændene mulighed for at oprette brug med et betydeligt større jordtilliggende, hvorefter det blev muligt for husstanden ved intensiv drift og nøjsomhed i husholdningen at leve af deres eget landbrug. 1900-tallets husmandssted vil vi derfor definere, som en landbrugsenhed, hvor hovedparten af husstandens samlede indtægt stammer fra eget landbrug, og hvor jordtilliggen- det ikke overstiger 10 ha.³

Melby-huset som museumsgenstand

Melby-huset kom første gang i berøring med Den fynske Landsby i juli 1941, hvor museumsdirektør Svend Larsen besøgte landsbyen Melby – på udgik efter mulige emner til et frilandsmuseum i Odense. Han fotograferede

Fig. 2. Melby-huset efter flytningen til Den fynske Landsby – set fra nordøst. E. Hedegaard foto 1983.

bygningerne og registrerede dem som »en firlænget gård m. beklinede vægge, gennemstukne bjælkehoveder«⁴

Den fynske Landsby erhvervede bygningerne i 1948, og et par år senere begyndte genrejsningen i museet på baggrund af nøjagtige opmålinger og tegninger af bygningerne før nedtagelsen, nummerering af træværk, døre, vinduer, sokkelsten, karakteristiske sten i brolægning m.v., samt 40 fotos taget før og under nedtagningen. Efter en tidligere ejers udsagn var Melby-huset efter genopførelsen »næsten ikke til at skelne fra før!«

Det var dog sket visse ændringer, hvoraf udskiftningen af stråtaget og en del råddent træværk må betragtes som almindelig vedligeholdelse. Men derudover ændrede man flere ting ved huset i et forsøg på at føre det tilbage til en mere oprindelig skikkelse: Vinduerne i udlængerne bestod ved nedtagelsen af jernvinduer af forskellig type; de blev udskiftet med enrammede, 4-rudede trævinduer; stalden havde en murstensmur mod gårdspladsen, som ved genopførelsen erstattedes af bindingsværk; nordlængen havde mod gårdspladsen en stor åben port, som lukkedes med bindingsværk og en dør.

Fig. 3. Vestlængen under nedtagning. E. Hansen foto 1948.

Men bortset fra disse, og en del mindre, ændringer står Melby-huset i dag, som før det blev flyttet for 35 år siden.

Og hvad var det så for en bygning, man gjorde til museumsgenstand?

Byggemåde og funktionsindretning⁵

Melby-huset består af 4 længer, bygget op omkring en lille, brolagt gårdsplads. Længerne er sammenbyggede – bortset fra syd- og vestlængen, hvor mellemrummet på en halv meter kan lukkes med en låge. To porte, gade- og tofteporten, fører ind til gårdspladsen.

Alle længer er opført i traditionelt og solidt bindingsværk med overtømmer (tagkonstruktionen) overvejende i fyr og undertømmer i eg.

Byggemåden er stort set ens i alle længer (se fig. 4): Ovenpå en stensyld ligger den gennemgående *fodrem*, som *vægstolperne* er tappet ned i (se fig. 5, vedr. tapning og bladning). Stolperne er på midten forbundet indbyrdes med en *løsholt*, og foroven af en gennemgående *tagrem* eller »leide«, der er bladet bag på stolpeenderne. Endvidere er stolperne parvist forbundet på tværs af huset med en *bjælke*, hvis ender er tappet gennem stolperne, således at et stykke er

synligt på ydersiden, hvor et par trænagler fastlåser bjælken («gennemstukne bjælkehoveder»).

Et stolpepar forbundet med en bjælke kaldes en »binding« – afstanden mellem 2 bindinger, et »fag«.

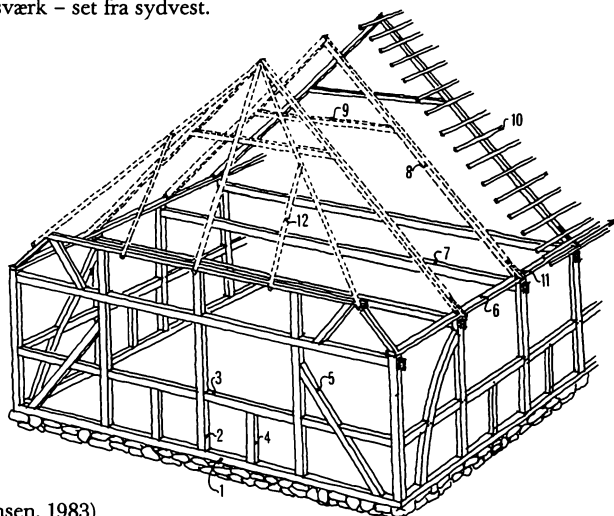
Ved hjørnerne er bindingsværket forstærket med en *skråstiver* fra fodremmen ved hjørnestolpen til øverste del af næstsidste stolpe.

Tagkonstruktionen er almindeligt »sadeltag«, der i det ikke-sammenbyggede hjørne mod sydvest er afsluttet med »helvalm« i vestlængen og »halvalm« i sydlængen. At taget er afvalmet betyder, at tagkonstruktionen i gavlen er skrå, henholdsvis helt eller halvvejs ned til loftshøjde. Ovenpå tagremmen hviler *spærene*, der foroven, i »kippen«, er forbundet parvist. Spærene er på tværs støttet af *hanebåndene* og på langs af *lægterne*, der også bærer tagbeklædningen. Forneden er spærene forlænget med *skalke*, der bærer tagskægget. Tagene er overalt tækket med rør (før nedtagelsen dog langhalm), der er fastsyet med »halmsimer«. Rygningen er tækket med halm, der fastholdes af »kragetræer« (ved nedtagelsen var rygningen dog uden kragetræer).

»Tavlene« i bindingsværket er de fleste steder i ydervæggene udfyldt af brændte eller ubrændte lersten. I det sydøstlige og det nordøstlige, udvendige hjørne har hovedparten af tavlene dog grenfletværk med lerklining udenpå, hvilket især gælder for tavlene over løsholterne. Skillevæggene har oftest

Fig. 4. Stuehusets bindingsværk – set fra sydvest.

1. Fodrem
2. Stolpe
3. Løsholt
4. Dokke
5. Skråstiver
6. Tagrem (leide)
7. Bjælke
8. Spær
9. Hanebånd
10. Lægte
11. Skalk
12. Valmspær

(Tegning Peter Steen Johansen, 1983)

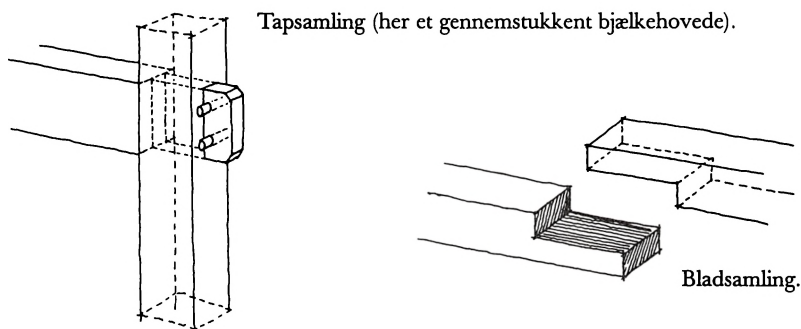

Fig. 5. To typer af samlinger i bindingsværk (tegning Peter Steen Johansen, 1983).

grenfletværk/lerklining. Uregelmæssigheden i tavlenes byggematerialer viser blot, at væggene er blevet repareret ind imellem og måske i nogle tilfælde helt udskiftet.

Går vi til de enkelte længers specielle bygningstræk og funktionsindretning, afviger stuehusets bindingsværk på flere punkter fra de øvrige længers: For det første har den vestlige gavl som nævnt ovenfor halvvalm, hvilket betyder, at bindingsværket her bliver »3 tavl høj«. Det er altså forhøjet med en ekstra tavl, der afsluttes af en rem, hvorpå *valmspærerne* hviler. Mellemrummet mellem murværk og tag er her lukket af et bræt, »vindsmeden«, der forhindrer vinden i at blæse direkte ind på loftet.

For det andet har også den østlige ende en afvigende byggemåde, idet det er »trundbygget«, eller det har »kroghus«. Begge udtryk angiver, at hjørnet er bygget rundt – en byggemåde som stammer fra sulebygningerne (bygninger, hvor taget bæres af svære, lodretstående stolper midt i bygningen). Senere blev kroghuset også almindelig i huse med spærkonstruktion.

For det tredje har hvert af fagene et stykke lodretstående tømmer mellem fodrem og løsholt, en såkaldt »dokke«. Den har her mere dekorativ end bygningsforstærkende effekt.

Stuehuset er iøvrigt relativt stort, 11 fag langt (= 13,5 m) og 5,8 m bredt. Fra gårdspladsen fører hoveddøren ind i køkkenet, hvorfra der er adgang til stuehusets øvrige rum: Til højre fører en dør ind til storstuen, der optager husets 3 vestligste fag, svarende til godt 20 m². Rummet kan ikke opvarmes.

Ligefrem fører en dør ind til lillestuen, der sammen med køkkenet optager de næste 3 fag. Hele den vestre væg er her dækket af en dobbeltalkove med et rødmalet forværk, der er forsynet med skodder og (midtfør) et ind-

bygget ur. I den østre væg er der indbygget 2 skabe oppe under loftsbjælken, mens der i væggen ud mod køkkenet er indsat en rude på ca. 30 x 30 cm. Rummet bliver opvarmet af køkkenets åbne ildsted, der er bygget ind i lillestuens nordøstre hjørne. Melby-huset havde ved nedtagelsen et komfur, men da man fjernede dette, fandt man resterne af det tidligere åbne ildsted, som rekonstrueredes ved genopførelsen.

I køkkenets østre ende fører en dør ud til bryggers og ølkammer, der optager længens østligste fag. Bryggerset domineres af bageovnen og den tilhørende gruekedel, der fylder næsten halvdelen af rummet. Ølkammeret ligger i hjørnet mellem den østre gavl og stalden, og gulvarealet er vel næppe større end 4 m².

De vestligste 6 fag af stuehuset er velforsynet med store vinduer, hvert med 2 rammer á 6 små ruder. Storstuen har således 4 vinduer, køkken og lillestue hver 2. I kontrast hertil står husets østlige del: Ølkammeret har kun en lille rude på 25 x 30 cm. – bryggerset slet intet vindue; her måtte arbejdet foregå ved lyset fra døren mod sydøst og halvdøren mod gårdspladsen. Gennemtrækken, der herved opstod, fjernede samtidig emmen fra bageovn og gruekedel.

Hele stuehuset har bræddeloft, mens gulvbelægningen veksler fra brosten i bryggers og ølkammer, til teglsten i køkken og til egetræsbrædder i stor- og lillestue.

Går man fra bryggerset ud på gårdspladsen, har man på venstre hånd en vandpost og et stentrug, og på højre hånd østlængen, der fungerede som stald. Længen er 6 fag mod gårdspladsen og 7 fag mod toften, hvoraf porten udgør de 2 fag.

Før nedtagelsen var længen indrettet til kostald med 3 båse i bygningens tværetning. Foran båsene var der en kalveboks i hele bygningens bredde. Stalden har overalt brolægning, der bag båsene er forsænket til en grebning. Mod øst er der 2 vinduer – mod gårdspladsen ét vindue og 2 halvdøre.

Bygningsdelen nord for porten synes egentlig hverken at høre til øst- eller nordlængen: Nordlængen afsluttes på traditionel vis med en skråstiver i det 4. fag fra østgavlen, hvorefter murværket i hjørnebygningen bliver 20-30 cm lavere. Og østlængen er godt 1 m bredere end den kun 3,6 m brede hjørnebygning. Hertil kommer, at bygningsdelen tilsyneladende er opført af en klamphugger: Byggematerialerne er dårlige (irregulært tømmer, fletværk og lerklining i stedet for mursten, m.v.) og byggemåden bærer præg af manglende professionalisme (spærkonstruktionen er klodset, loftsbjælkerne er lagt

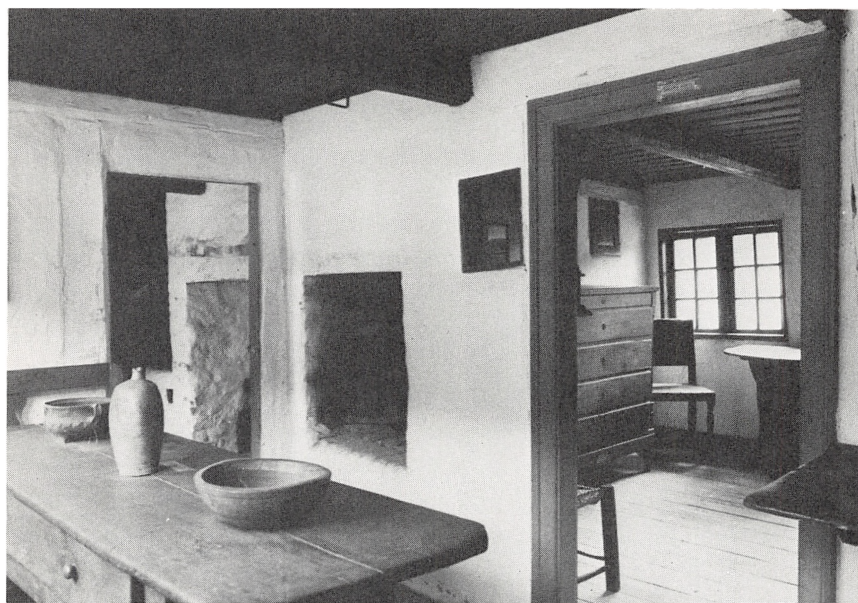

Fig. 6. Stuehus-interiør. Køkken og lillestue set fra hoveddøren. T. Grøngaard Jeppesen foto 1983.

oven på tagremmen uden regulære samlinger, tagremmen på hjørnebygningen er blot lagt ind under nordlængens tagrem uden sammenføjning, osv.)

Ud fra det ovenstående at dømme ser det nærmest ud til, at hjørnet er en senere tilbygning, hvilket så også må gælde for taget over tofteporten.

Når man trådte ind i hjørnebygningen fra porten, havde man på højre hånd en temmelig stor svinesti (ikke genopført), ligefrem et aflukket tør-closet, og til venstre en kalveboks, der strakte sig 3 fag ind i den sydlige del af nordlængen. Rummet har lergulve og bliver oplyst af 2 vinduer, ét lille ved svinestien og et større ved closettet (ikke genindsat).

Skråstiverne i nordlængens bindingsværk synes at vise, at denne længe oprindeligt bestod af en selvstændig bygning på 9 fag. De vestligste 3 fag skulle således, ligesom de østligste, være kommet til senere. Længen, der er godt 5 m bred, er opdelt i 4 rum – alle med lergulv.

De 3 østligste fag er med en skillevæg delt i et korngulv mod nord og den før omtalte kalveboks mod syd. I væggen mod gårdspladsen er der en dør og 2 små jernvinduer (ved genopførelsen erstattet af ét større vindue).

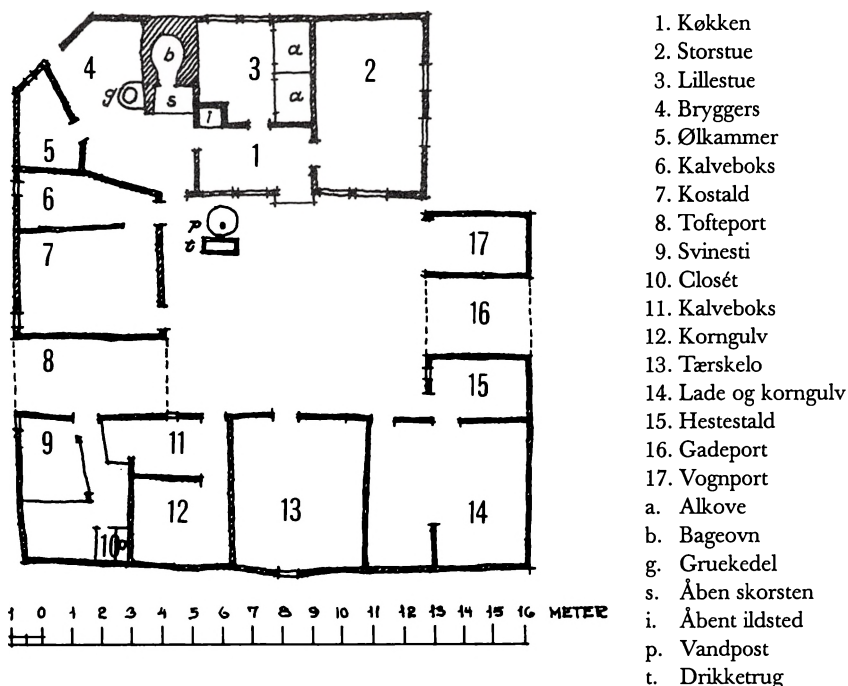
Fig. 7. Stuehusets nordfacade og gårdspladsen med vandpost og drikketrug. E. Hedegaard foto 1983.

De midterste 4 fag fungerede som tærskelo, og bindingsværket er sikkert derfor forhøjet med trekvart meter for at give plads til at slå med plejlen neden under »slyden« (de løst oplagte rafter, som bar høet eller kornnegene). Som den eneste åbning i hele nordvæggen sidder der i tærskeloen en lem, som vel blev brugt til at lange neg, m.v. ind af. Mod syd havde rummet den nu sløjfede 2 fag brede portåbning.

Ved nedtagningen bestod kun en lille rest af nordlængens oprindelige vestgavl, da det vestre rum var slået sammen med rummet i hjørnet. Rummen betegnedes som »lade«, hvilket vel angiver, at de har været brugt til forskellige opbevaringsformål. Rummene har ingen vinduer, men derimod en dør ud til gårdspladsen og en døråbning ind til hestestalden i vestlængen.

Vestlængen er den smalleste af længerne, kun 3,3 m bred. Udover det allerede beskrevne hjørnerum på 4 fag, består den af 6 fag: 2 små rum på hver 2 fag – og en gennemkørselsport.

Rummet nord for porten er brolagt og fungerede som hestestald (en grebning i brolægningen er ikke genopført) – dog kun med plads til én hest. Der er et vindue og en dør ud til gårdspladsen.

1. Køkken
2. Storstue
3. Lillestue
4. Bryggers
5. Ølkammer
6. Kalveboks
7. Kostald
8. Tofteport
9. Svinesti
10. Closét
11. Kalveboks
12. Korngulv
13. Tærskelo
14. Lade og korngulv
15. Hestestald
16. Gadeport
17. Vognport
- a. Alkove
- b. Bageovn
- g. Gruckedel
- s. Åben skorsten
- i. Åbent ildsted
- p. Vandpost
- t. Drikkebrug

Fig. 8. Melby-husets funktionsindretning før nedtagelsen.
(Tegning Peter Steen Johansen, 1983).

Rummet syd for porten havde ved nedtagelsen cementgulv (nu lergulv) og anvendtes til vognport. 2 store portdøre åbner ud mod gårdspladsen.

Efter denne gennemgang af de 4 længer kan vi konstatere, at Melby-huset indeholder mange og velbevarede træk af ældre tiders byggeskik og produktionsmåde, men bygningen bærer også præg af at have dannet ramme om en beboelse og en landbrugsproduktion, der ændrede sig ganske betydeligt fra 1800-tallets begyndelse til 2. verdenskrig.

For at kunne anvende Melby-huset som museumsgenstand til at formidle noget om livsvilkårene for småbønder og husmænd i perioden, må vi derfor undersøge, hvordan bygningsændringerne gennem tiderne står i forhold til de øvrige produktionsforhold; dvs.

1. Hvordan så bygningerne ud på et givet tidspunkt? (byggemåde, funktionsindretning, inventar).

2. Hvilke mennesker boede der da? (antal, køn, alder, civilstand, erhverv, m.v.).
3. Hvad levede de af? (hvad producerede de og hvordan?, hvor meget jordtilliggende var der?, hvor mange husdyr?, hvad solgtes og hvad fortæredes i husholdningen? var der evt. andre indtægter?).
4. Hvordan var ejendomsforholdene? (selveje eller fæste, evt. hoveripligt?).

Så mange detaljerede spørgsmål kan selvfølgelig ikke besvares ud fra materialet til Melby-huset alene. Andre undersøgelser af landbrugsenheder med tilsvarende produktionsforhold på samme tidspunkt må fuldføre mosaikken.

Det ældste Melby-hus

Da Melby-huset blev genopført, kendte man ikke bygningens alder og oprindelse, men på baggrund af dens størrelse og oprindelige placering i landsbyen, var det nærliggende at tro, at Melby-huset var én af landsbyens »gamle« gårde med forgængere tilbage i middelalderen.

Udskiftningskortet over Melby ejerlav (Original I-kort, opmålt 1792 og tegnet 1803) overbeviser os imidlertid om, at dette ikke er tilfældet: På det sted, hvor Melby-huset skulle ligge, er der bar mark, og jorden tilhører matr. nr. 6 – en gård under Brahesborg!

Noget tyder dog på, at Melby-huset er kommet til mellem opmålingen af jorderne i 1792 og korttegningen i 1803, for på udskiftningskortets liste over samtlige gårde og huse i Melby står under matr. nr. 6 opført: »Peder Jørgensen, 4 td. 6 sk.«, og nedenunder: »ditto ejendom, 1 sk. 3 fj. 1/2 alb«. Det svarer til det jordtilliggende Melby-huset senere fik – beliggende ved landsbyens grusgrav i det hjørne, hvor vejen til Brahesborg støder til Odense-Assens-landevejen.

Tilsyneladende har grev Rantzau af Brahesborg altså udstykket en lod fra matr. nr. 6, hvilket også bekræftes i et livfæstebrev af 11. februar 1804, hvor Jørgen Pedersen overtager faderens fæstegård. Heri siges det udtrykkeligt, at gårdens tilliggende er 4 td. og 6 sk. hartkorn. Et egentlig skøde eller fæstebrev på det udstykkede synes ikke at eksistere.

Først i Baag herreds skøde- og panteprotokol under den 1. maj 1804 kommer vi ret på sporet:

»Underskrevne Mads Eriksen, selvejerhusmand i Melby by, Kjørum sogn, Assens amt, sælger til velagte mand Hans Jensen Christensen af Thorøhuse mit ejende og iboende hus, som jeg af nyt få år siden har ladet opbygge med samme tilhørende jordlod 2 tdr. 3 skp. land af ny matrikel htk. 1 skp. 3 fjk. 1/2 alb. Østen for Melby by i såkaldet vænge ved landevejen mellem Odense og Assens og Melby bys grusgrav samt vejen fra Melby til Brahesborg beliggende. Christen Christensen Fisker ved nævnte Brahesborg Hans Rasmus Smed i Aborre afkøbte ejendoms lod nordenfor. Købesum 650 rdl. Fri vandgang til Kiøllelose kjær«.

Der er ingen tvivl om, at der her er tale om den udstykkede lod fra matr. nr. 6. En vis Mads Eriksen har altså købt grunden af godset og ladet bygge et hus, men sælger efter en kort årrække begge dele til Hans Jensen Christensen af Thorøhuse. Denne lader 16. nov. samme år huset forsikre i Landets Almindelige Brandforsikring og herigennem får vi den første beskrivelse af bygningen (se fig. 10):

Den bestod af et stuehus i nord på 5 fag, 3½ alen høj og 8½ alen vid. Disse ca. 30 m² var indrettet til 2 stuer og en forstue; desuden var der en bageovn, som må have taget en stor del af pladsen. Huset havde fjælleloft overalt; det havde 5 vinduer og 3 døre »med fornødne jernhængsler og klinker«.

Øst for stuehuset, men sammenbygget med dette i en vinkel mod syd, lå en længe med fæhus, kornhus og tærskelo. Det var på ialt 9 fag; der var 2 døre – vinduer nævnes ikke.

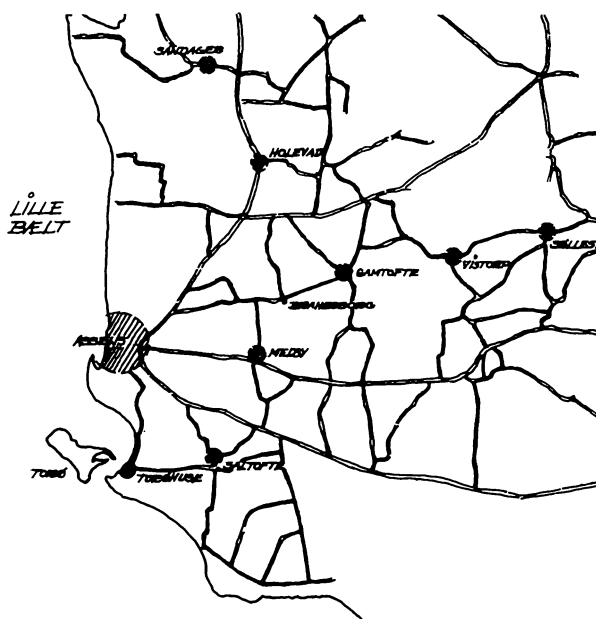
Begge længer var opført i bindingsværk med overtømmer af fyr og undertømmer af eg. Væggene var klinede, og der var strå på taget.

Men hvem var denne Mads Eriksen egentlig? – og kan vi evt. komme tættere på huset opførelsesår?

Mads Eriksen træffer vi første gang i 1787-folketællingen. Han er da 42 år og bor sammen med konen, Bodil Hansdatter (61) og sønnen Hans (13) i landsbyen Saltofte (se fig. 9). Familien bor i et jordløst hus og føden skaffes ved daglejerarbejde – vel hovedsagelig på Brahesborg, Kjørumgård eller en anden af sognets større gårde.

Ved næste folketælling i 1801 bor familien imidlertid i Melby, i »et hus« – velsagtens på matr. nr. 6. Mads Eriksen betegnes da som »husbond – 58 år – i sit første ægteskab – husmand med lidet jord og daglejer«. Bodil lever stadig,

Fig. 9. Kort over vigtigste lokaliteter omkr. Melby.

skønt hun i det 14 år siden sidste folketælling er blevet 18 år ældre! (Hun optegnes nu som værende 79 år).

Sønnen Hans har giftet sig og bor nu med kone og et 3-års barn hjemme hos forældrene. Det unge par er begge daglejere.

Ovennævnte oplysninger om Melby-husets første ejere fortæller historien om daglejerparret, der først gifter sig, da konen er kommet lidt »til års«. Som følge deraf får de kun ét barn, hvilket igen kan være medvirkende til, at parret efter yderligere 25-30 års daglejerarbejde får råd til at opfylde deres drøm om et lille husmandssted med jord nok til en ko, et par får og lidt fjerkræ.

Drømmen overskygges dog lidt af, at sønnen med nystiftet familie ikke kan finde andet sted at bo end hjemme hos forældrene; så der er trangt i det nybyggede hus.

Det lille landbrug må have hjulpet godt til på husholdningsbudgettet, men de godt 2 td. land »ved siden af grusgraven« har langt fra kunnet føde familien alene. Mads har jævnligt måttet gå på daglejerarbejde for blot at få sin jordlod bearbejdet med bønderheste. Og det unge par har vel arbejdet lige så mange

dage i året, som der var arbejde at få. Gamle Bodil har så stået for den daglige husholdning og børnepasningen.

Det er ikke helt klart, hvorfor Mads Eriksen sælger huset igen allerede i 1804, men Kærum kirkebog giver sikkert én af forklaringerne: Den 21. sept. 1804 begravnes Mads Eriksens kone i Melby; hun døde den 17. sept.

Købesummen på 650 rdl. synes at være en god pris – sammenlignet med de 200 rdl. bygningerne taxeres til ved brandtaksationen senere på året.

De nye ejere var den 27-årige Hans Jensen Christensen (HJC) og hans jævnaldrende kone, Karen Conradsdatter. I Kærum kirkebog samme år ses det, at ungkarl Hans Jensen, tjenende Henrich Andersen i Melby er blevet gift med pigen Karen Conradsdatter efter forudgående tillysning den 20. jan. 1804.

HJC stammede fra det lille fiskerleje Thorøehuse (se fig. 9), hvor vi også finder ham ved folketællingen i 1787. Han er da 10 år og husstanden består iøvrigt af forældrene, en lillesøster, samt storebroderen Christen (30 år), dennes kone, og deres 3 børn. Christen er husstandsoverhoved og optegnes som husmand, landsoldat og fisker; faderen hjælper i fiskeriet. Karen er datter af selvejerbonden Conrad Andersen i Melby. Ved faderens død i 1792 arver Karen og broderen Anders hver en lod på 5 sk. 1 fjk. og 2 alb. Storebroderen Niels overtager fødegården, der efterhånden er reduceret til et husmandssted, da der også skal udredes flere andre prioriteter i gården.

Vi ved ikke meget om driften i HJC's tid, men Karens arv har jo givet ejendommen et væsentligt større jordtilliggende – omkring 6 td. land ialt. Noget tyder også på, at der har været et vist driftsfællesskab mellem HJC og svogrene Niels og Anders Conradsen, idet HJC og Niels i fællesskab køber et stykke jord (matr. nr. 30) på 2 sk. 2fjk. 2 alb., som de i 1818 sælger videre til Anders.

Branden 1822 – og det nye hus

Den 9. marts 1822 oplever HJC det held i uheld at se ejendommen brænde ned til grunden. Branddirektør Schiøtt med 2 lokale taksationsmænd indfinder sig 2 dage efter, men noterer sig, at hængslerne fra døre og vinduer er det eneste tilbage af værdi. Disse ansættes til 8 rigsbankdaler (rbd.) og 4 mark, hvilket fratrækkes den totale forsikringssum på 320 rbd., da HJC gerne vil beholde hængslerne. – Brandårsagen nævnes desværre ikke.

Heldet ved ulykken består i, at landbruget i 1822 befinder sig midt i korn-

salgskrisen med lave priser på såvel lønarbejde som varer, mens brandforsikringen bibeholder en høj ansættelse fra den forudgående dyrtidsperiode. Og dette misforhold er skyld i, at HJC kan opføre en bygning på 30 fag mod den gamle på 14!

Da nybygningen tilsyneladende er identisk med dele af det stadig eksisterende Melby-hus, kan der være grund til at se lidt nærmere på beskrivelsen i taksationsprotokollen den 11. dec. 1822:

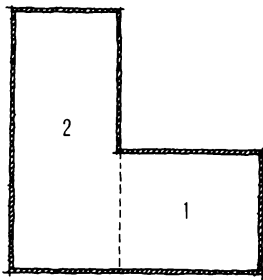
a) Stuehus i sønder, 9 fag, 3½ alen høj, 9¼ alen vid, fyr under-, blandet overtømmer, murede vægge med brændte og dels ubrændte sten, stråtag, som er indrettet til beboelse og bryggershus i østre ende, alt med fjælleloft over lergulve, derudi de fornødne vinduer og døre, som er jernhængslede, klinke og dels låsebeslået, 1 skorsten og bageovn af brændte og ubrændte sten, som taksationsmændene skønnede værd i rdl. 250, der efter den nærværende kvartals kurs er i sølv	200 rbd.
b) Det østre hus, 6 fag indvendig i gården med portindkørsel og 12 fag udvendig, 3¼ alen høj, 7¼ alen vid, bruges til heste- og kostald, foderlo og indkørselslo, port.....	70 rbd.
c) Det nordre hus, 9 fag, 3¼ alen høj, 7 ½ vid, bruges til kornhus og tærskelo	140 rbd.
Tilsammen	<u>410 rbd.</u>

Brandtaksationen divergerer i forhold til det nuværende Melby-hus med hensyn til fag-antal og byggematerialer, men uoverensstemmelsen skyldes formodentlig unøjagtighed hos taksatorerne. Når stuehuset således optegnes med 9 fag (mod 11), kan det skyldes, at hele kroghuset er regnet som gavl. Stuehuset har kun 9 fag i fuld bredde. Tilsvarende er staldens østside optegnet med 12 fag (mod 11), hvilket kan have sin forklaring i, at man ikke kan se på ydersiden, hvor bryggershuset slutter og stalden begynder.

Hvad byggematerialerne angår, er bygningerne ved den næste taksering i 1844 optegnet med de nuværende materialer, og da det er helt utænkeligt, at stuehuset skulle have udskiftet alt bindingsværk fra fyr til eg mellem 1822 og 1844, må vi regne med, at taksationsmændenes fejloptegnelser skyldes manglende bygningskyndighed.

Stik mod vore forventninger ser det alligevel ud til, at det nordøstre hjørne

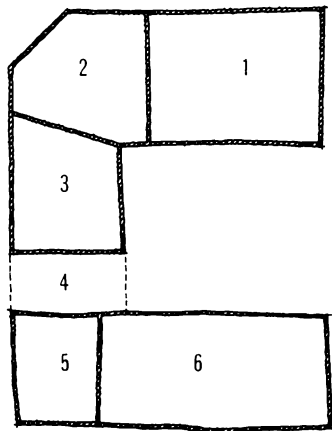
Fig. 10. Melby-husets bygningsudvikling. Nord er nedad.
(Tegning Peter Steen Johansen, 1983).

Bygningen, ca. 1800-1822.

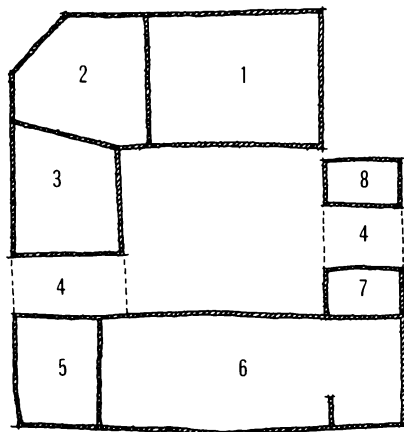
Rekonstruktion af det første Melby-hus, som nedbrændte i 1822.

1. Beboelse (2 stuer, forstue, bageovn)
2. Kornhus, tærskelo og fæhus

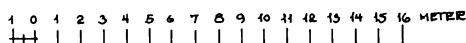
Bygningen, 1822-1844.

1. Beboelse
2. Bryggershus
3. Heste- og kostald
4. Port
5. Foderlo og indkørselslo
6. Kornhus og tærskelo

Bygningen efter 1844.

- 1-2. Beboelse, bageovn
3. Heste- og kostald
4. Port
- 5-6. Tærskelo og korngulv
- 7-8. Hugge- og færhushus

og porten er opført som en del af østlængen og samtidig med nordlængen. Hjørnets hjemmelavede præg har ikke forbigået taksationsmændenes opmærksomhed, og østlængen bliver som helhed vurderet meget lavt.

Melby-huset bliver »en gård«

I sommeren 1826 sælger HJC husmandsstedet til Christen Sørensen af »Vedstaarup« (nuværende Vistorp – 5-6 km nordøst for Melby). Salgsprisen på 400 rbd. seddelværdi for bygningerne og de omkringliggende 2 td. land, og et tilsvarende beløb for Karens arvelod, synes relativt lav, men i betragtning af krisetiderne måske ikke så dårlig endda. De nærmere omstændigheder omkring salget kendes ikke, ligesom det heller ikke er lykkedes at spore HJC og Karen Conradsdatter videre.

Melby-husets nye beboere var den 42-årige Christensen Sørensen, hans kone Maren Christensdatter på 37 og den 1-årige Søren. Begge ægtefæller kom fra små kår: Christen finder vi i folketællingen for Gamtofte sogn 1787. Faderen optræder som gårdmand og daglejer (!) – og husstanden består uden af konen, 2 børn, samt konens forældre, der er almisselemmer. Maren stammer fra nabobyen Søllested, hvor hun også bliver døbt den 3. sept. 1789, som datter af daglejerne Christen og Ane – ifølge kirkebogen for Søllested sogn. Ved folketællingen i 1801 er Maren stadig enebarn, og faderen betegnes som »inderste, går i dagleje«.

Maren og Christen havde imidlertid ambitioner om at drive det videre end forældrene, og allerede året efter overtagelsen af Melby-huset tilkøber de 4½ td. land (matr. nr. 30) for 280 rbd. sølv.

Hermed er husmandsstedet nået op på et jordtilliggende på omkring 10 td. land, hvilket får stor økonomisk og social betydning: Ved folketællingen i 1834 betegnes Christen Sørensen som »boelsmand«, og ved tællingen i 1840 får han tilknyttet betegnelsen »lever af sin avling«. Melby-huset var hermed per definition blevet til »en gård« – og dets beboere avanceret til den sociale klasse, hvor man ikke behøvede at arbejde for andre, og hvor mændene havde valgret og valgbarhed til sogneforstanderskabet.⁶

Dermed være ikke sagt, at livet var blevet en dans på roser for Melby-husets beboere, skønt årtierne omkring 1800-tallets midte generelt betegnes som opgangstider for landbruget med gode priser og afsætningsmuligheder – især for korn. Men den første betingelse for at få del i goderne var, at man

havde noget korn at sælge, og det kan Maren og Christen ikke have haft meget af.

Af de ca. 10 td. land har vel efter datidens almindelige driftsmåde⁷ de 5-6 td. land været med korn, og foldudbyttet har ligget mellem 6 og 9 – afhængig af om jorden var merglet.⁸ Af disse 30-54 td. korn skulle først fratrækkes såsæd, tiende, naturalieydelse til degn og fattige, mel, gryn og malt til husholdningen, havre til hesten og byg til kvæg og fjerkræ. Derefter kunne det eventuelle overskud sælges.

Nøgleordet i husholdningens økonomi var *selvforsyning*, hvad bygningerne også bærer præg af. Jo mere man kunne producere og forarbejde af klæder, redskaber, fødevarer, m.v., des mindre behøvede man at købe for rede penge.

I 1844 opfører Christen Sørensen den 4. længe mod vest, og brandtaksationen herfra er den sidste grundige bygningsbeskrivelse før nedtagningen godt 100 år senere.

Bygningerne har her tilsyneladende nået deres endelige udstrækning, idet fagantallet passer præcist med det nuværende. Hvad bygningskonstruktionen angår, er det forbavsende, at også vestlængen har gennemstukne bjælkehoveder, idet man som regel henfører denne byggemåde til tiden før år 1800. Byggematerialerne er omtrent de samme som nu, dog havde stuehuset stadig lergulv overalt!

Det er tvivlsomt, om brolægningen og posten på gårdspladsen eksisterede i 1844. I skødet fra 1826 nævnes stadig, at ejeren har fri vandgang til Kiøllmose kjær, hvad der kunne tyde på, at der ikke fandtes lettilgængelig vand ved gården. Til sammenligning kan nævnes, at Holevadgård på ca. 80 td. land (4-5 km nord for Melby) først fik sat en post i brønden i 1836 – og gårdspladsen blev først brolagt i 1857.⁹

Udlængernes funktionsindretning er imidlertid kraftig ændret mellem 1844 og 1948 (se fig. 8 og 10): Fårene og huggehuset er forsvundet, mens kvæg- og svineholdet er forøget, så de nu fylder hele østlængen og en lille del af nordlængen. Der er ikke længere plads til hesten i kostalden, så den har fået egen stald i vestlængen; og her er også en ekstra hestevogn til »pænt brug«. Og lad os ikke glemme det tilkomne closet.

Kun nordlængen blev stadig hovedsagelig benyttet til opbevaring og tærskning af kornavlen.

Hvornår disse ændringer er sket lader sig ikke med sikkerhed afgøre, men forøgelsen af kvæg- og svineholdet er formodentlig først sket efter anlæggel-

sen af lokale andelsmejerier og -slakterier – dvs. henimod år 1900. Fra samme tidspunkt stammer også 3 jernvinduer, der før nedtagelsen sad i hestestalden, kostalden og ved closettet; de er vel oprindelig isat i forbindelse med en større ombygning.

De sidste 100 år

I 1861 dør Christen Sørensen, og enken overlader i 1863 ejendommen til sønnen, Søren Christensen, der efterhånden er 39 år. Ved ejendomsvurderingen i 1904 ejes Melby-huset af Søren Christensens enke, og først mellem de 2 ejendomsvurderinger i henholdsvis 1909 og 1916 overtager sønnerne Niels og Christen ejendommen. »Brd. Sørensen«, som de hedder i alle officielle kilder, driver ejendommen sammen indtil 1943 – dog således at den ene bror har sæsonarbejde på Sukkerfabrikken i Assens.

Som alle andre atypiske husstande synes de 2 halvgamle brødre at have påkaldt sig landsbyens interesse, og der vides stadig mange ting at fortælle om dem:¹⁰ Således havde de i mange år en husholderske, som kom én gang om ugen for at lave den varme mad. De øvrige af ugens dage stod maden i en stor gryde på komfuret og skulle blot varmes!

I 1925 investerede brødrene i en tærskemaskine, der blev trukket af en hestegang ude bag nordlængen via en aksel ud gennem tærskeloens mur. Om denne, ejendommens første og sidste, maskine fortælles, at når børnene i vinterhalvåret kom forbi Melby-huset på vej fra skole, morede de sig med at sige »Prr« til hesten, hvorefter én af brødrene kom farende ud af gadeportens for at se, hvorfor tærskemaskinen gik i stå. – Hestegang og tærskemaskine var i brug indtil 1942.¹¹

Efter ca. 1900 løber udviklingen fra Melby-huset, og det vil være naturligt igen at opfatte ejendommen som et husmandssted. I 1940'erne var bygningerne allerede meget gammeldags: Der kunne ikke drives tidssvarende husdyrproduktion i de smalle længer, der ikke havde indlagt strøm og derfor heller ingen mekaniske hjælpemidler, som kværn, hakkelsesmaskine, kagebrækker, roesnitter, osv. Og det ringe jordtilliggende indbød ikke til at foretage store investeringer i nye bygninger og inventar.

Efter flere ejerskift og frasalg af en del af jorden overgik Melby-huset i 1948 til Den fynske Landsby.

Sammenfatning

Man vil næppe kunne hævde, at Melby-husets historie er særlig typisk – men det er da heller ikke meningen, at man skal opfattes museets bygninger som »gennemsnitlige« for en bestemt kategori af landbrugsbygninger. Hver for sig har de fået deres særpræg ved gennem generationer at skulle danne de bygningsmæssige rammer om vekslende produktions- og boligforhold.

Melby-husets længer bærer idag således præg af:

- a) at 3 af længerne er opført samtidigt,
 - b) at ejendommen siden 1827 har haft det samme jordtilliggende,
 - c) at ejendomsforholdene ikke har skiftet mellem fæste og selveje.
 - d) at Melby-huset ejes af samme familie fra 1826 til 1943,
 - e) at der i samme periode kun har levet 2-4 mennesker der,
 - f) at der ikke har boet børn i huset siden 1870'erne,
 - g) at de ret specielle ejerforhold i 1900-tallet har konserveret relativt mange træk af 1800 tallets produktions- og boligforhold.
- for blot at nævne nogle vigtige faktorer.

Det er måske netop bygningernes individuelle præg, der appellerer stærkest til frilandsmuseets besøgende; i mange af Melby-husets rum kan man med åbne sanser og en smule fantasi næsten genopleve historien!

Det må her være museets opgave at konkretisere den historiske oplevelse – at hjælpe fantasien lidt på vej, om man vil – ved at informere om museums-genstandenes oprindelse og anvendelse, hvad der er specielt for én bygning og hvilke fællestræk, der måtte være med andre bygninger.

Formålet med denne artikel var at belyse, hvorledes en enkelt bygning udviklede sig under givne omstændigheder. Der mangler imidlertid mange tilsvarende detail-undersøgelser, før vi er i stand til at danne os et overblik over de generelle træk i landalmuens levevilkår gennem de sidste par århundreder.

1. Af nyere, brede fremstillinger af Danmarks historie, hvor landalmuens levevilkår behandles mere udførligt, kan nævnes, Dansk social historie (spec. bd. 4-6). Kbh. 1979ff. og S. Mørch, Den ny Danmarkshistorie, 1880-1960. Kbh. 1982. Se iøvrigt litteraturlisten.
2. F. Stendal Pedersen, Væverhuset fra Lunde. Et hus i Den fynske Landsby. Odense 1983.
3. S. Mørch definerer i ovennævnte værk p. 36 et husmandsbrug som en landbrugs-enhed, hvor a) jordtilliggendet var mindre end 1 td. hartkorn eller 10 ha. b) be-

- sætningen var på 4 køer eller derunder c) familien kan ikke ernæres ved landbruget alene, men må tage arbejde for andre. Definitionens punkt c holder ikke stik for 1900-tallets vedkommende, hvor de tusindvis af stathusmandsbrug netop var baseret på hele familiens arbejdskraft. Se Fr. Skrubbeltang, Husmand i Danmark gennem 300 år, p. 140 og Dansk social historie, bd. 6, p. 188ff. (vedr. husmænds og bønders indkomstforhold).
4. Den fynske Landsbys topografiske bygningsregister.
 5. Bygningsbeskrivelsen bygger primært på B. Stoklund, Bondegård og Byggeskik før 1850. Kbh. 1925, A. Steensberg, Den danske bondegård. 2. udg. 1974 og af samme forfatter, Gamle danske bøndergårde. Kbh. 1943, og Håndbog for danske lokalhistorikere (red. J. Hvidtfeldt) Genoptr. 1965.
 6. Ifølge forordning af 13/8 1841. Se f.eks. Dansk social historie, bd. 4, p. 127.
 7. Se Hofman (Bang), Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand, p. 125ff.
 8. På Holvevadgård var rugens gennemsnitlige foldudbytte 1833-40: 6,9 fold. 1841-48: 8,1 fold. 1849-56: 9,2 fold. 1857-63: 8,4 fold. Optegnelser fra Holvevadgården, p. 123-213. (Tallene er udledt af dagbogsnotaterne). Hofman (Bang) anfører, p. 158 i ovennævnte værk, at man ej tør »antage mere end imellem 7 á 8 Fold hos Pluraliteten af de almindelige Bønder« (mod 10 Fold hos dygtige bønder, præster og på godserne). Vedr. mergling omtaler han (p. 176), at der »ved Assens findes mange Bønder der mergle med Kraft« og »Baag Herred i det hele taget (er) videst fremme i denne Grundforbedring«.
 9. Optegnelser fra Holvevadgården, p. 134 og 192.
 10. Erindringerne er meddelt af en anonym tilhører ved en rundvisning i Melby-huset d. 28/5 1983. Vedkommende var opvokset i Melby.
 11. Maskinsynsprotokol for Kærum sogns 2. kreds, 1914-1964.

Litteraturfortegnelse

- Dansk social historie, bd. 4-7. Kbh. 1979ff.
- Hansen, S.Å., Økonomisk vækst i Danmark. Bd. I-II. Kbh. 1976-77.
- Hofman (Bang), J.A., Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk henseende. Bd. 16. Odense Amt. Kbh. 1843.
- Håndbog for danske lokalhistorikere (red. J. Hvidtfeldt). Genoptr. 1965.
- Jensen, H., Dansk jordpolitik. Bd. I-II. Genoptr. 1975.
- Mørch, S., Den ny Danmarkshistorie, 1880-1960. Kbh. 1982.
- Optegnelser fra Holvevadgården, 1767-1863. (Ved H. Rasmussen) Kbh. 1982.
- Rüsmøller, P., Sultegrænsen. Kbh. 1971.
- Skrubbeltang, F., Husmænd i Danmark gennem 300 år. Kbh. 1942.
- Skrubbeltang, F., Det danske landbosamfund, 1500-1800. Kbh. 1978.
- Steensberg, A., Den danske bondegård. 2 udg. Kbh. 1974.

Steensberg, A., Gamle danske bøndergårde. Kbh. 1943.

Stendal Pedersen, F., Væverhuset fra Lunde. Et hus i Den fynske Landsby. Odense 1983.

Stoklund, B., Bondegård og Byggeskik før 1850. Kbh. 1969.

Zangenberg, H., Danske Bøndergårde. Kbh. 1925.

Das Melby-Haus im Fünischen Dorf

– ein Beitrag zur Untersuchung der Lebensbedingungen der Häusler und Kleinbauern

Als Folge der Zentralisierung der letzten 30 Jahre innerhalb der dänischen Landwirtschaft sind die »husmandssteder«, d.h. die kleinsten landwirtschaftlich-ökonomischen Einheiten, am Verschwinden.

Gleichzeitig mit dieser Entwicklung ist das Interesse an der Geschichte der Landbevölkerung stark gewachsen, doch müssen die Forscher leider erkennen, dass immer noch grosse Lücken im Wissen über die Lebensbedingungen dieser grossen Bevölkerungsgruppe bestehen – nicht zuletzt was die letzten 150 Jahre betrifft.

Dieser Artikel ist ein Beitrag zur Untersuchung der materiellen Verhältnisse der Häusler und Kleinbauern nach dem Jahre 1800, indem die Rahmen der Lebensverhältnisse in einem einzelnen Kleinbauernbetrieb beleuchtet werden und man die noch existierenden Gebäude mit den Erinnerungen und den schriftlichen Quellen vergleicht.

Das Melby-Haus wurde in den Jahren 1948-49 von seinem ursprünglichen Standort im Dorf Melby auf Westfünen ins Odense-Museum verlegt. Ein Vergleich zwischen den jetzigen Gebäuden und den Photographien/Zeichnungen aus der Zeit vor der Verlegung zeigt durchgehend eine grosse Genauigkeit beim Wiederaufbau im Museum – doch hat man die Gebäude in einzelnen Punkten geändert, in einem Versuch, sie zeitmässig in einen noch älteren Zustand zurückzusetzen.

Die Gebäude bestehen aus 4 Längen, aufgebaut im traditionellen fünischen Fachwerk, um einen kleinen Hofplatz herum. Das Wohnhaus, bestehend aus Ost- und Nord-Längen (im ganzen 30 Fächer), kann ins Jahr 1822 datiert werden, wo es nach einem Brand wieder aufgebaut wurde. Die früheren Gebäude bestanden aus einem Wohnhaus aus 5 Fächern, einem Stall und einer Scheune aus 9 Fächern (siehe Fig. 9) ums Jahr 1800 aufgeführt. Die vierte Länge aus 10 Fächern wurde im Jahre 1844 gebaut und nach diesem Zeitpunkt veränderten sich die äusseren Rahmen des Melby-Hauses scheinbar nicht mehr.

Die sich steigernde Anzahl der Fächer steht u.a. im Zusammenhang mit einer Vermehrung von Grund und Boden: die ersten 14 Fächer wurden auf einem Stück Land des Gutes Brahesborg, bestehend aus ca. 1,3 ha, aufgeführt. Im Jahre 1804 wechselten die Besitzer des Hauses und die neue Hausfrau brachte ein Erbteil von ca. 2,5 ha mit sich.

Im Jahre 1826 bekam der Betrieb wiederum neue Besitzer und bei dieser Gelegenheit wurden nochmals 2 ha hinzugekauft, nach diesem Zeitpunkt war der Grund- und Bodenbesitz unverändert bis 1943.

Können die äusseren Formen des Melby-Hauses in die erste Hälfte des 19ten Jahrhunderts zurückgeführt werden, so ist das Interieur dagegen stark verändert (Fig. 8 u. 9): das Inventar im Wohngebäude ist verbessert

und in den Nebenräumen ist die Funktion der Räume geändert. Die Gebäude haben zu allen Zeiten einen Rahmen um eine Wohnstätte und eine Landwirtschaftsproduktion gebildet, der sich von einer überwiegenden Naturalien-Ökonomie in 1844 in eine Geld-Ökonomie in den 1940er Jahren verändert hat.

Die Bewohner des Melby-Haus stammten alle aus der unteren sozialen Schicht der Landvolk-Gesellschaft, bestehend aus Häuslern und Tagelöhnern.

Während die ersten Besitzer gezwungen waren einen grossen Teil ihres Lebens unterhaltenes durch Tagelöhnerarbeit auf den benachbarten Gütern zu beschaffen, so waren

Grund und Boden nach 1826 so gross geworden, dass die Familie von der Landwirtschaft allein leben konnte; dadurch stieg sie eine Stufe höher auf der sozialen Rangstufe. Erst nach 1900 wurde es wiederum für eines der Familienmitglieder notwendig Lohnarbeit zu nehmen, um die geringen Erträge der Landwirtschaft zu supplieren.

Die Untersuchung zeigt, wie ein einzelner Baukomplex im Zusammenspiel mit anderen Faktoren von Bedeutung für die Landwirtschaftsproduktion geformt worden ist. Mehrere Einzel-Untersuchungen sind erforderlich, um einen Überblick über die Lebensbedingungen der Landbevölkerung dieser Periode zu erhalten.

Skamby-Torup gårdens historie

Af BJARNE PORSMOSE

Skamby-Torup gården, der har været under genopførelse i Den fynske Landsby gennem de sidste år, har ligget i den lille landsby Torup i Skamby sogn på Nordfyn.

I følgende artikel skal gårdens historie beskrives frem til omkring 1960, hvor den nedtoges for at blive genopført i Den fynske Landsby.

Gården har faktisk en slags jubilæum i år, idet det er 40 år siden, Den fynske Landsby fik forkøbsret på gården. Denne forkøbsret var gældende indtil 1950, hvor den imidlertid forlænges til 1955. Med denne forkøbsret fulgte indskrænkninger i adgangen til at foretage ombygninger af gårdens bygninger.¹

Jeg skal dog ikke her beskæftige mig ret meget med gårdens nyeste historie, derimod foretage et tidsmæssigt stort spring og se, hvor langt man kan føre gårdens historie tilbage. På dette punkt er gården faktisk ret enestående, idet gårdens historie kan føres mere end 500 år tilbage, og jeg vil nu beskrive den udvikling, som gården har gennemgået i denne lange periode.

Ejendomsretten til gården

Skamby-Torup gården hørte under Vigerslev præstegård i mange år. I en præsteindberetning fra 1570 står der således om gården »1 gård i Torup herlighed til Vigerslev Præstegård haver værede i gamle bispers tid og er ende nu«. ² Udtrykket »i gamle bispers tid« kunne selvfølgelig være en floskel, men der er nok alligevel noget om snakken. Af en sag fra 1447 fremgår det, at hr. Peder, præst i Vigerslev, får et tingsvidne«... at den eng som ligger for de 4 »Ammethoftæ« på Thoroppæ Mark, er de 4 tofters rette Tillydelse og løbæ ud til »garstedith« som anden eng, derhos ligger, og ingen mand kan mindes andet«. ³

De 4 ammetofter kunne tænkes at være de 4 agre, som gården har på Ammeltoften i 1785. ⁴ Under alle omstændigheder viser dette tingsvidne, at

præsten i Vigerslev har haft jord i Torup 1447, og det er meget sandsynligt, at han allerede da har ejet gården, som herefter hørte under Vigerslev-præsten i over 300 år indtil 1787, hvor Dallund overtog gården.⁵ Hvordan og præcis hvornår, præsten i Vigerslev har sikret sig denne gård, kan ikke afgøres. Egentlig er det underligt, at præsten i Vigerslev ejede en gård i Torup, der dog ligger 7-8 kilometer fra præstegården.

Det er selvfølgelig begrænset, hvad der findes af materiale om gården i perioden umiddelbart efter 1447, man skal som nævnt op til 1570, inden gården nævnes i en præsteindberetning. Herefter nævnes gården påny i en præsteindberetning fra 1620, hvor gården dog også kun omtales ganske kort, idet der står, at gården skal yde herlighed til Vigerslev præstegård.⁶

Vi skal frem til 2. halvdel af 1600-tallet, inden man får mere detaljerede oplysninger om gården. I 1664 bliver den første matrikel udfærdiget og af denne fremgår det, at gården dette år fæstedes af Peder Ibsen.⁷ I matriklerne fra 1680 og 1688 hedder fæsteren Anders Pedersen, som også sidder på gården 2 år senere, hvilket fremgår af en præsteindberetning fra 1690.⁸

Denne indberetning er mere udførlig end de tidligere indberetninger fra 1570 og 1620, og under punkt 5 beneficia (egentlig-begunstigelser) står: »I Mensalia een gård i Torup i Skamby sogn, som Anders Pedersen påbor, er anslagen til hartkorn i den nye matrikel for 6 tønder 7 skæpper 2 fjerdingkar 1 album, hvor af 3 tønder byg gives til Vigerslev kirke til vin og brød, alt andet landgilde, herlighed og hovning henligger til præsten i gamle bispers tid og er endnu, hans landgilde er 11½ ørte byg 1 otting smør, 6 rigsdaler til hovningspenge.« De 11½ ørte byg, der nævnes i forbindelse med landgilden, er et helt urealistisk tal, der må enten være tale om en fejlskrivning, eller at tegnet skal forstås som 2½ ørte byg. Af denne indberetning fremgår det, at gården såvel skal give afgifter til kirken som til præsten, der havde herlighedsretten til gården.

Denne deling af skatterne mellem kirke og præst har afstedkommet en vis forvirring i matriklerne. I matriklerne fra 1718 og 1735, hvor fæsteren iøvrigt i begge tilfælde hed Niels Andersen, står Langesø som ejer af gården.

Dette forhold skyldes, at Langesø i 1680 fik jura patronatus til Vigerslev/Veflinge kirker; denne rettighed havde indtil 1680 tilhørt Baroniet Holstenshus.⁹ Langesøs iura patronatus-ret indebar, at godset havde ret til kirkernes indtægter og her især tienden, men jo også den afgift, som gården i Torup svarede til Vigerslev kirke. Det må være dette forhold, der forklarer, hvorfor Langesø står som ejer i disse matrikler. Men jeg mener ikke, der kan

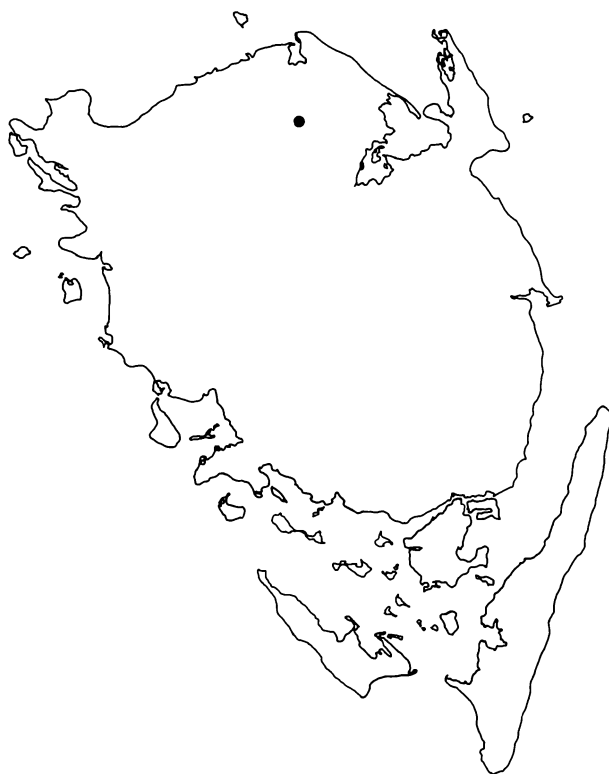

Fig. 1. Torup-landsbyens placering, nær Skamby på Nordfyn.

være tvivl om, at herlighedsretten til gården hele tiden har tilhørt præsten i Vigerslev, d.v.s., at præsten har kunnet indkassere indfæstninger til gården, ligesom han har kunnet kræve landgilde og hoveri. Dette bekræftes også af Hjere Christensens fæstebrev på gården fra 1783, der må være havnet i Dallund godsarkiv i forbindelse med mageskiftet i 1787 mellem Vigerslev-præsten og Dallund gods.¹⁰ I dette fæstebrev står, at præsten, Rasmus Østrup, fæster mensalgården til Hjere Christensen mod at denne svarer de kongelige skatter »samt at svare til to terminer nemlig Mortensdag og april, til mig og efterkommende sognepræster for Vigerslev og Veflinge menigheder som hans rette husbonde 16 rdlr.da.cour.mynt, og det i stedet for *hovning og landgilde* – derhos skal han og gøre mig to rejser om året med vogn eller forspand på 2 à 3 miles længde, ligesom jeg det kunne behøve, hvorimod

han nu og herefter sin livs tid, ihvo der end måtte blive ejer af gården, aldeles skal være og blive fri for hovning som videre landgilde.«

Indfæstningen betales med 100 rigsdaler. Jeg har kursiveret hovning, landgilde og indfæstning, da dette jo er de elementer, der hørte med til herlighedsretten over en gård. Det er da også præsten i Vigerslev, der 4 år senere mageskifter gården bort.¹¹ Præsten får to gårde i Ørritslev med et tilliggende på 10 td. 4 skp. 3 fjk. 2 alb. hartkorn; disse gårde svarer årligt i landgilde og hoveri 17 rdlr. 5 sk. Dallund får til gengæld gården i Torup, der har et tilliggende på 6 td. 7 skp. 1 fjk. 2 alb. og svarer for landgilde og hoveri 16 rigsdaler.

Der er tilsyneladende tale om et fordelagtigt skifte for præsten. I et promemoria fra 1786¹² angående mageskiftet skriver opmåleren Schmidt da også, at det er en bevidst opofrelse fra stamhuset Dallunds side, men Schmidt nævner dog også en anden og nok mere væsentlig grund, idet han påpeger, at Dallund kommer til at eje samtlige gårde i Torup ved overtagelsen af denne gård. Dette har utvivlsomt haft stor værdi ved den følgende udskiftning, ligesom Dallund også har kunnet egalisere gårdene i byen.

Dette fremgår faktisk også af et fæstebrev af 1. april 1788,¹³ som fæsteren af gården, Hjere Christensen, indgår med Kammerjunkeren Finecke til Dallund. Dette fæstebrev lyder: »Hiere Christensen tager imod hovningen nu i dette forår ligesom hans andre naboer i Toerup, hvorimod byens fæstejorder til efteråret bliver deelet liige imellem dem, og ham godtgøres 16 rdlr., som hidindtil er hans heele aarlige afgift for 1 år til Mortensdag, og ham er givet 1 rdlr. til 1. januar, men siden giver han aarlig landgilde ligesom hver af de andre Torup-gårdmænd, nemlig 1 tønde rug, 4 tønder byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 30 æg og i penge 1 rdlr. 1 sk...«

Efter Dallunds overtagelse af gården bliver det muligt at følge fæsterne af gården via fæsteprotokoller og folketællinger. Af fæstebrevet fra 1783 fremgår det, at fæsteren indtil 1783 hed Helle Nielsen; denne afløses her af sted sønnen, Hjere Christensen, som fæster gården indtil sin død i 1818.¹⁴ Gården fæstedes derefter 1818-23 af enken, Anne Johanne Mathiasdatter. I 1823 fæstes gården af sønnen, Christian Hjerensen,¹⁵ der var gift med Karen Mathiasdatter. Hustruen døde imidlertid allerede i 1829,¹⁶ hvorefter Hjerensen gifter sig med den 19 år yngre Maren Knudsdatter.¹⁷ Christian Hjerensen dør i 1839,¹⁸ og gården fæstes nu indtil 1841 af enken, som dette år gifter sig med den 6 år yngre Jørgen Larsen, der herefter fæster gården.¹⁹

Jørgen Larsen har gården i fæste indtil 1854, hvor han erhverver ejen-

domsretten til gården.²⁰ I købekontrakten står der bl.a.: »Den gård i bmt. Thorup by, der hidtil havdes i fæste af Jørgen Larsen sælges og afhændes herved til fuldkommen ejendom til bmt. Jørgen Larsen med den til samme hørende jordlod, der under matricul nr. 6 står for ager og engs hartkorn 5 tdl. 7 skp. 1 alb. med påhvillende gammelskat 41 rdlr. med de reitgheder, byrder og forpligtelser hvormed stamhuset hidindtil har ejet samme. Med ejendommen følger de på denne værende bygninger, besætning, inventarium, føde- og sædekorn, således som det nu befindes, intet i nogen måde undtagen...«

Jørgen Larsen fik ingen livsarvinger, og da konen døde i 1873 indsatte han i 1879 sin broderdatter, Karen Pedersen, som sin universalarving.²¹ Karen Pedersen tjente på daværende tidspunkt som husholder på gården.

Jørgen Larsen dør i 1888, og gården overtages af gårdbestyrer Rasmus Hansen, der overtager den på sin hustru, Karen Pedersens, vegne.²²

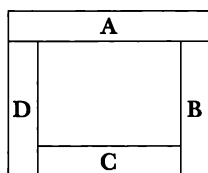
Rasmus Hansen ejede gården indtil 1908, hvor han efterfølges af Hans Jørgen Hansen, der sidder på gården indtil 1939, hvor den overtages af Anna Kirstine Hansen, der besad gården, da bygningerne erhvervedes af Den fynske Landsby.²³

Sammenfattende må man sige, at der har været relativt få fæstere/ejere af gården. I perioden, hvor gården er fæstegods, har der været tale om livslange fæster, hvilket også fremgår af fæstebrevet fra 1783, hvor der bl.a. står »...hvilken gård Hjere Christensen sin livtid skal nye...«. Men også da gården bliver selvejergård sidder ejerne længe på gården, f.eks. dyrkes gården i 48 år af Jørgen Larsen og i 32 år af Hans Jørgen Hansen.

Gårdens indretning

Den primære kilde til beskrivelse af gårdens bygninger er brandtaksationsprotokollerne. Gården i Torup er første gang brandforsikret i 1830.²⁴ Man kan dog også få et billede af gårdbygningernes størrelse i 1785,²⁵ hvor en opmåling af gårdens bygninger også indeholder en arealstørrelse for gårdspladsen, der dækkede 2205 kvadratalen (ca. 800 m²), her er der utvivlsomt regnet med ydre mål, d.v.s., bygningernes areal er medtaget.

Denne opmåling viser, der må være sket en udvidelse af gårdens bygninger i perioden 1785-1922, hvor man igen får målene på gårdens bygninger. Dimensionerne i 1922 var:²⁶

	længde (m)	bredde (m)	højde (m)
A: Stuehus (N)	28,0	6,6	2,2
B: Lade, 10 (Ø)	27,8	4,4	2,2
C: Vognport, hønsehus (S)	20,6	5,7	2,6
D: Lade, kammer (V)	25,7	6,8	2,2

Disse mål giver et areal for gårdsplads og bygninger på godt 900 m², sammenlignet med tallet fra 1785 er arealet udvidet med ca. 100 m². Hvornår denne udvidelse er sket, kan man få en idé om ved at se på de tidligere brandtaksationer, der daterer sig fra henholdsvis 1830, 1851 og 1855.²⁷ I taksationen fra 1855 er kun A og D medtaget. Man kan imidlertid ikke umiddelbart sammenligne disse tidlige brandtaksationer med vurderingen fra 1922, idet de første taksationer ikke beskriver størrelser i metermål, men i stedet anvendes antal fag i de enkelte længer.

Gennemgangen af de tidligste brandtaksationer viser, at gårdens bygninger er udvidet i to omgange, begge gange sandsynligvis mens Jørgen Larsen sad på gården, da man må gå ud fra, at den første ombygning er sket umiddelbart før omtakseringen i 1851.

Inden 1851 udvidedes den østre længe ganske betydeligt, idet den fra at indeholde 11 fag i 1830 udvidedes til 19 fag, samtidig udvides den søndre længe med to fag fra 16 til 18 fag.

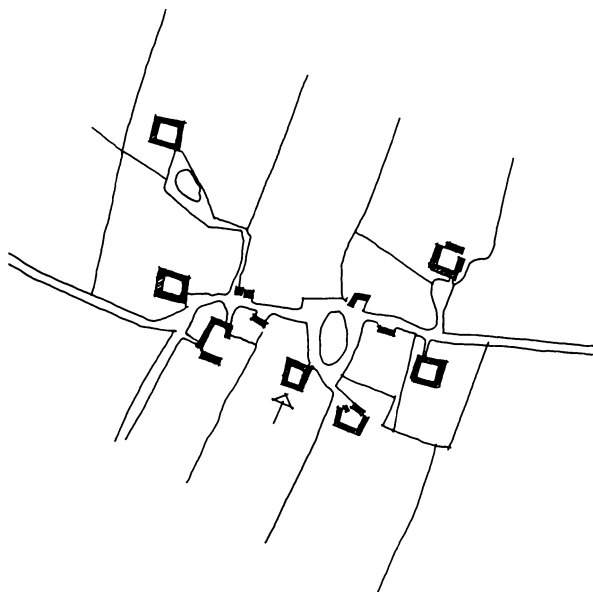
Ombygningen fortsattes med stuehuset, der udbyggedes med et fag fra 17 til 18 fag, samtidig skete der en udvidelse af den vestre længe, der i længden øgedes fra 18 til 21 fag og bredden øgedes samtidig fra 8 alen i 1830 til 11 alen i 1855.

Disse ombygninger, der var afsluttede i 1855, forklarer differencen i areal mellem 1785 og 1922.

Herudover giver taksationerne oplysninger om anvendelsen af de forskellige længer og indretningen af dem. Her vil jeg dog blot nævne en udvikling, der er sket i stuehuset; i 1830 nævnes intet om gulvene, der sandsynligvis har været lergulve. I taksationerne fra 1851 og 1855 er nogle af rummene dækket af trægulve, idet overstuen (4 fag) har fjellegulv over det hele, mens sengekammeret (3 fag) også har fjellegulv, men dette kammer fylder kun halvdelen af stuehusets bredde. Resten af huset var stadig dækket af lergulve og murstensgulve.

Ud over gårdens 4 hovedbygninger nævnes i 1851 en bygning vest for gården (6 fag, 6 alen dyb), der anvendtes som tørvehus. Yderligere nævnes i

Fig. 2. Landsbyen Torup år 1785. Med pil er »Skamby-Torup gården« markeret.

brandforsikringsprotokollen for Skam herred en hestegang vest for D, der i 1855 er blevet takseret.²⁸ Disse to bygninger må også være opført af Jørgen Larsen.

Ud fra denne gennemgang er det godtgjort, at gården er kraftigt ombygget, mens Jørgen Larsen sad på gården, som fæster og selvejer, og gårdens nuværende udseende kan ikke dateres længere tilbage end til 1855.

Stuehusets indretning

Hovedkilden her er de skifter, der fandt sted på gården. I Dallund gods' skifteprotokoller findes der skifter fra henholdsvis 1818, 1829 og 1839.²⁹ Det mest udførlige af disse skifter var skiftet efter Hjere Christensen i 1818, hvor en masse indbogenstande nævnes helt ned til peberkværn og jernlysekrog.

Af skifterne fremgår det, at stuehuset bestod af følgende rum: dagligstue, storstue, sovekammer, et kammer ved storstuen, bryggerhus, loft. Herudover nævnes i skiftet fra 1839 et karlekammer, der dog ifølge brandtaksationen fra 1830 lå i den sydlige længe. Denne brandtaksation taler desuden om en forstue, denne nævnes ikke i skifterne, hvilket må skyldes, at der ikke

fandtes noget af værdis i rummet, hvad der jo iøvrigt må være meget sandsynligt, når man ser, hvor lille forstuen er.

Jeg skal ikke her komme nærmere ind på, hvilke genstande der fandtes i de enkelte rum, dog vil jeg lige nævne nogle genstande, der har haft betydning for dagliglivet på gården, såsom gæsebænke i såvel daglig- som storstue (med plads til 3 og 5 gæs), uldsakse og uldkarter, kærner, øltønder, salttønder – alt sammen genstande, der vidner om en omfattende hjemmeproduktion. Dog har de ikke kunnet fremstille alt selv, hvad der f.eks. vises af det »24 timers træuhverek med futteral«, der stod i dagligstuen.

Ikke mere om genstandene i stuehuset, derimod vil jeg vende mig mod nogle andre interessante oplysninger fra disse skifter, nemlig oplysningerne om gårdens husdyrhold.

1818	1829	1839
6 køer, 2 kvier	5 køer, 2 kalve	6 køer, 3 kvier, 2 kalve
1 tyr, 2 malkekalve		
3 får	8 får	7 får og 1 vædder
3 lam	7 lam	6 lam
1 overfødt svin	1 svin og 2 grise	3 svin
2 forårsgrise		
3 gl. gæs, 1 gase	23 gæs	12 gæs
10 unger		1 føl

Husdyrholdet, der er yderst beskedent, hvis vi sammenligner med nutidige besætninger, er forholdsvis konstant, dog er fåre/lammeholdet steget betydeligt i perioden 1818-1829.

Skifterne giver også oplysninger og kornbeholdningen. Disse oplysninger kan godt sammenlignes, da alle skifter finder sted i efteråret, 1818 og 1829 i oktober, 1839 sidst i august.

I 1818 kunne der ikke blive noget at sælge, når det nødvendige føde- og sædekorn samt landgilde, dommer og smedekorn var udredt. Dette må skyldes enten en dårlig høst, eller at kornet allerede var solgt. I 1829 findes dog på samme tidspunkt af året et overskud (fraregnet sæde- og føde- og landgildkorn) til salg på 20 tønder byg og 6 tønder boghvede. Denne salgsmængde er i 1839 øget til 32 tønder rug, 32 tønder byg, 5 tønder ærter, 7 tønder boghvede, hør; altså alt i alt en virkelig stor mængde.

Med alle de usikkerheder, der er i at slutte fra enkelte år på en enkelt gård,

kan udviklingen 1818-1829-1839 i overskudskorn på denne gård måske vise lidt om, at landbruget i denne periode oplevede et større foldudbytte.

Dette større foldudbytte kunne også være forklaringen på, at man i 1840'erne og 50'erne fik råd til at foretage ombygninger på gården, ligesom den o. 1855 opførte hesterundgang også passer ind i billedet af et voksende årligt høstudbytte.

Gårdens beboere

Antallet af beboere på gården kan følges fra 1787 v.hj.af folketællingerne,³⁰ der giver følgende oplysninger:

	Ialt
1787: Husbond, madmoder, 2 børn, mandens moder, 2 tjenestefolk	7
1801: Husbond, madmoder, 5 børn, 1 karl	8
1834: Husbond, kone, 4 børn, 2 tjenestefolk, 1 insid.	9
1840: Gårdmandsenke, 2 stedbørn, 3 tjenestefolk	6
1845: Gårdmand, kone, 1 stedsøn, 3 tjenestefolk	6
1855: Gårdmand, kone, 1 plejebarn, 3 tjenestefolk	6
1870: Gårdmand, kone, 1 plejebarn, 4 tjenestefolk	7
1880: Gårdmand, gårdbestyrer, hans kone, 1 plejesøn, 3 tjenestefolk	7
1890: Gårdmand, kone, 5 børn, 1 plejebarn, 4 tjenestefolk	12

Alt i alt må man sige, at antal beboere på gården er relativt konstant i perioden 1787-1880, hvor normaltallet er 6-7, med højdepunkter i 1801 og 1834 med henholdsvis 8 og 9 beboere, hvilket skyldes mange hjemmeboende børn på disse tidspunkter.

Hvis vi ser på antallet af tjenestefolk på gården, er der tilsyneladende sket en udvikling. I 1787 står der i folketællingen, at der på gården fandtes 2 tjenestefolk, hvoraf den ene dog er den i fæstebrevet i 1783 omtalte skrøbelige Hans Hjeresen, der skal have lov at bo i gården mod at svare en årlig rente til Hjere Christensen. I virkeligheden er denne Hans Hjeresen vel mere at betragte som en indsider end som en tjenestekarl, hvorfor antallet af tjenestefolk skrumper ind til 1 i 1787. I 1801 finder der også blot 1 karl. I 1834 holder man både 1 karl og 1 pige, og dette vokser i 1840, 1845 og 1855 til 1 karl, 1 dreng og 1 pige.

I 1870 og 1890 er der 4 tjenestefolk, mens der i 1880 findes 3, men her er

der til gengæld ud over gårdmanden en gårdbestyrer på gården. Der er således foregået en udvikling fra at holde 1 tjenestekarl i 1787 til at holde 4 tjenestefolk i 1890.

Denne udvikling viser sig også ved, at man ved brandtakseringen i 1830 har indrettet et karlekammer i den søndre længe. Dette karlekammer er ikke medtaget i skiftet fra 1829, men er med i skiftet fra 1839. Karlekammeret er tilsyneladende indrettet i forbindelse med, at man gik over til at holde 2 tjenestefolk.

Gårdens jordtilliggende

Gårdens jordtilliggende kan følges i matriklerne. I 1664-matriklen opgives gårdens jordtilliggende til 8 td. 2 skp. hartkorn. Denne matrikels hartkornsangivelser var ansat efter den afgift den enkelte gård svarede og har næppe taget hensyn til den enkelte gårds formåen. Denne matrikel afløses da også hurtigt af matriklen af 1688, der byggede på en omfattende opmåling og taksering af jorden. I denne matrikel opgives gårdens hartkorn til 6 td. 7 skp. 1 fjk. 2 alb. Dette hartkornstilliggende er også nævnt i mageskiftet fra 1787, hvor præsten skiftede gården bort for to gårde i Ørritslev.

Efter salget af gården tager Hjere Christensen som tidligere nævnt imod hovning og betaler landgilde som de 6 andre bønder i byen, samtidig hermed fordeles Torup bys jorder ligeligt mellem de 7 gårde. 1792-93 kan man således se i Dallunds jordebøger, at alle 7 gårde står for 6 td. 1 fjk. 6/7 alb., herudover havde hver af de 7 gårde 1 td. 1 skp. 3 fjk. 1 alb. af Kronjorden i leje.³¹ I jordebogen fra 1820 står de syv opført med 6 td. hartkorn hver, herudover havde de 1 td. 1 skp. 1 fjk. 2⁵/₁₁ alb. hartkorn af Kronjorden i leje.³²

Denne jordfordeling kan også ses i 1844-matriklen, hvor alle 7 gårde opføres med 6 td. hartkorn, for Jørgen Larsens gård ændres vurderingen her i 1844 til 5 td. 7 skp. 1 alb. hartkorn. Dette tilliggende nævnes også i skødet af 1854, hvor Jørgen Larsen køber ejendomsretten til gården.

Da Hans Jørgen Hansen overtog gården i 1908 var jordtilliggendet skrumpet ind til 5 td. 1 skp. 1 fjk. 1¹/₄ alb. hartkorn.³³

På dette tidspunkt udgjorde gårdens areal 46 tønder land. Gårdens areal kan også findes i 1785,³⁴ hvor gården opmåles meget nøjagtigt – helt ned til engstykker på 50 kvadratalen. Denne opmåling må være foretaget i forbindelse med mageskiftet i 1787 mellem Vigerslev-præsten og Dallund. Opmålingen i 1785 nævner samtlige jordstykker som gården havde i de enkelte marker, ialt opregnes godt 100 agre, hutter og engstykker.

Arealet i 1785 var på ialt 37 td. 7 skp. 823 kvadratalen agerland og 13 td. 2 skp. 896 kvadratalen engbund, sammenlagt lidt over 50 tønder land, altså lidt mere end i 1908.

Opmålingen fra 1785 kan sammenlignes med de markbøger, der udformedes i forbindelse med udfærdigelsen af 1688-matriklen.³⁵ Markbogen fra Torup inddeler byens jorder i 3 dele: Rugvangen (Torhøjs mark), Bygvangen (Højemarken) og Fælleden (Fleise Moese mark), herudover nævnes der nogle tofter, der lå ved gårdene. I opmålingen fra 1785 er byens jorder ind delt i 4, nemlig Klokkehøjsmarken, Hedemarken, Højemarken og Kirke marken; ændringen i opdelingen gør det lidt vanskeligere at sammenligne de to jordebøger.

Men man kan sammenholde gårdens samlede areal og nogle af agrene. I 1682-markbogen opremses 85 agre med et samlet areal på godt 400.000 kvadratalen, hvilket svarer til ca. 28½ td. land, af vangene er bygvangen størst med et areal på 10½ td. land. Gårdens dyrkede areal er således øget med godt 9 td. land i perioden 1682-1785. Denne forøgelse kan til dels forklares ved, at der i 1682 fandtes 8 gårde i byen, mens der kun var 7 gårde i 1785.³⁶ Den nedlagte gårds jorder er måske delt mellem gårdene. Men der er også foregået en udvidelse af det dyrkede areal i perioden.

I tilfælde, hvor agrenes antal er ens på en mark i henholdsvis 1682 og 1785, bliver det muligt at følge denne udvidelse. Jeg vil her nævne nogle marker fra Fælleden, hvor en sådan sammenligning er mulig. Tallene efter marknavnet er agrenes størrelse i kvadratalen 1682, mens tallene i parentes er det tilsvarende tal fra 1785: Knivsagre 4509 (6831), St. Kiempefield 9062½ (12908), Lille Kiempefield 1874 1/4 (2274), Markeskiell 10220 (12172), Bidskrog 7572 (9102), St. Rørager 17155 (22260). Kun på en mark er forholdet omvendt, nemlig på Odense Steen, hvor tallene er 5040 (4388). Ud fra denne sammenligning må man nok konkludere, at der er foregået en ret omfattende udvidelse af det dyrkede areal. Denne udvidelse er muligvis sket på bekostning af engarealerne, dette lader sig dog ikke afgøre, da engarealerne ikke er medtaget i markbogen.

Men, at der senere skete indskrænkninger i engarealet, vises dog klart af tallene fra 1785 og 1908. I 1908 var der blot 1 td. græsningjord, sammenlignet med 13 td. eng i 1785. Der var således blevet opdyrket betydelige engarealer i denne periode.

Fig. 3. Skamby-Torup gården i Den fynske Landsby.

Gårdens afgifter

Gårdens afgifter nævnes første gang i en præsteindberetning fra 1620, hvor gården skylder 3 ørte byg og 1 otting smør, men dette er dog sikkert kun den del af afgiften, gården ydede til præsten; afgiften, der gik til Vigerslev kirke, er ikke medtaget. I 1664-matriklen udgør gårdens afgifter 1 pund byg (= 2 tønder) til Vigerslev kirke og 1 pd. 6 skp. byg og 1 otting smør til præsten. I 1690 skal gården svare 3 td. byg til kirken til vin og brød, altså en forhøjelse på 1 tønde af denne del af afgiften.

Disse afgifter lyder ikke umiddelbart af ret meget, men her må man tænke på, at en af vangene årligt lå brak, så man kun dyrkede 2/3 af arealet. Samtidig var den tids udbytter ufatteligt små, sammenlignet med vore dages udbytter, idet man dengang måtte stille sig tilfreds med et fuldudbytte på 3-5. Set på denne baggrund har afgifterne været ret betydelige for gårdens fæster.

I 1783 fremgår det af fæstebrevet, at Hjere Christensen her skal svare 16 rdlr. årligt, herudover skal han årligt udføre 2 rejser af 2-3 mils længde for præsten.

I dette fæstebrev hører man også om indfæstningen, som her udgør 100 rdlr.

Det er svært at vurdere, hvor hårdt gården er beskattet ud fra beløbet på 16 rdlr., da dette ikke umiddelbart er sammenligneligt med naturalieyderlerne. I mageskiftet af 1787 kan man imidlertid se, at gården i Torup svarer 16 rdlr. af en gård på 6 td. 7 skp. 1 fjk. 2 alb. hartkorn, mod to gårde på 10 td. 4 skp. 3 fjk. 2 alb., der svarer 17 rdlr. 5 sk. – præstens gård i Torup har således været væsentligt hårdere beskattet end de to andre gårde i Ørritslev.

Efter mageskiftet i 1787 overgår gården til Dallund og fra 1788 betaler gården igen naturalieydelser, samtidig med at Hjere Christensen tager imod hovningen. Fra 1788 må Hjere Christensen årligt udrede: 1 td. rug, 4 td. byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 30 æg, 1 rdlr. 1 sk. Disse årlige afgifter er gældende ihvertfald indtil 1820.³⁷ Hvis man sammenligner denne landgilde med tallene fra 1664, kan man se, at gården må svare ca. den samme kornmængde, mens 1 otting smør i 1788 er afløst af 1 lam, 1 gås, 2 høns, 30 æg, 1 rdlr. 1 sk.; alt i alt en lidt større afgift i 1788, men herudover er der i 1788 en betydelig hoveripligt. I 1772 angives hoveridagene for de øvrige 6 bønder i Torup til 52 spanddage og 104 gangdage,³⁸ og denne mængde er nok ikke mindre i 1788 – snarere tværtimod.

Dette hoveri må have været en alvorlig belastning for bønderne i Torup, der efter mageskiftet i 1787 alle var i samme båd, som fæstebønder under Dallund gods.

Som nævnt i indledningen blev gården i Torup nedtaget o. 1960. Inden var der imidlertid i umiddelbar nærhed af den oprindelige gård opbygget nye – og nok mere tidssvarende – bygninger, så Torup-gårdens historie kan videreføres, dog i helt nye rammer. Gården ligger således næsten på samme sted nu som på udskiftnings tiden, hvad 6 ud af Torups nuværende 7 gårde faktisk gør. Disse gårde ligger stadig i en mere eller mindre jævn bue om den brede vejforte med gadekær i midten.³⁹

Landsbyen Torup har således bevaret meget af sit oprindelige præg, selv om en af gårdene blev kraftigt forynget o. 1960, samtidig med, at Den fynske Landsby sikrede sig gårdens oprindelige bygninger.

1. Landsarkivet for Fyn (LAF). Bogense Dommers Arkiv, Realregister til Lunde/Skam herreders skøde og panteprotokol. Skamby II 1900-1959. fol. 118.

2. LAF. Skovby herreds provstearkiv. Provstebog ca. 1550-1620. Samme opgørelse findes i Bispenskivet. Skovby herreds breve 1529-1570.

3. Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis. 1. Rk. Bd. 3 Nr. 7660.
4. Ifølge den opmåling, der fandt sted, da præsten mageskiftede gården bort. LAF. Dallund godsarkiv. Udskiftningsager 1763-1802.
5. LAF. Dallund godsarkiv. Adkomster 2/ 1. 1664-1869. Skøder og mageskiftebreve.
6. LAF. Skovby herreds provstearkiv. Provstebog ca. 1550-1620.
7. LAF. Odense Amtsstue. Matrikel for Bjerge, Lunde og Skam herreder 1664.
8. LAF. Vigerslev præstearkiv. Diverse dokumenter ca. 1600-1927.
9. LAF. Skovby herreds breve -1720. Finde også i Holstenshus godsarkiv.
10. LAF. Dallund godsarkiv. Fæstebreve 1725-1794.
11. LAF. Dallund godsarkiv. Adkomster 2/ 1. 1664-1869.
12. LAF. Vigerslev præstearkiv. Diverse dokumenter ca. 1600-1927.
13. LAF. Dallund godsarkiv. Fæstebreve 1725-1794.
14. LAF. Dallund godsarkiv. Skifteprotokol 1796-1839.
15. LAF. Register til Dallund fæsteprotokol 1725-1883.
16. LAF. Dallund godsarkiv. Skifteprotokol 1796-1839.
17. LAF. Folketællingen 1834.
18. LAF. Dallund godsarkiv. Skifteprotokol 1796-1839.
19. LAF. Dallund godsarkiv. Fæsteprotokol 1794-1883.
20. LAF. Via Realregister for Lunde-Skam herredsfogeds arkiv til Skøde og Pantaprotokol. Skamby bd. 12, s. 262.
21. LAF. Lunde/Skam herreders skifteprotokol. 30/6 1888 Bd. 21, fol. 146.
22. Samme sted.
23. LAF. Bogense Dommers Arkiv. Realregister til Lunde/Skam herreders Skøde og Pantaprotokol. Skamby II. 1900-1959.
24. LAF. Bogense Branddirektørs Arkiv. Brandtaksationsprotokol for Skam herred c. 1800-1856. s. 106.
25. Se note 4.
26. LAF. Den alm. brandforsikring for landbygninger. Skam herred. Brandforsikringsprotokol 1928-62. Nr. 272.
27. LAF. Bogense Branddirektørs Arkiv. Brandtaksationsprotokol for Skam herred c. 1800-1856. s. 395 (1851) og s. 536 (1855).
28. LAF. Bogense Branddirektørs Arkiv. Brandforsikringsprotokol for Skam herred 1819-c. 1857, s. 58.
29. LAF. Dallund godsarkiv. Skifteprotokol 1796-1839. s. 597ff (1818), s. 877ff (1829), s. 1129ff (1839).
30. Disse folketællinger findes alle på Landsarkivet.
31. LAF. Dallund godsarkiv. Jordebøger 1719-1824.
32. Samme sted.
33. Danske gårde. 3 samling. Udarb. a. J.C.B. la Cour. Bd. III, s. 564.
34. Se note 4.
35. Rigsarkivet film nr. S6080. Protokol over jordmålingen udi Odense Amt. Skam herred, Skamby sogn, Torup bys trende marker og venger.
36. Ifølge resultaterne af den landsbyundersøgelse, som Fyns Amt har iværksat. Endnu ikke trykt.
37. LAF. Dallund godsarkiv. Jordebøger 1719-1824.
38. Samme sted.
39. Fyns Amts landsbyundersøgelse. Utrykt.

Der Hof Skamby-Torup

Der Hof Skamby-Torup, im Fünischen Dorf jetzt wieder aufgebaut, lag in Torup, einem kleinen Dorf im Pfarrsprengel Skamby, Nordfünen.

Die Geschichte dieses Hofes lässt sich über 500 Jahre zurückverfolgen. Er gehörte lange Zeit hindurch dem Pfarrer in Vigerslev – eine Eintragung aus dem Jahr 1447 bezeugt, dass der Vigerslever Pfarrer Grundbesitz in Torup hatte. Vermutlich war er schon zu diesem Zeitpunkt Eigentümer des Hofes.

Nach späteren Pfarrberichten wurden die Abgaben des Hofes zwischen der Kirche in Vigerslev und dem Vigerslever Pfarrer geteilt. Dies brachte einige Verwirrung mit sich, da das jus patronatus, also das Patronatsrecht an der Kirche, zuerst dem Baronat Holstenshus und später Langesø zustand. Zweifellos behielt jedoch der Pfarrer das Herrschaftrecht am Hof. Dieses Recht besass er bis 1787, dem Jahr, in dem er den Hof gegen zwei Höfe in Ørritslev eintauschte. Der Pfarrer erzielte dadurch anscheinend zwei Vorteile: Erstens gehörte zu den beiden Höfen zusammen mehr Grundbesitz als in Torup, zweitens war es nach Ørritslev weniger weit als nach Torup. Aber auch die Gegenseite bei diesem Tauschhandel, Dallund, hatte einen wesentlichen Vorteil davon: Sämtliche Höfe in Torup gerieten dadurch in den Besitz des Guts, was unter anderem mit sich führte, dass diese Höfe egalisiert werden konnten.

Der Hof gehörte bis 1854 zu Dallund. In diesem Jahr erwarb der Zinsbauer den Hof als Eigentum.

An den vorhandenen Gebäuden lässt sich feststellen, dass der Hof zeit 1785 zweimal umgebaut wurde, das eine Mal kurz vor 1851, das zweite Mal vor 1855. Mit anderen Worten, in seiner derzeitigen Gestalt lässt

sich der Hof nicht weiter zurückdatieren als bis 1855.

Der Haustierbestand war, verglichen mit heutigen Verhältnissen, höchst bescheiden, jedoch relativ konstant. Nur der Bestand an Schafen wuchs im Zeitraum 1818-1839 beträchtlich.

Im gleichen Zeitraum scheint auch eine Entwicklung des Getreidebaus stattgefunden zu haben. Der zunehmende Überschuss an Getreide kann als Zeichen dafür aufgefasst werden, dass die Landwirtschaft in jenen Jahren reichere Ernten erzielte.

Die Anzahl der Hofbewohner wurde rund hundert Jahre hindurch verfolgt. 1787-1880 wohnten 6 bis 9 Menschen auf dem Hof, also eine verhältnismässig konstante Zahl, hingegen vermehrte sich das Gesinde: 1801 gab es nur einen Knecht auf dem Hof, 1870 und 1890 hingegen ein vierköpfiges Gesinde. Für den Grundbesitz lassen sich die Jahre 1682 und 1785 vergleichen. Dabei zeigt es sich, dass in diesem Zeitraum ein Arealzuwachs von etwa 5 Hektar stattfand. Ursache für diesen Zuwachs war die Teilung des zu einem aufgelassenen Hof gehörigen Grundbesitzes, zum Teil aber auch die Ausweitung des bestellten Bodens in jenen Jahren.

1785-1908 wurden die Wiesenflächen weitgehend urbar gemacht. 1785 gab es ca. 7 Hektar Wiesenland, 1908 aber nur mehr einen halben Hektar Weideland.

Im Zeitraum 1664-1788 wurden die dem Hof auferlegten Abgaben etwas erhöht. Darüber hinaus hatte der Zinsbauer 1788 Frondienste zu leisten, also insgesamt eine eindeutige Verschärfung seiner Lage.

